

A LELKESEDÉS KORA

A Délvidéki Magyarság című hírlap története (1941–1944)

THE AGE OF ENTHUSIASM: THE HISTORY OF THE NEWSPAPER

DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG (1941–1944)

DOBA ODUŠEVLJENJA – ISTORIJA LISTA *DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG*

(1941.–1944.)

MÁK FERENC

PhD, az irodalomtudományok doktora

irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, külső munkatárs

makferenc@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a *Délvidéki Magyarság* című napilap történetét vizsgálja 1941 és 1944 között, mégpedig a Délvidék visszacsatolását követő politikai, társadalmi és eszmetörténeti összefüggésekbe ágyazva. Bemutatja a lap előzményét (*Délmagyarország*), névváltoztatásának körülményeit, szerkesztői és kiadói struktúráját, valamint a szerkesztőség személyi összetételének változásait (Deák Imre, Csuka János, Tiller-Timár Ferenc, Bogner József). A dolgozat elemzi a lap programadó írásait, ideológiai önmeghatározását és a „Szent István-i gondolat” értelmezését, továbbá feltárja, miként konstruálta meg a kisebbségi sorsból „felszabadult” délvidéki magyarság identitását és történelmi szerepfelfogását. – A szerző külön figyelmet fordít a kisebbségi évek sajtótapasztalatának retorikai és erkölcsi tökévé alakítására, valamint arra, miként jelent meg a lap hasábjain a nemzetépítés, a keresztény-nemzeti eszmemrendszer, illetve a nemzetiségekkel való együttélés kérdése. A tanulmány sajtótörténeti és eszmetörténeti megközelítésben vizsgálja a *Délvidéki Magyarság* működését, s egyúttal hozzájárul a bácskai magyar nyilvánosság második világháború alatti történetének árnyaltabb megértéséhez.¹

¹ Élve a tanulmány közlésének megrisztelő lehetőségével, tiszta szívből gratulálunk állandó szerzőnknek, dr. Mák Ferencnek hetvenedik születésnapja alkalmából – erőt, egészséget, sok boldogságot és még nagyon sok együttműködési alkalmat kívánva az ünnepeltnek és lapunknak egyaránt.

KULCSSZAVAK • Délmagyarország, Délvidéki Magyarság, délvidéki sajtótörténet, kisebbségi lét, visszacsatolás, keresztény-nemzeti ideológia, Szent István-i gondolat, nemzetépítés, 1941–1944

„A délvidéki magyar újságíró teljesítette megbízatását, nem menekült a felelősség elől.”

A királyi délszláv állam széthullását, és a Délvidék Magyarországhoz történő visszacsatolását követő napokban, 1941. augusztus 2-án dr. Deák Imre felelős szerkesztő felügyeletével Szabadkán megjelent a *Délmagyarország* című keresztény politikai napilap. Célját és feladatát *A szerkesztő* aláírással megjelent *Köszöntő* című programadó írásban így fogalmazta meg: a mai napon az ólombetűk szárnyain új magyar napilapot küldünk szét a Délvidéken. A lapot azok az ismert újságírók írják, akiket az olvasók már a kisebbségi sorsban megtanultak tisztelni, akik eddigi pályájuk során megismerték az anyaországtól elszakított délvidéki magyarság gondjait, problémáit és megpróbáltatásait. Megfogalmazása szerint a *Délmagyarország* legfontosabb feladatának tekinti, hogy a délvidéki magyarság nagy családját továbbra is összetartsa, vezetői mögött felsorakoztassa, és alkalmassá tegye az új feladatok vállalására is. „A közel negyedszázad alatt, amíg idegen éghajlat alá kényszerültünk, megtanultunk sok mindent, s ami hasznos és bevált életrendszerünkben, azt átmentettük a visszacsatoláskor.” A megszerzett tapasztalatok vezérlik és lelkesítik őket, amikor az olvasók asztalára teszik Délvidék magyarságának gonddal és kellő felkészültséggel írott lapját, a *Délmagyarországot*.

„A megbízatásunk – írta a szerkesztő –, hogy a lap hasábjain terjesztjük továbbra is azt a békés, megértő szellemet, amely egymás mellé állított tisztviselőt és iparost, kereskedőt és földművest, kérgeskezü napszámost és bolti szolgát, varrólányt és gépírólányt. Mindenki a testvérünk volt, és a jövőben is mindenkit a testvérünknek akarunk hinni és tudni. Testvér a szó legnemesebb értelmében, barát a legteljesebb őszinteséggel.”

Kiegyensúlyozott, nyugodt lélekkel néznek az alkotó munka elé.

„Ha a kisebbségi sorsban ez a keresztény nagylelkűség és megértés jutott kifejezésre munkánkban, akkor ma, amikor visszakerültünk szerető Édesanyánk, Magyarország kebelére, még inkább ebben a szel-

leben kell tevékenykednünk. A mi kereszténységünk nem a türelmetlenséget, nem az egyenetlenséget és széthúzást jelenti, hanem az alkotó, teremtő kereszténységet, amely soha nem veszi feleslegesen ajkára Isten áldott nevét. A kereszténységet nem használjuk fel céljainkra, nem hivalkodunk vele, mert mindig keresztényi életet éltünk, ez jut kifejezésre magánéletünkben, társadalmi érintkezésünkben, egyesületi tevékenységünkben. Magyarságunkban is ugyanez a gondolat vezérel.”

A magyarsághoz való tartozás nem jelenti azt, hogy elzárkóznak a velük együtt élő nemzetiségektől, „hütlének lennénk a szentistváni gondolathoz” – olvasható a *Köszöntő* soraiban –, ha a Délvidéken élő nem magyar népektől mereven elzárkóznának. A *Délmagyarország* valósággal missziót érez a történelmi kapcsolatok ápolására, gyarapítására és gazdagítására. „Köszöntjük az olvasót, és azzal a kérelemmel juttatjuk el a *Délmagyarország* első számát, hogy fogadják szeretettel, jó szívvvel, mint ahogy minden sora a keresztény magyar ember hitével és lelkesedésével készül” (Délmagyarország 1941. augusztus 2.: 3). A szabadkai hírlap – hétfő kivételével – naponta megjelent, hétköznap 12, vasárnap és ünnepnap 20 oldalon. Vasárnapi melléklete volt az M. Czabafy Ilus szerkesztésében megjelenő, kis méretű, négyoldalas gyermeklap, a *Kismagyarok Lapja*.

A hírlap harmadik száma azonban már *Délvidéki Magyarság* címmel jelent meg, bonyodalmak támadtak ugyanis a név körül, „a Szegeden megjelenő Délmagyarország lapkiadó r. t. kifogást emelt a szabadkai Délmagyarország ellen”. Ezért a Deák Imre szerkesztette szabadkai lap a továbbiakban *Délvidéki Magyarság* címen jelent meg (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 5.: 7). A hírlap maga köré gyűjtötte Bácska legjelesebb íróit és újságíróit, kiadóhivatalt és fiókszerkesztőséget nyitottak Baján, Zomborban és Újvidéken. 1941. augusztus 31-én *Az újság és az olvasó* című szerkesztőségi összefoglalóban írták:

„A Délvidéki Magyarságot az a lelkes újságírógárda készíti, amelynek minden tagja a kisebbség soraiban tanulta meg az újságkészítést és szeretettel, rajongással dolgozik a lapcsinálás körültekintést igénylő munkájában. Öntudatos, és lelkes magyar elhatározással készül a Délvidéki Magyarság minden száma, amelynek feladata: a közönséget idejében tájékoztatni az eseményekről. A felszabadult Délvidék magyarságának gondolatát és érzéseit tükrözi vissza a Délvidéki Magyarság, amelyet keresztény meggyőződéssel és hittel készítünk. A délvidéki magyar újságíró soha nem írt le mást, mint ami a meggyőződése, és amikor az olvasó kézbe veszi a Délvidéki Magyarságot, tudja, hogy nyíltan és

őszintén beszélnek vele. Magyar nemzeti és keresztény szellem irányította a múltban ténykedésüket és irányít most is, amikor új feladatokra vállalkozunk. A mi magyarságunk nem gyűlölködő magyarság, és a mi kereszténységünk nem a türelmetlen kereszténység. Az a kiegyensúlyozottság, fölényes nyugalom és biztonság, amely átsegített a kisebbségi sors megpróbáltatásain, irányítja most is minden cselekedetünket. Hisszük, hogy az elmúlt hónap elegendő idő volt arra, hogy az olvasók megismerjék a Délvidéki Magyarság irányelveit, tisztában legyenek célkitűzéseivel, és megszeressék a lapot.”

A *Kismagyarok Lapjának* 1941. augusztus 10-ei címoldala

Jelezték: áldozatkész munkájukért hasonló, közvetlen ösztintéséget és szeretetet várnak az olvasóktól. A szerkesztőség címére érkező levelekből ki-tűnik: a megszólítottak örömmel fogadták a lapot.

„A délvidéki magyar családok kedvenc lapja lett a Délvidéki Magyar-ság, amely minden házba be akar jutni, minden tanyán hirdetni akarja a magyar szót, a magyar kultúra hitét és erejét. A Délvidéki Magyarság megerősödésének egyik jele, hogy a vidéki fiókszerkesztőségek és ki-adóhivatalok sorra megnyílnak, hogy az olvasót még közelebb hozzuk lapunkhoz” (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 31.: 6).

A *Délvidéki Magyarság* a kora reggeli órákban Bácska minden városában és falujában kapható volt.

1941. október 16-án változás történt a lapkiadó hivatalban, Csuka Jánost nevezték ki felelős szerkesztőnek, Deák Imre pedig a felelős kiadó tisztséget vállalta. A lap *Magunkról* című beszámolójában tájékoztatta a közönséget:

„Az olvasó a mai lap homlokán új nevekkal, de egyben régi ismerősök-
kel találkozik. A Délvidéki Magyarság felelős szerkesztője Csuka János
lett, aki eddig is szerkesztette lapunkat, míg dr. Deák Imre, aki annyi

A *Délmagyarország* 1. és 3. számának újságfejléce

szeretettel és megértéssel vállalta a lapkiadás növekedő gondjait, megmarad kiadónak. Mint szerkesztő Magyar Domokos jegyzi a lapot, aki eddig segédszerkesztőként szerepelt. Főmunkatárs dr. Tiller-Timár Ferenc, a lap külpolitikai részének szerkesztője. Lapunkon szereplő újságírók régi, kipróbált harcosai a délvidéki magyar újságírásnak.”

További három szerkesztőségi munkatárs is hatalmas társadalmi és történelmi tapasztalattal rendelkezik, „két évtizedet meghaladó időn keresztül harcoltak a toll nemes és elkophatatlan fegyverével a magyar ügyért”. A következetes magyar munka, amelyet eddig is végeztek, biztosítéka annak, hogy továbbra is színvonalas, jól értesült, magyar és keresztény nemzeti érzéstől áthatott lapot szerkesztenek és juttatnak el az olvasóhoz.

„Nem hasznot hajtó, nyereszkedni akaró vállalkozók lapja a Délvidéki Magyarság – olvasható a szerkesztőség tájékoztatójában –, hanem izzó, lelkes magyaroké, akik az olvasótól kapott minden fillért a lap további fejlesztésére fordítanak. Élénk, tájékozott, mindenről elsőnek beszámoló lapot készítünk, s amikor bejelentjük szerkesztőinket, ígéretet teszünk, hogy az eddigi szellemben, az eddigi kitartással állunk az olvasó rendelkezésére és szolgáljuk szent és olthatatlan hittel magyar ügyünket” (Délvidéki Magyarság 1941. október 16.: 6).

1942. március 10-én felelős szerkesztőként már dr. Tiller Ferenc jegyezte a lapot, Bogner József pedig felelős kiadóként jelent meg a *Délvidéki Magyarságnál*, ám néhány héttel később, 1942. május 1-jén Bogner Józsefet nevezték ki felelős szerkesztőnek és felelős kiadónak. A változást maga Bogner József a lap *Szerkesztés és felelősség* című tájékoztatójában így fogalmazta meg: a Keresztény Sajtó Szövetkezet május elsejével átvette a Délvidéki Magyarság nyomdáját, s ezzel új fejezet kezdődött a délvidéki keresztény sajtó életében.

„Új feladatot és új felelősséget érzünk. Maradéktalanul meg akarunk felelni a belénk helyezett bizalomnak. A magyar százazrek érdekeit tartjuk elsősorban szem előtt. [...] Magyar szívvel és magyar öntudattal akarunk szembeszállni a magyar igazság minden ellenségével. A harc azonban lényegénél fogva nemcsak babérokat jelent, hanem azt is, hogy sebeket is lehet kapni. Fokozott mértékben érzem tehát a felelősségem, és nem akarok ez alól kibújni. Ezért a mai nappal a kiadás mellett a szerkesztésért is vállalom a felelősséget. Nem jelent ez mást, csak annyit, hogy a fokozott munka üteme fokozott felelősséget dr. Tiller Ferencsel közös megegyezéssel vettem át. Arra kérem a Ke-

resztény Sajtó Szövetkezet és a Délvidéki Magyarság szerkesztősége és kiadóhivatala nevében olvasóink táborát, hogy a magyar ügyért folytatott harcunkban álljon magyaros szívvel és bizalommal mellettünk” (BOGNER 1942a: 5).

Személye – immár dr. Bogner Józsefként – a *Délvidéki Magyarság* 1944. október 7-én történt megszűnéséig eredendően meghatározta a lap arculatát, nemzetépítő elkötelezettségét.

A délvidéki magyarság a kisebbségi sorsban megtanulta tisztelni és becsülni a magyar sajtót, és annak minden egyes munkását. A magyarság az újságírókban, akikkel érzésben és gondolkozásban mindig egy volt, soha nem kimondott mesterembereket látott – írta az (X) jelzés mögött rejtőzködő szerző a *Délmagyarországban*:

„Az önfeláldozó, a magyar érdekekért mindig habozás nélkül síkra szálló újságírókban a szellem lánglelkű harcosait tisztelte. [...] ...a szellem harcosa volt a magyar újságíró, aki sokszor egyedül – pártok, egyesületek, szólás- és gyülekezési szabadság hiányában – verte vissza a megújuló kemény támadásokat, akár a magyar iskolák, egyesületek, vagy kultúrintézmények ellen összpontosította Belgrád minden haragját” (Délmagyarország 1941. augusztus 3.: 3).

Kisebbségi sorsban a magyarságnak szánt első ütés mindig az újságírót érte. A magyar újságíró az évek során hozzáedződött a belgrádi harcmodorhoz, támadási taktikáját kitapasztalta, és igyekezett az ütésekét kivédeni, erejüket csökkenteni, hogy a magyarságra nehezedő nyomáson enyhítsen.

„A különélés hosszú éveit alatt a magyar újságíró rugalmas, élesszemű megfigyelőnek bizonyult. Pompás tájékozottsággal, jó ösztönrel idejében kipuhította, honnan fenyeget veszély, milyen meglepetéseket tartogatnak a magyarság számára, s miként tervezik mind kisebb területre visszaszorítani élénkülő tevékenységét.”

A szigorú sajtótörvény, a kíméletlen cenzúra minden mesterkedését az ügyes újságíró kijátszotta, bár ez érzékeny áldozattal járt. Ki kellett tapasztalni a cenzúra célját, balkáni ravaszságát, hogy a gondolat, az üzenet, a bátorító szó közvetlenül eljuthasson az olvasóhoz.

A cenzúra első áldozata az Országos Magyar Párt lapja, a *Hírlap* volt.

„Amikor az ökölcspás leterítette, még nagyobb és körültekintőbb óvatosságra volt szükség, nehogy az egész délvidéki magyar sajtó elnémuljon. A magyar újságíró fedezékeibe vonult vissza, az íróasztalok között barikádozta el magát, hogy erőt gyűjtsön, s műhelyéből kikémlelhesse a látóhatárt.”

Mert elsőrendű kényes megbízatás volt arról gondoskodni, hogy az 500 000 délvidéki magyar naponta megkaphassa kedvenc újságját, elolvashassa íróit és újságíróit, így azonban „az az árok, amit az idegen uralom a magyar újságíró és a magyarság között mesterségesen teremteni akart, soha nem alakult ki”. Az egyre magasabban tornyosuló nehézségek, akadályok ellenére rendre elkészült a délvidéki magyarság valamennyi lapja, s idejében az olvasóhoz került, hogy erősítsen és reményt öntsön a lelkekbe. A sok vihart átélte, fergetegben, jégesőben, perzselő napsütésben megbarnult, edzett délvidéki magyar újságíró sikeresen levizsgázott.

A délvidéki magyar újságíró a népe iránti szeretetből, hazafiasságból, kötelességteljesítésből és szívósságból egyaránt mindent vállalt: ha kellett, a falvakat járta, sáros országutakat taposott, főszo­l­gá­bí­rák­kal, főispánokkal hadakozott, az újság hasábján emelte fel tiltakozó szavát minden sérelemmel, jogtiprással szemben. „Meg is utáltatta magát a szerbeknél, mert nemcsak mozgási szabadságát korlátozták, de útlevelet sem kapott, és állandó gyanakvással kísérték minden lépését.” A szerző megjegyezte, akadtak „a fal mellett taroló »derék magyarok«, akik széles ívbe kerültek a megbélyegzett magyar újságíró, nem mertek vele még a kávéházban sem egy asztalhoz ülni, és a köszönését is csak akkor fogadták, amikor senki sem látta.

„Az újságíró a helyén maradt: állta a szerbek támadásait, és fölényesen mosolygott az opportunistá magyaro­k óvatosságán. *Az újságíró tisztában volt azzal, hogy nehéz feladatot vállalt. A fronton állt, azon a hol kisebbedő, hol szélesedő fronton, amelyen fel kellett morzsolni a rohamot. A visszacsatolás után, amikor a magunkkal hozott értékeinket, javainkat nyugodtan áttekinthettük, és az első mérleget elkészíthettük, megállapíthattuk: a délvidéki magyar újságíró teljesítette megbízatását, nem menekült a felelősség elől.*”

A *Délmagyarország* indulásakor elhangzott az ígéret, a fogadalom: „A délvidéki magyar újságíró-gárda minden tagja a jövőben is ugyanazzal az önfeláldozással kívánja szolgálni az egyetemes magyar érdekeket, mint amilyen lelkesedéssel állt a kisebbségi sorsban a délvidéki magyarság szolgálatában. Mindig felül tudott emelkedni kicsinyes szempontokon, nem személyi

kultuszt űzött, hanem tágasabb, egészségesebb perspektívák felé tekintett. Most, amikor szétnézhet, a magyar sorsfeladatok között nagyobb mozgási és munkalehetőségeket lát, amelyeknek elvégzését boldog büszkeséggel vállalja” – írta a lapkiadás és az újságírás kisebbségi sorsban eltöltött éveivel számot vető *A délvidéki magyarság...* című írásában (Délmagyarország 1941. augusztus 3.: 3) a magát megnevezni nem kívánó szerző.

EGY BOLDOGABB JÖVENDŐ RENDÍTHETETLEN HITÉVEL – A VISSZATÉRT DÉLVIDÉK REMÉNYEI

A 3. magyar hadsereg Miklós Béla vezette gyorsadteste 1941. április 11-én kezdte meg a Délvidék felszabadítását, s négy nap alatt elérte a Duna–Dráva vonalát. 1941. április 12-én Berlinben aláírták a királyi Jugoszlávia felosztásáról szóló ideiglenes dokumentumot, amelyet 1941. április 24-én Bécsben a német–olasz megállapodásban véglegesítettek. A szerződéssel Jugoszláviát német és olasz érdekszférára osztották fel. A magyar hadműveletek során Magyarországhoz került vissza a Bácska, a Baranyai-háromszög, a Muravidék és a Muraköz, míg Horvát-Szlávnország az olaszok által megszállt Horvátország része maradt. Nyugat-Bánság (Westbanat) viszont német katonai ellenőrzés alá került, közigazgatásilag azonban az ugyancsak németek által megszállt Szerbia része maradt. A visszacsatolt területek 1941 őszeig maradtak katonai közigazgatás alatt, közben azonban megtörtént a magyar polgári közigazgatás megszervezése.

Faluhelyi Ferenc, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanára, a kisebbségi intézet kutatója 1942. január 22-én a szabadkai Népkörben megtartott előadása során elmondta: a Délvidék visszacsatolásával Magyarország 11 475 négyzetkilométernyi területet kapott vissza, ami 56 százaléka annak a területnek, melyet Jugoszlávia javára a trianoni szerződésben Magyarország területéből leszakítottak. Ezen a visszacsatolt – a Bácskát, a Muravidéket és a Baranyai-háromszöget magába foglaló – területen az 1931-es népszámlálás szerint 1 031 832 lakos élt. A visszacsatolás után Magyarország területe 172 078 négyzetkilométer volt, és lakosainak száma 11 733 000 lelket tett ki.

Az 1920-as elcsatoláskor Bács-Bodrog vármegyének a déli része és Csongrád vármegye délkeleti szeglete – összesen 8500 négyzetkilométer, lélekszáma az 1931-es adatok szerint 784 896 fő volt – került az akkor megalakult délszláv államhoz.

„Ósi magyar település – foglalta össze Faluhelyi Ferenc –, a Hunyadiak korában az ország legsűrűbben lakott tiszta magyar vidéke volt, a török uralom következtében a lakosság legnagyobb része kipusztult, és újra

való betelepítése Mária Terézia és II. József uralma alatt ment végbe, amikor a Kunságból, a Jászságból, valamint Pest és Heves vármegyéek területéről telepítettek ide magyarokat, ezenkívül nagy számban jöttek németek, bunyevácok, tótok, rutének. A magyarság azonban megőrizte viszonylagos többségét. Az 1910-es adatok szerint a magyarság 42,4 százalék, a németeké 22,8 százalék volt. 1931-es jugoszláv adatok szerint a szerbek, bunyevácok, sokácok aránya 28,4 százalék volt.”

Az 1910-es népszámlálás ezeken a területeken harminc magyar többségű községet tartott nyilván, az 1931-es szerb adatok szerint azonban nyolc község elvesztette magyar többségét. A németség Bácskában az 1910-es adatok szerint harmincnegyzetkilométer abszolút vagy relatív többséget alkotva helyezkedett el. A 161 760 főt számláló német közösség Bácska lakosainak 22,8 százalékát jelentette. Az arányszámuk a Hódsági, Kúlai és a Palánkai járásban volt a legnagyobb. A Muravidék területe 1704 négyzetkilométer, lélekszáma 193 640. A magyar anyanyelvűek arányszáma az 1910-es népszámlálás szerint 15,5 százalék. A Baranyai-háromszög területe 1213 négyzetkilométer, lélekszáma 52 845. A magyar arányszám 1910-ben 39,6 százalék (Délvidéki Magyarság 1942. január 22.: 3).

Faluhelyi Ferenc előadásában részletesen szólt a történelmi Magyarországi magyarsága és a nemzetiségek sok évszázados együttéléséről is. Kiemelte: Eötvös József volt az első, aki megrajzolta az európai nemzetállamok arcukat,

A Szabadkai Városháza 1941 tavaszán

amelyek legfőbb sajátossága, hogy egy nyelven beszélő, egyfajú, közös származású nép alkotja őket. Vannak azonban államok – közéjük tartozik a magyar is –, ahol másként alakult a nemzet fogalma, amely megkülönbözteti az államalkotó nemzetet és a vele együtt élő népeket, a nemzetiségeket. Az 1868-as magyar alkotmány „az államalkotó népek egységéről beszél, és azt mondja, hogy minden magyar állampolgár, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelvet beszél, együtt alkotja a nemzetet. Ez a fogalom egybe akarta forrasztani a magyar államalkotót az összes nemzetiségekkel, amelyeknek egyenlő jogokat biztosított. *A magyar meghatározás, ha különbséget tesz az uralkodó nemzet és nemzetiségek közt, ez nem azt jelenti, hogy az uralkodás a nemzetiségek fölött történik, hanem azt, hogy ez a nemzet alkotta meg az államot, ez nyomta rá bélyegét történelmére, ez az államalkotó*” [Kiemelés – M. F.]. Faluhelyi Ferenc hangsúlyozta: a magyar meghatározásban nem szerepel a kisebbségi szó, ezt az „antantok gyártották”.² Trianon után kisebbségbe kerültek olyan nemzetrészek, amelyek azelőtt a történelem hosszú évszázadai során, ezer éven át államalkotók voltak. „Magyarország ezt a fogalmat nem ismerte, és most sem ismeri, meg kell nézni a baranyai német falvakat, azok jó sorsban élnek, nem pedig kisebbségi sorsban. Helyzetüket össze sem lehet hasonlítani a trianoni békeszerződés által „kisebbségi sorsba tört”, Magyarországtól elszakadt magyar népcsoportok helyzetével. Az olyan nemzet, amely az 1868-as törvényeket meghozta, sohasem égett a vágytól, hogy más, vele együtt élő népeket, nemzetiségeket kisebbségnek tartson, mert hiszen azokat egyenjogúaknak ismerte el. Magyarország soha nem törekedett a területén élő nemzetiségek beolvasztására, ezért hozta meg az egyenjogúságot elismerő törvényeket.

A Délvidék felszabadulása után – a napi gondok mellett – azonnal megfogalmazódott a visszahódított terület közigazgatási, gazdasági és társadalmi újjászervezésének igénye és szükségessége, az anyaországgal egybehangolt élet megindítása. A gondokat Deák Imre a *Kalanyyában* megjelent *A Délvidék ipara, kereskedelme és a bezdán–kisköszegi híd* (1943) című tanulmányában így fogalmazta meg:

„E területen élő magyarságnak majdnem teljes egészében a szabad pályára kényszerült tömege, az östermelő polgárság mind erősebben ébredt a gazdasági önállóság hatalmas erejének tudatára. Felismerte, hogy elsőrendű fontosságú a belterjesebb gazdálkodás bevezetése mellett a mezőgazdasági ipar létesítése és mind tágabb körben való kiépí-

² „A kisebbségi elnevezést antantok találták ki, Magyarország csak nemzetiségekről tud, amelyeket államalkotóknak tekint, és elismeri egyenjogúságukat” (*Délvidéki Magyarság* 1942. január 22.: 3).

tése. E munkában nemcsak a feltétlenül szükséges támogatást kellett nélkülöznünk, de még a szükséges tájékoztatást, felvilágosítást, útmutatást sem kaphattuk meg. Különösen értékeseknek és időállóknak kell elismernünk e téren tehát akármilyen kis eredményt és sikert, mert ezt kizárólagosan a megszállás alá került magyar népcsoportunk minden elnyomással szemben dacoló és azt gazdasági vonatkozásban sok helyen áttörő és legyűrő akarateréjének és élni akarásának eredményeként kell betudnunk” (DEÁK 1943: 241).

Deák Imre különös hangsúlyt fektetett a délvidéki vasútvonalak megújításának, fejlesztésének kérdésére is, kiemelve:

„Vasútvonalakkal a 90-es évek hatalmas ütemű építkezése során Bácska szintén erősen gazdagodott. Fővonal szelte át megyénket Szabadka–Zombor–Gombos irányában, és ezen fővonalba kapcsolódott bele Zombor központtal a vicinálishálózat. Másik fővonalunk Szabadka–Újvidék volt a Balkán felé irányuló forgalommal” (DEÁK 1943: 242).

Az anyaországához visszacsatolt Délvidéken újjászületett a magyar sajtó; a Szabadkán megjelenő *Délvidéki Magyarság* mellett, Zomborban Illés Sándor főszerkesztői vezetésével és Muhi János felelős szerkesztői közreműködésével 1941. április 29-én megjelent a *Délvidék* című politikai lap. Utolsó száma 1944. október 6-án került az olvasók kezébe. Újvidéken 1929. december 1-jén Tomán Sándor főszerkesztésében megjelent a *Reggeli Újság*, a *Délbácska* örökébe lépő napilap, amely – 1934-től Andrée Dezső irányításával – egészen 1944. október 3-áig szolgálta az olvasókat. 1930 és 1933 között a *Reggeli Újság* mellékleteként jelent meg a Szenteleky Kornél szerkesztette *A Mi Irodalmunk* című folyóirat. A lap 1931 karácsonyára adta ki *A Mi Irodalmunk Almanachját*. 1939-ben jelent meg *A Reggeli Újság mindentudó lexikona és idegen szavak szótára I–II.*, melyet az olvasók ívenként gyűjthettek össze a lap vasárnapi számaiból. Óbecsén 1920. február 1-jétől 1934. április 15-éig jelent meg a *Tiszavidék*, 1926. január 3-a és 1932. decembere között pedig a *Sztáribecseji Járás* című hetilap. A Délvidék visszacsatolása után, 1942. február 14-e és 1944. szeptember 30-a között a Szonomár László felelős szerkesztő irányításával megjelenő *Óbecsei Járás* című politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap töltötte be a társadalom és a közélet újjászervezésének nemes feladatát. Zentán 1922-ben Répás Nándor és Keczei M. Ferenc szerkesztésében indult a *Sentai Újság*, mely *Zentai Újság*ként egészen 1944 őszéig megjelent. Az 1938-ban Ferenczi Antal ügyvéd szerkesztésével induló *Híradó* – később *Szentai Híradó*, majd 1941-től *Zentai Híradó* – 1942-ig jelent meg.

A KISEBBSÉGI SORS LEGBÁTRABB HARCOSAI – LAPTERVEZŐK ÉS LAPKÉSZÍTŐK

Szabadkán dr. Deák Imre felelős szerkesztő vezetésével 1941. augusztus 2-án jelent meg a *Délmagyarország* című keresztény politikai napilap, mely három nappal később, 1941. augusztus 5-én már *Délvidéki Magyarország* címmel került az olvasók asztalára. 1941. október 16-ától Csuka János lett a felelős szerkesztő, Deák Imre neve felelős kiadóként szerepelt a címlapon.

Deák Imre 1904. november 2-án született Kúlán, és 1990. április 21-én Nyíregyházán halt meg. Életrajza szerint a családjával 1910-ben Zomborba költözött, az 1920-as évek elejétől édesapja súlyos betegsége miatt nagybátyja, dr. Deák Leó ügyvéd és politikus nevelte. 1931-től három éven át Bécsben a Hochschule für Welthandel nevű gazdasági főiskola hallgatója volt. Ausztriai tanulmányaival egy időben a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán is tanult. Budapesti tanárai közt olyan jeles magyar tudósok voltak, mint Kmety Károly, Concha Győző, Szentmiklósi Márton, Grosschmid Béni, Verseghi Nagy Ferenc és Sikabonyi Angyal Pál. 1928-ban szerezte meg jogi diplomáját, és 1935. december 11-én tette le ügyvédi vizsgáját.

Budapestről Zomborba hazatérve, részt vett nagybátyja, Deák Leó ügyvédi irodájának munkájában, ahol megismerhette a délvidéki magyarok mindennapi problémáit. Széles körű jogi munkálkodása mellett bekapcsolódott a délvidéki kulturális és gazdasági életbe. Összesen huszonhárom közművelődési egyesület megalakításában, és több Magyar Ház létesítésében működött közre. Az 1930-as években pártolótásként anyagilag támogatta a Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületét. A Jugoszláv Királyság megszűnése előtti időben, 1940. június 30-án, mint a zombori Magyar Közművelődési Egyesület vezetője, a magyar művelődési élet legsürgetőbb gondjainak megvitatására Zomborba kultúrparlamentet hívott össze. Munkája során gyakran megfordult a Szerémségben, ahol felkutatta a szórványban élő magyarságot, és hozzákapcsolta őket a délvidéki magyar intézményekhez. Falukutatást végzett a Baranyai-háromszög magyarok lakta községeiben. Rendszeresen látogatta a Zágráiban és Belgrádban tanuló magyar főiskolai, egyetemi hallgatók egyesületeit, ahol előadásokat tartott, és különböző egészségügyi szervezeteket létesített. A magyarság érdekeinek védelmében széles körű közírói tevékenységet folytatott a délvidéki sajtóban. A *Reggeli Újság* 1939. július 30-ai számának vasárnapi mellékletében, az *Egyesületi Közlönyben* megjelent *A vajdasági katolikus ifjúsági mozgalom elméleti és gyakorlati alapjai* című tanulmányába foglaltak programnak, akár elméleti alapvetésnek is tekinthető (DEÁK 1939).

Deák Imre 1942. február 9-én az országgyűlés alsóházának behívott képviselője lett. 1942. június 10-én elmondott beszédében így fogalmazott:

„A kisebbségi életparancs nemcsak azt a tételt állította fel számunkra, hogy minden magyar becsületesen megállja a helyét azon a poszton, ahol állt vagy állhatott, ahol a polgári feladatok elvégzését teljesítette, – mert a kisebbségi életben minden jól végzett polgári munka különösen fokozott építő erőt is jelentett a közösség szempontjából, [...] hanem a kisebbségi életparancs azt is jelentette számunkra, hogy csoportunk tagjainak vállalniuk kellett csoportunk nemzeti organizmusának munkaszolgáltatását is. [...] Bizonyosan egyetért velem minden elszakítottaságban élt magyar testvérem abban, ha megállapítom, hogy mindenkinek munkája, polgári foglalkozása, hivatásteljesítése, szellemi műve vagy kézi munkája a mi kisebbségi igazságszolgáltatásunk előtt csak annyit ért, amennyit népünk létfenntartásában ténylegesen jelentett. Ezt a nemzeti munkaszolgáltatást nagyon természetesen nekünk magunknak kellett minden vonatkozásban elvégeznünk. Ez a közkötelesség és ennek elvégzése a népünkkel fennállott természetes kölcsönösségből eredt, mert ha mi értelmiség a magunk polgári foglalkozásában mint gazdasági hátvédre számítani akartunk népünk tömegeire, és ha azt akartuk, hogy a mi kisebbségünk a mi munkánkban – akár polgári, akár közkötelességből végzett munkáról is volt szó – erkölcsileg és gazdaságilag támogasson, akkor ennek a kisebbségi közösségnek fenntartása céljából áldoznunk is kellett. Anyagiakat és szellemieket egyaránt, kinek miként adatott, de áldozni kellett teljes szívből és világos öntudattal. Hogy gyökeret verhessünk és a fent vázolt feladatokat elvégezhessek, nem volt elég az, hogy a szellemi pályán lévők letettük az előírt vizsgákat, vagy megszereztük a szükséges gyakorlatot, hanem foglalkoznunk kellett népünk és társadalmunk minden problémáival is, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati alapon is. Hiszen a kisebbségi vezetők világos meglátása megállapította, hogy a szellemi munkásnak foglalkozásában nem csupán kenyérkeresetet kell néznie, hanem egyben hivatást is; nemcsak mert hivatást kell látnia és betöltenie azon a helyen, ahol kenyérét keresi, hanem szükség esetén kellő előtanulmány után esetleg idegen területen is a kellő ismereteket el kell sajátítania és tevőleg közre kell működnie. Egy hősi műkedvelésnek nevezhető tevékenység volt ez az első évtizedben, amíg a kényszer követelte, vagy szükség diktálta helyzetek és megfontolás adta körülmények felismerése mellett egy szerтеаgázó, de a közös elgondolással mégis egybekapcsolt kisebbségi munkahálózat létesült és lett élő organizmussá...” (Képviselőházi Napló 1942).

Deák Imre a *Délvidéki Magyarság* szerkesztőjeként írásaiban folytatta korábbi nemzetpolitikai töprengéseit, kisebbségi útkereső kísérleteit. A *Délvidéki Magyarság* 1941. augusztus 20-ai ünnepi számában jelent meg *A szentistváni gondolat* című írása. Bevezetőjében kiemelte: a magyar nép Szent Istvánban országalapító királyát tiszteli, szentsége kinőtt a népi keretektől, és általános európai, vallási és fejlődéstörténeti jelentőségre emelkedik. Történelmünkben a kiváló uralkodóink első helyét foglalja el, Európában pedig „neve és múlhatatlan emléke ott tündököl a mezsgyén, amely a múltak távlatában az európai civilizációt, a krisztusi eszme diadalát, a népi öncélúság bölcsőjét az emberi társadalom alacsonyabbrendűségének korszakától választotta el”. Mi magyarok – manapság inkább, mint bármi máskor – akik ezer éven keresztül sohasem törekedtünk a nemzeti állam erőszakos kiépítésére, ma is országalapító királyunk ideájára és eszméjére hivatkozunk, Szent Istvánnak arra a különböző népcsoportok alkotta állam létjogosultságára, amely hivatva van irányát és sikerét megadni a reánk váró új ezredévnek. Ez a fogalom a szentistváni gondolat.

Mit jelent ez a fogalom?

„A szentistváni gondolat mindenekelőtt jelenti azoknak a határoknak örök és változhatatlan érvényét, amelyeket Szent István országának, a magyarok országának határaiként megjelölt. Ezeknek a határoknak a kijelölése idegen ajkú népeknek a befogadásával, egyszersmind nemzeti különállási jogaiknak elismerésével történt, mély bölcsességgel és határtalan nagylelkűséggel. Jelenti tehát a határok sérthetetlenségét úgy kívülről, mint belülről. Jelenti a határokon belül lakó népek részéről ezek örök érvényének és szentségének elismerését, de egyben az összefogást és védkötelezettséget bármilyen külső irányból jövő támadás, határsértés, megbontási vagy gyengítési szándék megakadályozására.”

Az ország határai sérthetetlenségének kérdésében a Szent István-i gondolat nem tűr magyarázatot, nem fogad el értelmezést, nem enged beszivárogni új eszméket, se demokratikus, se liberális felfogást.

„A népek önrendelkezési joga, mint a pseudodemokráciák új tantétele, a világkapitalizmusnak tetszetős frázisa itt nem arathat babért, mert veszélyezteti a szent király országalapítási elgondolásának gyökerét, az örökéletű országhatárokat.”

A Szent István-i gondolatnak az ország határainak sérthetetlensége az elsőrendű lényege, ez érvényesült a háború előtti Magyarországon, amikor az ország törvényalkotásában a nemzetiségek jogait olyan liberális szellemben

rendezte, amely – last not least³ – akár gyengeségre engedett következtetni, és sokak szerint jelentősen hozzájárult a békeszerződések reánk vonatkozó kegyetlen rendelkezéseihez.

„Hogy a kötelezettséget vállaltuk és annak megfeleltünk, annak leg-élénkebb bizonyítéka azoknak a nemzetiségi elemeknek a jelenléte, amelyeket már Szent István ilyeneknek elfogadott és megtűrt, megint csak a cuius regio, eius religio elvében rejlő jogosítottság nagylelkű figyelmén kívül hagyásával.”

Magyarország történelme során mindvégig megmaradt nemzetiségi államnak.

„Éljenek velünk békekességben összes nemzetiségeink, élvezzék a hagyományos magyar vendégszeretetet, használják és becsülik meg anyanyelvüket, tartsák meg faji vagy nemzetiségi sajátosságait, fejlesszék sajátos kultúrájukat, jogaikból – származzanak azok törvényből vagy államok közötti megállapodásokból – jottányit se engedjenek, mert mindez egyenes arányban halad a szentistváni elgondolással. *Csak egyet kérünk nemzetiségeinktől, a szentistváni gondolat haszonélvezőitől. Ismerjék el magukra kötelezőnek, vonatkoztassák magukra is ezt a magasztos országépítő gondolatot. Csak hűséget és feltétlen odaadást igényel a magyar haza iránt. Tiszteljék annak törvényét, hagyjanak fel az ország biztonságát, békéjét, az ezeréves határokat fenyegető összeköttetésekkel, legyenek hálásak a mi sokszor észszerűtlen lojalitásunkért. Egy szóval: legyenek hű magyar honpolgárok. Megérdemli az a haza, amely részükre a szentistváni gondolat szellemében a teljes egyenjogúságot, béke és fejlődést, gazdasági jólétet, teljes vagyoni és jobbiztonságot örök időkre garantálja*” (DEÁK 1941).

Csuka János író, újságíró, szerkesztő, közéleti személyiség, a trianoni békediktátummal elszakított Délvidék meghatározó egyénisége volt. Első publikációi Aranyműves János néven jelentek meg. Az 1920-as évek elején az újvidéki *Vajdaság* című délutáni napilapban nemcsak verseit jegyezte így, hanem első szociográfiai ihletésű macedóniai beszámolóit is (*Leányvásár Kumanovón, Dél-szerbiai kötőrök között*). Az ifjú tehetséget Havas (Handelsmann) Károly meghívta Szabadkára az általa szerkesztett *Hírlaphoz*. Havas bátorította őt

³ 'Végül, de nem utolsósorban.'

az írásra, majd a *Napló*hoz, a *Bácsmegyei Napló* utódjához került, és elkötelezte magát az újságírásnak. Szabadkai újságírói ténykedése idején Kolozsy János néven jelentette meg novelláit, irodalmi tárgyú cikkeit. 1925-ben *Az Ucca* címmel saját kiadású hetilapot indított, ám csak öt hónapot ért meg, írásai miatt – köztük a *Hol vagy István király?* és a *Ki ugat főkapitány úr?* – betiltották a lapját. Csuka Jánost a bíróság három alkalommal elítélte. Csuka János lánya, Bárkányi Zoltánné Csuka Mária egy kései vallomásában így fogalmazott: „Köszönet Havas Károlynak, aki édesapám, Csuka János tehetségét felismerte, tanította és buzdította, mert így lett vérbeli hírlapíró.” 1930. január 2-án Szenteleky Kornél a következő levéllel kereste fel Csuka Jánost Szabadkán:

„Elvállaltam a Reggeli Újság kéthetenként megjelenő irodalmi rovatának szerkesztését, s kérem önt, küldjön ebbe a rovatba – amely teljesen különálló a főlaptól és egy irodalmi szemle nivóját szeretné elérni – kéziratot. Főleg kritikai írásokra lenne szükségem a Figyelő számára, de szívesen veszek novellát és verset is. Szeretettel köszönti készséges híve, Szenteleky.”

Ezt követően kettejük között szoros munkakapcsolat alakult ki.

Csuka János 1941. október 16-a és 1942. március 11-e között Deák Imre felelős kiadó mellett a *Délvidéki Magyarság* című keresztény politikai napilap felelős szerkesztője volt, írásaiból a derű, a remény sugárzott. A lap 1941. október 24-ei beszámolója szerint Richter Nándor, Szenteleky Kornél és Cziráky Fetter Imre mellett Csuka János volt a kisebbségi élet egyik legmeghatározóbb egyénisége. Elmondta: „A kisebbségi sors legbátrabb irodalmi harcosa Csuka János, a Délvidéki Magyarság szerkesztője volt, újság-cikkei és kiadott könyvei a magyar öntudatra nevelő értékűek és lélekmentők voltak. A magyar egyesületek a kisebbség kulturális életének fellendítésére törekedtek.”

A *Délmagyarország* 1941. augusztus 2-án megjelent beköszönő számában közölt *Hétköznap délután* című lírai jegyzetében a szerző a zaklatott idők sodrásában egy kis békére és nyugalomra vágyott. Katonás fegyelmezettséggel, feszes vigyázállásban sorakozó fenyesek között, keskeny ösvényen menekült a világ zaja elől. Odafönt a végtelen nyári ég csörgő kéksége ömlött a tájra, néhány felhő kóborolt a végtelen kékségben, s a szellő megrázza a fák dús sörényét. Egyetlen hang nem hallatszott, csak a levelek feleseltek egymással, mintha mondanák: csendesebben, idegen tolakodott az udvarunkba, vigyázzunk, hogy mit beszélünk.

„Nem akarom megzavarni a nyugalmukat, nem keresem titkaikat, inkább az enyémet akarom itthagyni, könnyíteni életem tömött hátizsákján. Mindenemet a legszívesebben eldobálnám, itt hagynám az erdőben barátaimat, ismerőseimet, múltamat – ha ismét boldog, megelégedett ember lehetnék. Milyen jó lenne megint előről elkezdeni mindent: az ismerkedést, a tanulást, a barátkozást, a törtetést, a kenyér, a nyugodtabb megélhetés utáni hajsztát. S milyen jó lenne, ha az összeszedett, ránk kényszerített tapasztalatokkal lehetne újra elindulni.”

A vándor a csöndbe megfürödve, megkönnyebbült lélekkel a régi úton indult haza.

„Az erdő az emberre dobja a fátylat, akárcsak az élet, amely hol elrejt, hol pedig kiemel, és az előtérbe állít. Minden ismétlődik az életben és a természetben. *De ha elég erős vagy, akkor mindent kibírsz, és nem kell félned semmitől*” (CSUKA J. 1941a).

Csuka János *Dolgozzunk együtt* című írásában sajnálattal vette tudomásul, hogy a bunyevác intézetek Zágrábba távoztak:

„Nem tesznek jó szolgálatot sem a bácskai bunyevácoknak, sem a kívánatos magyar–horvát viszony ápolásának azok, akik kényelemszeretükben a horvát fővárosba tették át működésük színhelyét, és onnan jobb ügyhöz méltó buzgalommal merész álmokat szövögetnek” (CSUKA J. 1941b).

1941. október 10-én (csj.) jelzettel közölt *Közbeszólás – A zombori író-parlament* című írásában így fogalmazott:

„Az irodalom, a költészet ápolása azért is szükséges volt a kisebbségi sorsban, mert egy szép versben, költői lendületű sorban ki lehetett önteni a magyar ember minden fájalmát és keserűségét. [...] A különélés alatt a Délvidék nem adott a magyarságnak Herczeg Ferenceket és Kosztolányi Dezsőket, de azok, akik az elszakítottság éveiben magyar nyelven írtak, elbeszéléseket szöttek, s rímeket öntöttek kemény vagy lágy szavakba, minden időkre belevésték szürke nevüket a délvidéki magyarság történelmébe. Mindegyik a maga helyén, a maga környezetében derekas munkát végzett, ébren tartotta a szunnyadó nemzeti érzést, lelkesített és kitartásra buzdított akkor, amikor a magyarság már nagyon elfáradt, és kimerült a szinte reménytelennek látszó szélmalomharcban” (CSUKA J. 1941d).

Csuka János *Az irredenta gyertyatartó* című írásában a szabadkai Katolikus Legényegylet újraalakulását üdvözölte. Közel húszesztendei kényszerű hallgatás után az ünnepnaphoz illő díszes külsőségek között kezdte meg újra működését a sok szép és lélekemelő élmény otthona, a Katolikus Legényegylet. A szabadkai magyar társadalom emlékezetében még frissen élnek azok a közvetlen, színvonalas legényegyleti előadások, amelyek nemzeti érzéseiben erősítették és elviselhetővé tették számára a különélést.

„Mert az elszakítás után sokáig egyedül a Katolikus Legényegylet lelkes gárdája képviselte Szabadkán a magyar színész kultúrát, a száműzött magyar szó színpadáról indult rohamra a meg nem értés és a türelmetlenség növekedő torlaszai ellen, hogy minden erőszakos kísérlettel szemben hirdesse Szabadka kétségbevonhatatlan magyar jellegét, legyőzhetetlenségét. Magasan tartotta a magyar élniakarás égre törő zászlaját mindaddig, amíg a fékezhetetlen rosszakarat, amelyet bántott a magyar szó, az erősödő magyar munka, hosszas üldözés után el nem némitotta.”

A szabadkai magyarság még magához sem tért Trianon okozta ájultságából, amikor néhány előrelátó, hosszú évtizedes kisebbségi étellel számoló, lángholó lelkű és nemes szívű magyar pap és áldozatos egyesületi férfiú megkezdte a lelkek felrázását, ébresztgetését. A legényegyleti színielőadások valóságos seregszemlét jelentettek. Azonban nem sokáig tartott a Katolikus Legényegylet nemes tevékenysége.

A szerb hatalom rosszindulatú értelmezését az egyik operettben egy gyertyatartó váltotta ki. Az egyik szereplő kezében sárgaréz gyertyatartót szorongatott, amelyet zöld papírral díszítettek fel. A másnapi rendőrségi kihallgatáson elmondták a kifogásukat: a gyertyatartó köré azért vontak zöld papirozt, hogy a magyar nemzeti színeket lobogtassák meg a színpadról. Eleinte a Legényegylet vezetői nem értették, miről van szó, és meg kellett magyarázni. „A zöld papiros, a fehér gyertya és a piros láng a magyar nemzeti színeket ébresztette fel az ügyeletes rendőrtisztviselő csapongó fantáziájában.” A Katolikus Legényegylet műkedvelő együttese kénytelen volt beszüntetni a működését, elhallgatott, az épülete árván maradt, üresen kongott, emberei szétszóródtak. „A magyar sors azonban elégtétellel szolgált. A Katolikus Legényegylet feltámadt, mint ahogy mi is mindig hittünk a magyar feltámadásban.” Az elárvult termék újra megélénkült, a régi tagok új tagokat hoztak magukkal, és a Legényegylet annyi évi megszakítás után elindult, hogy folytassa megzavart munkáját. A város magyar lakossága őszinte szeretettel vesz részt a Katolikus Legényegylet ünnepén, és kívánja az újra munkához

látó egyesületnek, hogy sikerekben gazdag múltjához híven folytassa áldásos tevékenységét Szabadka és az egész ország boldogulására (CSUKA J. 1941e).

A pályatárs Illés Sándor 1995-ben egy kései vallomásában így fogalmazott: Csuka János „komoly gondolkodású, azt mondhatom: száraz ember volt. Olyan, aki a számok világában él. Ezért feküdt neki a nemzetiségi népességstatisztika, amivel szívesen foglalkozott, és komoly munkákat publikált ebből a tárgykörből.” Arday Lajos *A jugoszláviai (vajdasági) magyar nyelvű történetírás (társadalomtudomány) újraindulása 1918–1941 között* című dolgozatában így fogalmazott: Csuka János munkássága képviseli a korszak magyar nyelvű társadalomtudományának, a szociográfiának a csúcsteljesítményét. Csuka János 1943-ban Szvatkó Pál hívására családostul Budapestre költözött, és az ő szerkesztésében megjelenő kormánypárti *Esti Magyarország* című hírlapnál dolgozott.

Tiller-Timár Ferenc nevét főmunkatársként jelezte a *Délvidéki Magyarország*. A gombosi molnár fia a zombori gimnáziumban érettségizett, de még a diplomálás előtt a szabadkai *Napló*hoz került gyorsírónak, ahol a sajtóügynökségek és a vidéki tudósítók telefonjelentéseit jegyezte és öntötte formába tíz-tizenkét órán át. Mindenese volt a szerkesztőségnek, de közben rendszeresen közölte szomorkás, tiszta hangú verseit. Munkája mellett jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen. 1941-ben az induló *Délvidéki Magyarság* főmunkatársa, majd 1942 elején – a lapban közölt bejelentés szerint – a hírlap felelős szerkesztője, mellette pedig a külpolitikai rovat felelőse lett. Ezen a poszton azonban csak nagyon rövid ideig maradt, a lap 1942. május 1-jei száma már csak Bogner József felelős szerkesztő és felelős kiadó felügyeletével jelent meg. Timár Ferenc ekkoriban gyors egymásutánban két könyvet is megjelentetett: *Bácskai posta* (1941) című prózagyűjteményét és *Rongyos madár* című verseskötetét (1942). Herceg János a *Kalangyában* méltatta Timár Ferenc „metaforákban gazdag” költészetét, aki eddig „rongyos szárnyú idegen madárként” vergődött a kisebbségi kalitkában.

Timár Ferenc *Vasat gyűjtenek* című háborús hangulatú írásával jelentkezett a *Délmagyarország* első, 1941. augusztus 2-án megjelent számában. Szabadkán falragaszok szólították föl a polgárokat kallódó vas- és fémszerkezetek hadsereg számára történő begyűjtésére. A régi szerszámokból azután friss, csillogó acél életetnek, páncéltörőket öntenek hadiiparunk kovácsműhelyében. A szerző a történelem terhével a szívében fogalmazta meg:

„Vasárnap, majd ha a vasgyűjtő helyek mellett visz el utam, talán megkérem valamelyik cserkész, leventét, simogatná meg nevemben az egyik árva vasdarabot. Talán csendes üdvözlő beszédet is intézek a romhalmazhoz, de úgy, hogy senki se hallja. Eldiskurálok majd a régi

ismerősökkel és példaképül állítom őket, hogy miként kell az egyéniség feladásával beleolvadni a közösség szolgálatába. Szólok a háború, a szenvedések számunkra még láthatatlan olvasztókemencéjéről, a történelem örök, vérvörös kohóiról, a tisztítóüzről, az átlényegülésről. Arról, hogy ebben a kegyetlenül nagy és végtelenül szomorú világi harcban minden új formát és kiüzetést kap. Kérjük az Istent, legyünk mi is mások, jobbak, erősebbek, szebbek, igazabbak, mint a máglyára hívott ócskavas. Magunkról mondom majd mindezeket, vagy csak gondolom. És ha hajadonfővel is lennék, lélekben megbillentem a kalapot” (TIMÁR 1941a).

A *Déli diákok* című, 1941. szeptember 2-án megjelent írásában az iskolába induló diákokat köszöntötte. A délvidéki diákok különösen dobogó szívvel nyitnak be a tanterembe, igazából most találkoznak először az új magyar tanítóval, a magyar tankönyvvel, a modern magyar pedagógiával. Történelmi pillanata ez a visszatért Délvidéknek, a magyar tantervek alapján működő iskolák feltételei annak, hogy kialakuljon egy olyan, szellemileg is biztos lábon álló, világosan gondolkodó osztály, amely képes lesz távol tartani magától és a közösségtől a szélsőségeket, és tökéletesen bele tud illeszkedni az új európai és magyar rendbe, „szellemileg felkészülten ki tud állni a szomszéd nemzetekkel és nemzetiségeinkkel is a jövőben permanensen vívandó nemes tornára” (TIMÁR 1941b). Az iskolákban 1941 szeptemberében a magyar szellemi utánpótlás biztosítása volt a legfontosabb feladat.

A *Délvidéki Magyarság* című hírlap 1942-es *Magyar karácsony* című ünnepi mellékletében Timár Ferenc *Magyar karácsony délen* című versével (TIMÁR 1941f) köszöntötte az ünnepet. Mélyen átélt, a kor aktuális gondjait mélyen magában hordó költeménnyel:

Kárpáti fenyőfa, szagos karácsonyfa
Itt vagyunk alattad mi is déli végek.
Csillagunk, a vérzöt némán felfűzzük rád,
Mielőtt felszállna az ünnepi ének.

Mondjuk el halkán az ódon imádságot,
Dörmögő öregek, friss hajtású ifjak.
Adj hálát az Úrnak, hogy kalácsszegésnél
Az ősi asztalnál itt ülsz, megint itt vagy.

[...]

Vihar van, vonít a Vész a nagyvilágban,
Halál hempereg a hóban, homokpusztán.
Kassán, Kolozsvárott mégis ég az ünnep,
Örömtűz lobban lent a bácskai buckán.

[...]

Isten óvja népünk. A kereszt velünk van.
Oldalunkon vívnek hős arkangyalok.
Győzni fog az eszme. A szent Újszövetség,
Győzni fogunk mi is, szegény magyarok.

Timár Ferenc széles skálájú, gazdag költészete néha zabolátlanul árad, a költő valósággal fuldoklik változó képeiben és jelzőiben – írta Majtényi Mihály a költő *Rongyos madár* című kötetéről. Sok húron játszik, de vonóvezetése biztos, mélyről jövő érzéseket hoz a felszínre, versei igazi művészt tárnak az olvasó elé. Timár az egyszerű és tiszta lélek erejével rója sorait, és szavai mögül a pátosza soha nem kelt disszonanciát vagy bántó ellenérzést. Igazi erejét azonban sohasem közügyek, sokkal inkább a közösségi sors élményének egyéni átélése adja. „A költő meggyónik, üzen, bírál, vallomást tesz, magyaráz, vitatkozik, vérét csapolja, liheg, ábrándozik – sok mindent formál, de végül is újból és örökké, ahogy mondják, ítélőszéket tart önmaga fölött. Timár is ezt teszi, szépen és változatosan – most már hosszú esztendőök óta itt a déli végeken. Már rajongói is vannak, akik megismerték, hogy egy komplikált, finom, sokrétű lélek sugárzik belőle.” Lírájában öröme telik az elfogulatlan szemlélőnek, aki szereti a magyar szót, amint a lélek titkos vagy különös rezdüléseit vetíti ki. Timár Ferenc „egészen a mi költőnk, ha nem is ír a zászlójára lokálkülört, benne van a bácskai táj, ha nem is természetimádó, benne van a lelken keresztül osztatlanul, beleolvadva a szavakba, érzésekbe és képekbe.” Majtényi Mihály megjegyzi: Timár Ferenc *Rongyos madár* című verses könyve egyik jelentős értéke a karácsonyi könyvpiacnak (MAJTÉNYI 1941d).

Bogner József 1942. május 1-jétől a lap 1944. október 7-én történt megszűnéséig felelős szerkesztőként és felelős kiadóként felügyelte a *Délvidéki Magyarorságot*. Szerkesztői programját – egyben keresztény-magyar elkötelezettségét *Magyarabb magyart, igazabb magyart!* című cikkében a lap 1942. május 9-ei számának címloldalán tette közzé. Sokan azt hiszik, hogy a Délvidék visszafoglalása és felszabadítása befejeződött – írta cikke beköszönő soraiban. Azt hiszik, hogy az egész nem áll másból, mint hogy a szerb sajkacsa helyett most honvédsapkát hord a Szabadka, Zombor, Újvidék utcáin járkáló katona. Nem veszik észre, hogy az ilyen külsőségek mellett még valami más, valami mélyebbre nyúló, hatalmasabb, és az egész lakosságot átjáró átalakulás szükséges.

„A végleges felszabadítás és felszabaduláshoz kell, hogy az ősi magyar erő, amely egy ezredév óta ezt a földet a magyar faj számára megtartotta, ismételten új szárnyakat kapjon, és az új nemzedék új magyarjának erejével ráterítse Szent István örök palástját erre a sokat szenvedett Délvidékre. A nagy nemzeti katasztrófák, melyek a magyar történelmet olyan fájóan széppé teszik, mindig kitermelték a különböző problémák előtt álló magyarság minden építőmunkára alkalmas, és a magyar sorsot minden körülmények közt vállaló új magyar nemze-

**Bogner József (1907–1945), a magyar nyelv és irodalomtörténet
doktora 1942. május 1-jétől a *Délvidéki Magyarság* felelős
szerkesztője és kiadója**

dékét. A régi mulasztásokat, a nagy csorbákat kiköszörülő új magyar nemzedék homlokát mindig tiszta magyar erkölcs díszítette.”

Ezért élhette túl a magyarság a tatárjárás minden kultúrát elpusztító csapásait, az évszázadokon át fenyegető török dúlások idejét. Sajátos azonban, hogy népünk az időről időre bekövetkező katasztrófák elhárításában sohasem mutatott olyan erényeket, erőt és elszántságot, mint a már bekövetkezett katasztrófák helyrehozásában. Örök rejtély, „hogyméért csak az időről időre bekövetkező nemzeti csapások után termelődik ki a mindent újból megépítő magyar”. Népünk, nemzetünk feladata ma is az, hogy a problémáink megoldásából se hiányozzék IV. Béla országépítő magyarjának erénye és erkölcsé.

„Zrínyi törökverő magyarja, és a nagy nemzeti katasztrófák után megjelenő építő magyar nemzedék mindig áldozatos lélekkel nézett a néhez jövőbe, alárendelte létének minden problémáját az egész nemzet, az egész faj érdekeinek.”

Erkölcsei tisztaság, keresztényi elkötelezettség, igazabb és tisztultabb lét kell a jövő építéséhez.

„A mai kor magyarja százszorosán kell hogy átérezze, hogy a magyarság mai problémái mindenek feletti odaadást és áldozatkészséget kívánnak tőlünk. Kívánják a mi problémáink, hogy minden magyar a történelmi időkben felénk áradó áldozatos lelkületet szívja magába, és az élet minden megpróbáltatását zokszó nélkül vállalja és tűrje. *Az igazán nagy idők termelik ki az igazán nagy embereket.*”

Azt a magyar embert, „aki mindent a haza érdekében, és fajtánk jövője érdekében az örök építő magyar áldozatos szellemével átítatva kötelességteljesítésben látja, éli és oldja meg problémáinkat. Igazabb magyarokat akarunk és magyarabb magyarokat akarunk.” A történelmi időknek tisztább életű, igazabb felfogású magyarokra van szükségük, akik istenhívó meggyőződéssel, tiszta étellel végzik kötelességüket, mert ha nem virágozik valakinek szívében az örök magyar elkötelezettség meggyőződése, „nem tudjuk befejezni sohasem a Délvidék teljes maradéktalan felszabadítását és visszafoglalását”. Csak a lelkünkben-szellemünkben megőrzött erkölcsi tisztaság tükrözi vissza történelmünk örök építő magyarjának lelkét, mert „csak ezek ereje képes reánk borítani Szent István örök palástját, a nagy magyar égbolt csillagokkal ékesített, örök magyar szentistváni palástját, azt a palástot, amelyet ezer év óta minden nemzedék minden magyarja maga előtt látott, és

amelyet nem tudott sem tatár, sem török, sem a visszavonás százada, sem Trianon soha megosztani. Ezt a palástot akarjuk a Délvidékre is ráborítani, a Délvidék fiainak áldozatos lelkével és életével, mert csak így tudjuk az építő és teremtő magyar erővel összefűzni és kapcsolni boldog országgrészé és igazán magyar országgrészé tenni. Magyarabb magyart és igazabb magyart kívánunk” (BOGNER 1942b).

Titokzatos alakja volt a *Délvidéki Magyarság* című hírlap újságírói között az (X) jelzet mögött rejtőzködő bölcs, igen lelkes, óriási társadalmi és történelmi ismeretekkel rendelkező szerző, akinek a lapban 1941. augusztus 3-a és 1942. január 7-e között huszonnégy írása jelent meg. A Deák Imre és Csuka János vezette szerkesztőségi munka korszaka volt ez az idő, talán nem alaptalan a feltételezés, hogy a titokzatos (X) mögött kettejük valamelyikét kell sejteni. *A délvidéki magyarság..* című, a fölszabadult magyar újságírást ünneplő írása a *Délmagyarország* 1941. augusztus 3-án megjelent 2. számában volt olvasható, néhány nappal később, 1941. augusztus 6-án a már *Délvidéki Magyarság* címmel megjelenő újságban *A nemzeti gondolat katonái* című írásában az új – immár magyar – iskolaév kezdetét ünnepelte. 1941. augusztus 20-án megjelent *Szent István* című írásában végre fölszabadult lélekkel köszöntötte államalapító királyunkat. Beköszönő soraiban elmondta: Szent Istvánnak, az első magyar királynak ünnepét a Délvidék magyarsága két évtized óta nem ünnepelhette, utoljára 1918-ban írtak a lapok az országalapítóról. 1918 őszén azonban megszállás alá került az ország déli része is, és azóta a délvidéki magyarság csak csendben énekelhette ősi énekét: „Hol vagy István király, téged magyar kíván, gyászos öltözetben te előtted sírván.”

Szent István király Európa legveszélyesebb pontján, a germán és a szláv népek találkozásának vidékén igyekezett biztosítani a magyar nemzet helyét. A kelet felé tekingető Német-római Császárság csak úgy lehetett békés szomszéd, ha a magyarság elfogadja a kereszténységet, magáévá teszi annak eszmevilágát, az országot pedig erős, központi hatalom alá szervezi. Géza fejedelemnél mindkettő gyenge törekvés volt, Szent Istvánnál azonban már mint nemzeti életcél, melynek megvalósítására szenteli egész életét. Az ország népe katolikussá lett. „Az első szent királyé az érdem, hogy népe sorsát elválaszthatatlanul a keresztény nyugathoz fűzi, s követi atyjának politikai irányát, és elsőnek indul meg a magyar fejedelmek között a birodalmi arányokban gondolkodó öncélú és öntudatos magyar külpolitika útján.” Szent István országa fokról fokra emelkedett, és magyar elgondolással Isten – és nem III. Ottó német császár – kegyelméből felépült a Magyar Királyság. Szent István országa öntudatos birodalmi politikát folytatott, „melyet Esztergomból és nem az ország határain túl, kívülről irányítanak. Nagy politikai háttere volt ama elhatározásának, hogy koronát nem a német császártól kért. Nem akart

a császárnak hűbérura lenni, de nem volt hűbérura a pápának sem. Országá független volt, nem volt adófizetője a Szentszéknek, mint kora sok más fejedelme” (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 20.). Szent István Isten kegyelmében bízva gondosan őrködött a magyar nép önállósága felett, minden tettel és cselekedetével a nemzet függetlenségét építette, a magyar királyok közül nálánál többet senki sem tett az ország erős függetlenségének, politikai és szellemi szilárdságának megteremtése, kiépítése érdekében.

Szent István ünnepének hangulatában született meg az ismeretlen szerző 1941. augusztus 23-án megjelent *Emlékek szárnyán* című írása. Elmondta, milyen körülményes volt a kisebbségi sorban megőrizni a hagyományokat, a magyar történelemhez fűződő emlékeket.

„Szakadatlan harc volt kisebbségi életünk, kevés megőrzésre érdemes kedves emlékekkel. Ha el akartuk felejteni a kisebbségi élet megpróbáltatásait, vagy egymáshoz menekültünk, összejöttünk egyesületeinkben, hogy a lélek tiszta tavában megmerítsük életkorsónkat, vagy hazamenünk az Anyaországba megújhodni, felfrissülni.”

Akinek még utazásra sem futotta, az otthoni jó barátok körében, a délvidéki magyarság nagy családjának a tagjaként igyekezett feledni a tegnapok gondjait, közös tervekben rajzolták meg a szebb, boldogabb magyar jövődőt. „Terveztünk, hogyan fogjuk megteremteni az átmenetet a régi világból az új magyar életbe. Az emlékek szárnyain jutunk el huszonhárom éves különélésünk sok, sok állomására.” A Szerb Királyság területén elzárt magyarok számára óriási jelentősége volt egy-egy magyarországi hírlapnak, folyóiratnak.

„A budapesti lap élmény volt a számunkra akkor is, ha semmi érdekeset, különöset nem hozott. Maga az a körülmény, hogy pesti lapot teríthetünk az asztalra, vagy az erdő fái alatt kibonthattuk az újságlepedőt, kellemes, jóleső érzés volt a számunkra. Odahaza megelégedetten és boldogan újságoltuk, hogy pesti lapokat olvastunk, néhányat magunkkal is hoztunk, s egy ilyen lap kézről kézre járt, amíg egészen el nem rongyolódott.”

Különösen a fiataloknak az a nemzedéke szomjúhozta a magyar híreket, akik csak szüleik elbeszéléseiből, a hozzájuk jutott könyvekből, újságokból, képeslapokból ismerhették Magyarországot. Szomjukat csak az tudta átérzeni és megérteni, aki tudta, mit jelent idegen világban magyarként élni és próbálni boldogulni.

„S amikor a felszabadulás hazahozott bennünket, csak akkor észleltük, hogy milyen sokat kell tanulnunk megkettőzött szorgalommal és kitartással, hogy behozzuk az Anyaország előnyeit. Az emlékek szárnya-in indultunk el, röpké körutat tettünk, s mégis annyi érzést kavartunk fel, amíg eljutottunk annak a megismeréséig, hogy *még mindig igen sok a délvidéki magyarság tennivalója, ha minőségben és versenyben, értékelésben és tehetségben el akarja érni az anyaországi polgár színvonalát*. Nem is menekülünk a tanulástól, s ezért szívesen látunk a körünkben mindenkit, akitől tanulhatunk, aki nyújtja a kezét, hogy elvezessen bennünket oda, ahol mi is megmeríthetjük korsónkat a tudás áldásos vizében. Az emlékezések szárnyain találtunk haza, és tanulással, szorgalommal el akarjuk felejteni mindazt, ami a tegnap gyötrelmeire figyelmeztet, hogy minél előbb és minél tökéletesebben, a mai élet fokozódó versenyében méltón megállhassuk a helyünket” (Délvidéki Magyarország 1941. augusztus 23.).

A nemzeti hagyományok megőrzését az iskola sem segítette. Az új tanévben huszonhárom év bűnös mulasztásait kell pótolni, nagyon sok hibát kell jóvátenni. Nem egyszerű, nem könnyű feladat ez a Délvidéken beosztást kapott tanárok és tanítók számára, akik a szellemi frontokon a nemzeti gondolat katonáiként fognak harcolni.

„A nagyszerb türelmetlenség huszonhárom éven keresztül gyötörte, kínozza a magyar szülőt, hogy a gyermeke ne magyar iskolában tanulja meg a betűvetést. A szándék és a cél tagadhatatlanul az volt, hogy csökkentsék a magyar iskolák számát, megrikítsák a soraikat. Minden évben megisméltódott ez a szellemi offenzíva, s mire a beiratkozások befejeződtek, hol itt, hol ott hullott el egy magyar iskola vagy osztály, s a gyermekek százai, ezrei estek áldozatul a korszerűtlen iskolapolitikának. Államnyelvi iskolába kényszerültek, cirill betűt tanultak, és a nagyszerb türelmetlenség dicsőségére még katonaköteles fiúk is akadtak, akik szüleiknek a maláriás Dél-Szerbiából cirill betűs, de magyar szövegű levelezőlapot írtak.”

Okulva a múlt tragikus eseményeiből, a magyar kormány a visszacsatolt Délvidéken maradéktalanul biztosítja a nemzeti kisebbségek – a szerbek, a bunyevácok, a németek – anyanyelvi oktatását. A szomorú tanulságok és tapasztalatok ismeretében a Délvidéken a magyarsággal együtt élő népek nem fogják nélkülözni az anyanyelvű iskolákat. „A magyar kormány abból a nemes gondolatból indult ki, hogy a magyarsággal együtt élni akaró, nem magyar ajkú népek számára biztosítani kell a szabad iskolai oktatást, és ebben

a kérdésben sem kívánja követni a nagyszerb iskolapolitika közismert irányelveit. A magyarság ismét nagylelkűségéről tesz tanúbizonyságot, amikor megnyitja a német, szerb és bunyevác iskolákat a felszabadított Délvidéken. A délvidéki magyarság, amelyet a kisebbségi sorsból csak most szabadítottak fel, a legmesszebbmenően helyesli a kormány elhatározását. A kisebbségi sorsban megtanultuk becsülni, értékelni mindazt, ami a miénk volt, ami a magyarságra emlékeztetett. Változatlanul állítjuk: nem tudnánk ma sem eléggé megbecsülni a magunkét, ha nem tisztelnénk érdeme szerint a másét. Szabad fejlődést, boldogulást nyújtunk a Délvidék más ajkú népeinek, és cserébe nem kérünk mást, mint hűséget és ragaszkodást. Becsüljék meg Szent István országát, amely minden polgára számára lehetőséget nyújt arra, hogy szabadon, képességei szerint éljen, és semmiben se érezze annak a hátrányát, hogy nem magyarnak született” (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 6.).

A magyar ember ezer éve őrzi és gondosan ápolja nemzeti sajátosságait – írta (X) mester a *Délvidéki Magyarság* 1941. december 12-ei számában megjelent *Mindenáron megőrizzük függetlenségünket* című írásában. – A magyar ember a világ akármelyik részébe kerül, mindenütt öntudatosan magyarnak vallja magát, ragaszkodik a magyar kultúrához, gazdag történelmi múltjához, és büszkén vallja magát a magyar nemzet fiának.

„Különösen mi, akik csak a közelmúltban szabadultunk fel az idegen elnyomatás alól, tudjuk, hogy mit jelent idegenben öntudatosan kitartani magyarságunk mellett. [...] Mindig tudtuk, hogy a magyarság történelmi hivatást végez a Kárpátok medencéjében, s az itt élő népek között az élre, a vezetésre hivatott. A magyar nemzeti függetlenség gondosan ápolta tradíció, amely minden magyar ember lelkében kitörölhetetlenül él. Aki ehhez hozzányúl, aki ennek a hatását csökkenteni igyekszik, az szembe találja magát az egész magyar nemzettel. Mint ahogy mi is a kisebbségi sorsban feljajdultunk és tiltakoztunk minden olyan törekvés ellen, amely ki akar vonni bennünket a magyar szellemiség hatósugara alól.”

A délvidéki magyarság a hazatérés boldog, mámorosító hónapjai után gyorsan beleilleszkedett az alkotó munkába, és máris annyira odahaza érzi magát, mintha soha nem is kényszerült volna huszonhárom éven keresztül idegen éghajlat alá. Az anyaországgal egybeolvadva együtt tekint a közös magyar problémákra, és nem hunyja be a szemét a tények és a valóság előtt. Európában „a zavaros akarnokok” világában a magyarság legfontosabb feladata megőrizni függetlenségét. A magyarság számára idegen minden olyan terv és gondolat, amely össze nem egyeztethető a magyar nemzet s a magyar állam történelmi függetlenségével és önállóságával.

„A felszabadult Délvidék magyarságának nem sok mondanivalója van azok számára, akik a magyar nemzetet pusztulásba, veszélybe akarják sodorni. Amit mégis mond, az határozott, érélyes: mindenáron meg fogjuk őrizni függetlenségünket, mert csak ezzel ápoljuk őseink áldott emlékét, ezzel teljesítjük hazafiúi kötelességünket” (Délvidéki Magyarság 1941. december 12.).

A magyar fölszabadulást lelkesen méltató (X) a *Délvidéki Magyarság* 1942. január 7-ei számában a pravoszláv karácsony alkalmával *Az első bárátságos hang* című írásában dr. Irinej Ćirić bácskai, zombori, szegedi és egri pravoszláv püspök, újvidéki szerb metropolita karácsonyi pásztorlevelét ismertette, s örömmel üdvözölte, hogy a délvidéki szerbség kész folytatni azt a százados együttélést a magyarsággal, amelyet 1918-ban megszakítottak (Délvidéki Magyarság 1942. január 7.).

A MEGBÉKÉLÉS POLITIKUSA – DEÁK LEÓ BÁCS-BODROG MEGYE FŐISPÁNJA

„A vármegye élére olyan közéleti férfiú került, aki nagyszerűen ismeri a Délvidék minden népének, társadalmi rétegeinek ügyes-bajos dolgait, kívánságait és vágyait, és minden tekintetben alkalmas arra, hogy intézkedéseivel megelégedést keltsen minden téren.”

Deák Leó „egyik kiemelkedő vezetője volt a kisebbségi sorba süllyedt vajdasági magyarságnak a két világháború között, egyike azoknak a kevés számú tanult embereknek, akik nem hagyták cserben népüket, velük együtt vállalták a másodrangú polgár sorsát, a hátrányos megkülönböztetést, s nemritkán a szenvedést és a megaláztatást is” – írta a jeles magyar politikusról *Életrajzi kalauz* című lexikonában Kalapis Zoltán.

Deák Leó 1888. január 14-én született Kúlán, és a titói partizánterror áldozataként az 1945. november 16-a utáni napokban Újvidéken végezték ki. Iskoláit szülővárosában és a jezsuita vezetés alatt álló kalocsai katolikus gimnáziumban fejezte be. A Budapesti Tudományegyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett. Részt vett az első világháborúban, leszerelése után Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Délvidék anyaországtól történt elszakítása után, 1921-ben dr. Várady Imrével, dr. Gráber Lászlóval, Törley Bálinttal, dr. Sántha Györggyel és dr. Strelitzky Dénessel kezdeményezték a

Magyar Párt megalapítását. Az alakuló közgyűlést 1922. szeptember 17-én tartották meg Zentán, ahol az akkor harmincnégy éves Deák Leót a Magyar Párt egyik titkárává választották meg. Ettől kezdve meghatározó szerepet játszott a közéletben: Prokopy Imrével együtt többször képviselte a jogfosztott magyarságot Genfben, a Népszövetségi Ligák Uniójában és az európai kisebbségi kongresszusokon. Dr. Várady Imrével és dr. Strelitzky Dénessel iskolaügyekben – a magyar tanítóképzés megszervezése érdekében, a középfokú magániskolák működése ügyében – és a művelődési egyesületek szabadabb működése érdekében gyakran folytatott tárgyalásokat Belgrádban, a szerb hatalmi körökkel. A Zombori Magyar Olvasókör elnökeként mintegy harminc magyar művelődési egyesület alapításában vett részt. Az Apatini, a Kúlai és az Óbecsei járások magyarságának összegyűjtése után heteken, hónapokon keresztül Baranya falvait járta, pedig ebben az időben mindenütt szembe kellett szállnia a jegyzők, a csendőrök önkényével, akik nem szívesen látták a Magyar Párt tevékenységét. Különösen a baranyai magyarság megszervezésével, felkeresésével és sérelmeik állandó napirenden tartásával szerzett Deák Leó hervadhatatlan érdemeket. Nem nyugodott, amíg egy főszolgabíró vagy basáskodó községi jegyző el nem került a magyar vidékekről, hogy a nép lélegzethez jutva szabadabban dolgozhasson. A magyar olvasókörök egész sorát hívta életre, illetve harcolta ki a diktatúra alatt újbóli megnyitásukat. A többször betiltott Szabadkai Magyar Olvasókör (Népkör) dr. Deák Leó közbenjárása nyomán folytathatta kultúrmunkáját. Maradandó értékű munkát végzett a belgrádi magyar tanítóképző létrehozásával és internátusának a megszervezésével is. Gyakran jelentek meg írásai a lapokban, közvetlen befolyása volt a zombori *Friss Újság*, a szabadkai *Hírlap* és az újvidéki *Reggeli Újság* szerkesztőségére, anyagilag is támogatta a *Vajdasági Írás* indulását, s a *Kalangya* legszűkebb munkatársi köréhez tartozott. Közbenjárása nyomán alakult meg 1940. november 24-én Zomborban a Jugoszláviai Magyar Köz-művelődési Szövetség.

1941-ben dr. Deák Leót kinevezték Bács-Bodrog megye főispánjává, és a budapesti Parlament meghívott képviselője lett. „A bácskai magyar politikusok mérsékeltabb csoportjába tartozott, s az itteni magyarság keserű tapasztalatai alapján a békés együttélést szorgalmazta.” A titói csapatok Délvidékre történt bevonulása után dr. Deák Leót a III. Jugoszláv Hadsereg hadbírósa 1945. november 1-jén háborús bűnösnek halálra ítélte, és 1945. november 26-án reggel 6 óra 30 perckor Újvidéken kivégezték (KALAPIS 2002: 223–224). Életének, pályájának, közéleti és politikai ténykedésének fontos részletei olvashatók a *Délvidéki Magyarság* négy évfolyamának lapjain.

Deák Leó *A szegedi szellem jegyében* című, a *Délmagyarország* 1941. augusztus 3-ai számának címlapján közölt vezércikkében üdvözölte a lap megjelenésének jeles eseményét.

„A Mindenható nevében indulunk útnak – írta a délvidéki magyarok első embere –, mert elsősorban neki köszönhetjük, hogy a trianoni válaszfalak, amelyeket önkényesen a bosszúállók és az önféjú rövidlátók emeltek testvér és testvér közé, huszonhárom éves rabság után leomlottak. [...] A harmadára lecsonkított, minden erejétől megfosztott, porban fekvő magyarság vezető államférfiak bölcsessége, a magyar nép csodálatos áldozatkészsége eredményeképpen ma már megnagyobbodva, megerősödve, a jobb jövőbe vetett reménnyel, a felszabadított Bácskával és Baranyával együtt új utakon, új célok irányában halad.”

A kisebbségi sorsban eltöltött huszonhárom esztendő nem múlt el feltűntünk nyomtalanul.

„Lemaradtunk a fejlődés útján, szégyenérzés fog el bennünket, amikor akár gazdasági, akár szociális, vagy művelődési szempontból magunkat az anyaországgal összehasonlítjuk. *Egyet azonban átmentettünk hazánk részére: a tiszta magyar szellemet, a büszke magyar faji öntudatot*” [Kiemelés – M. F.].

„Nekünk, délvidéki magyaroknak nincs külön regionális szellemünk, nincsenek történelmi távlataink, nincsenek Rákócziaink, Bethleneink, Bocskayaink, mint akár felvidéki, akár erdélyi testvéreinknek. A mi külön történelmünkben nem jutott mód és alkalom közjog, vagy államjogi fogalmak alkotására, megmentésére, a szabadság szent szikrája sem gyűjthatta lángra tőlünk az országot. A mi történelmünkben az áldozatoknak és az önfeláldozásnak jutott a főszerep, mert felvonulási útjába estünk a keletről áradó hordáknak, önkénytelen bástyaként szolgálva hazánk védelmében a művelt Nyugatot. Még az országépítés is súlyos csapás volt számunkra. Idegen ajkú polgártársaink jelenléte – jöttek kérésre, jöttek önszántukból – okozta leválásunkat az anyaország testéről, ennek tulajdonítható huszonhárom éves rabságunk, ez vetette fel a problémákat, ez indokolja saját kívánságainkat.”

Mégis volt és van délvidéki szellem, de nem különálló. Ez a keresztény magyar szellem, amelyet már egy évezrede magunkévá tettünk, és ma is valunk, megőriztünk és a jövőben is követni fogunk.

„Ez a szellem az ország minden egyes polgárától áldozatokat követel, esetleg véráldozatot is mindaddig, amíg Szent István birodalma, Mária országa, minden magyar ezeréves hazája, a régi határok közt helyét

a nyugat és a kelet mezsgyéjén, ősi hivatásának megfelelően, el nem foglalhatja. *A megindult új lap abban a szilárd meggyőződésben, hogy ily módon szolgálhatja a legtökéletesebben a Délvidék magyarságának érdekeit és kívánságait, ennek a szellemnek a szolgálatába lép.* Minden jóérezésű polgártársunknak mellettünk és ennek a szellemnek a szolgálatában a helye” (DEÁK 1941a).

1941. augusztus 15-én a *Délvidéki Magyarság* kétoldalas vezércikkben számolt be arról, hogy a belügyminiszter előterjesztésére a kormányzó dr. Deák Leót nevezte ki Bácsmegeye és Zombor főispánjának, Szabadka főispánjává dr. Reök Andor horgosi, Újvidék főispánjává pedig dr. apatini Fernbach Péter temerini földbirtokost. „A kormány az arra legmegfelelőbb személyeket állította a Délvidék élére, bebizonyítva azt, hogy a legmesszebbmenően tiszteletben tartotta a Délvidék kívánságát, úgyhogy a kinevezések osztatlan helyesléssel találkoznak – írta a lap. – A délvidéki magyarság rendíthetetlen harciosa került a megye főispáni székébe.” Az akkor ötvenhárom éves Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye új főispánja az elszakítás első percétől kezdve összeforrt a délvidéki magyarsággal, és annak szellemi-politikai vezére lett – írta köszöntőjében a lap.

„Szakadatlan, megállás nélküli szívós harcban múlt el a kisebbségi sors kemény huszonthárom esztendeje. Minden megmozdulásban ott láttuk dr. Deák Leót, aki nem lankadt, az üldöztetés nem vette el a kedvét, kitartott, szorgalmasan járta a falvakat, reményt öntött a csüggedő magyar lelkekbe, és összetartotta a magyarság meglazult kéréjét. Mindenkihez volt egy barátságos, biztató szava, időt szakított magának arra, hogy kiépítse a kapcsolatokat, amelyek a délvidéki magyarságot egyetlen nagy családba tömörítették.”

A hatalom vasökle gyakran lesújtott, Deák Leót sem kímélte meg az idegen hatalom durva elnyomó politikája.

„A támadások központjában állott, mégsem hátrált meg, munkakészsége fokozódott, s minél jobban eldurvult a harc, annál inkább érezte történelmi felelősségét. Nem ingott meg, és nem tévesztette szem elől, hogy mivel tartozik a magyarságnak. A délvidéki magyarság az érette dolgozó, vele együttérző, és jóban, rosszban mellette álló dr. Deák Leóban a vezérét tisztelte a kisebbségi sorsban, s a felszabadulás után, amikor a legmagasabb bizalom Bács-Bodrog vármegye főispáni méltóságába emelte, a délvidéki magyarság meglegedést, büszkeséget érez.

Büszke arra, hogy legméltóbb fia kapta a legmagasabb közjogi állást a Délvidéken és boldog, hogy soraiból emelkedik ki az a férfiú, aki ismeri a Délvidék ügyes-bajos dolgait, minden polgárának szíve lüktetését. A délvidéki magyarság hiszi, hogy dr. Deák Leó, aki a különélés alatt bebizonyította sokoldalúságát, tehetségét, és számtalan intézmény létesítésével, kiharcolásával igazolta azt, hogy a legnehezebb feladatokat is meg tudja oldani, Bács-Bodrog vármegye főispáni méltóságában is tovább folytatja azt az alkotó munkát, amelyet huszonhárom évvel ezelőtt megkezdett. Vezetése és irányítása alatt fel fog virágozni a sokat szenvedett Bács-Bodrog megye minden városa és faluja, jóváteszi a múlt bűneit, és virágzó élet kezdődik a Délvidéken, amelyet huszonhárom éven át a szomorúság tartott hatalmában. A diadalmas magyar élet most indul el visszahódítani a Délvidéket, és a feltámadt magyar szellem irányítói között ott látjuk azokat, akik eddig is velünk voltak, velünk éreztek és velünk is maradnak a hazatérés után is” (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 15.: 1–2).

A főispánt és a tisztviselői kart 1941. augusztus 18-án Zomborban a vármegyeháza üléstermében avatták fel. Deák Leó a tisztviselői kart az eskütételek kötelesegeikre figyelmeztette, és ígéretet tett, hogy a nemzetiségekkel a Szent István-i állameszme szellemében kívánja megteremteni az együttműködést. Határozottan utalt arra, hogy a megnagyobbodott Bács-Bodrog vármegyében az államalkotó magyarságon kívül idegen ajkú népek is élnek.

„A nemzetiségek jogait – mondta – a szentistváni állameszme, az ország törvényei és a nemzetközi megállapodások messzemenően szabályozzák, s azokat mi tiszteletben is akarjuk tartani. A magyar haza minden polgárától megköveteli a feltétel nélküli lojalitást, mert ez a nemzetiségek jogainak a megadásával jár. Az az állampolgár, aki nem lojális, vét az állam érdekei ellen, és önmaga rekeszti ki magát a jogokból, amelyeket a magyar haza hűséges fiaitól nem akar megtagadni” (Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 19.: 3–4).

Nem késett sokáig a szerbek válasza sem. A *Délvidéki Magyarság* 1941. szeptember 11-ei számában arról számolt be, hogy Stefan Ilkić zombori szerb pravoszláv archimandrita vezetésével a szerbség összes egyesületeiből összeállított küldöttsége tette tiszteletét a főispánnál. Az archimandrita üdvözlőbeszédében biztosította a főispánt a szerbség hűségéről, szeretetéről, és arról, hogy a szerb népcsoport mindenkor támogatni fogja a főispánt. „Dr. Deák Leó meleg szavakkal köszönte meg ezt az üdvözlést, és kijelentette, hogy a

szerbség benne mindenkor megértő támogatóra talál, ha valóban tartják magukat azokhoz az ígéretekhez, amelyeket Ilkics archimandrita beszédében vázolt” (Délvidéki Magyarság 1941. szeptember 11.).

Deák Leó főispán alakja gyakran megjelent a sajtóban, akár úgy, hogy méltatták a munkáját, akár úgy, hogy állást foglalt egy-egy aktuális kérdés kapcsán, de derűt sugárzó írásai is megjelentek az újságokban. 1941. december 24-én a *Délvidéki Magyarság* ünnepi számában első oldalon közölte *A hazatértek karácsonya* című köszöntőjét. Az elmúlt huszonhárom év során a délvidéki magyarság rendszeresen megünnepelte Krisztus születésének ünnepét, a családok körülülték a földízített fenyőfát, de a szívekben nem volt karácsony. „Ott álltunk fényárban úszó karácsonyfánk alatt, öröm helyett könnyes szemekkel, és észak felől más karácsonyfa, a minden magyarok családjainak karácsonyfája fényét kerestük. Istentől a felszabadulás ajándékát vártuk.” A karácsony a család ünnepe, elsősorban azé a nagy családé, amelyet magyar nemzetnek nevezünk.

„Mi bácskai magyarok tudtuk és éreztük, hogy a mi anyánk házában meggyújtották minden évben a karácsonyfa gyertyáit, de a gyertyák fénye, a családi ünnep hangulatának melege nem ölelte át a hazai távolságokon túl a Kárpátok bérceit a Duna vonaláig, anyánk gyenge hívó szava nem hatolt át a fegyverekkel őrzött határokon, a magyar család összejövetelét csak valószínűtlen vágyálmok pótolták. Csoda hát, ha most egy pillanatra elfelejtve 23 éves száműzetést, árvaságot, szenvedést, átadjuk magunkat a boldogságnak, amelyet a családi tűzhely melege sugároz, fürdünk az édesanya s a rég nem látott testvérek szeretetében. Visszük magunkkal a magyar karácsonyt még nem látott gyermekeink csodaváró tekintetében.”

Most is vannak magyarok, akik távol a hazától, idegen vidékek lövészárkaiban töltik a karácsony estét, a Szent Este gyertyafényében őket is hazavárjuk. Nekünk, a huszonhárom éves elszakítottság szenvedő alanyainak, fogékonyabb a lelkünk a hazátlanok szenvedéseinek megértésére. De csonka a karácsonyuk az anyaországtól még mindig elszakított magyar testvéreinknek. „Tegyünk fogadalmat a határon túl a nemzeti kisebbségi sors áldozatainak mi, akik alig kerültünk ki ebből a sorsból, hogy ennek a ma még csonka hazának minden ereje és gondja az ő szolgálatukba lesz állítva, és nincs addig sem napunk, sem éjszakánk, amíg őket oda nem ültethetjük családi asztalunk üres helyeire.” Üljenek körénk mindannyian, mert ennek a hazának szüksége van az ő munkájukra is.

„Mi, bácskai magyarok, szeretjük és féltjük a hazát – írta Deák Leó karácsonyköszöntő írásában. – Értékét, jelentőségét ismerjük, mert hiányában is volt részünk. A szeretet és a féltés érzete irányítja gondolatainkat: minden magyar kézre, magyar szívre szüksége van a hazának. Nagyon megfogyatkoztunk, könnyen és könnyelműen áldoztuk a vért az elmúlt századokban idegen érdekekért. De van még hely magyar földön a magyarnak! Minden magyarnak!” (DEÁK 1941b).

Deák Leó Bács-Bodrog vármegye főispánjának első nyilvános szereplése 1941. október 20-án Óbecsén a Hősök Emlékművének ünnepélyes felavatásán volt. A *Délvidéki Magyarság* beszámolója szerint az ünnepség kezdetét az óbecsei Polgári Magyar Dalkör előadásában Bíró János karnagy vezényletével elhangzott *Hiszekegy* eléneklése jelezte. Utána Cziráky Fetter Imre nagy hatással szavalta el Gyóni Géza *Csak egy éjszakára* című örökszép versét, majd Deák Leó dr. főispán lépett az emlékmű elé, és elmondta mély gondolatokban gazdag, nagy tetszéssel fogadott beszédét. Szólt a háborúban meghalt magyarok áldozatáról és a szétdarabolt ország népének tragédiájáról.

„A hősök vére, amelynek ünnepét üljük, ezelőtt 23 esztendővel ömlött a magyar hazafiasságnak és önfeláldozásnak oltárára. Igaz ügyért ömlött, mégsem szökkent első tavaszra virágba. Huszonkét tavasz napja melengette, az anyaországtól elszakított millió és millió magyar szenvedéseinek könnyzápóra öntözte, termékenyítette. *Sokszázezer hősi halott ártatlan lelke a túlvilágon Isten zsámolya előtt imájával kivirágzását elősegítette.* Melegágya volt a hála és az emlékezés, éltető napja pedig az élniakarás és ezeréves múltjában bizakodó magyarságnak a feltámadásba vetett rendíthetetlen hite. És íme, nem hiába ömlött a vér, nem hiába szakadtak meg a szívek az emberi erőt meghaladó szenvedésektől, mert a Mindenható a virágból gyümölcsöt fakasztott, megérlelte, és a betakarítást megengedte. 1941 tavaszára megérett a gyümölcs itt, a Délvidéken, a Tisza–Duna közén is. A Bácskát a magyar történelem az Isten segedelmével betakarította.”

Amint gyümölcse a hősök kiöntött vérenek a Délvidék felszabadulása, úgy jelképe az áldozatnak a hősök óbecsei emlékműve. Az emlékművel a soha el nem múló hálánkat óhajtjuk kifejezésre juttatni az utódok iránt.

„A vérnek, a hősi vérnek virága van! – mondta Deák Leó a Hősök Emlékműve előtt. – Ez a virág beérik és elkövetkezik a gyümölcsnek az aratása is. Nem olyan virág ez, mint amelyik minden tavasszal a nap éltető

sugarainak engedve kitarja szirmait, nem minden nyár hozza meg a természet, és nem minden a gyümölcs letörésének ideje. A vér virága nem évszaki virág. Az égiek kifürkészhetetlen akaratából előre nem látható időben és az érdemek elismeréseképpen emberi kezek beavatkozásától függetlenül nyílik ki a vér virága. Beérésének időpontját túlvilági akarat szabja meg. Nem a mindent életető és érintő nap a fejlesztője, mégis lassan meghozza a gyümölcsét, és teljes bizonyossággal elkövetkezik annak ideje is, amikor gyümölcsét földi halandóik élvezhetik.”

Az emlékmű két oldalán álló két templom harangja hozza újra békés közelségbe Óbecse magyar és szerb polgárait (Délvidéki Magyarság 1941. október 21.).

A felszabadult Délvidéken a világháború hősi halottainak első monumentális emlékművét dicséretre méltó hazaszeretettel és buzgósággal Óbecsén állították fel – írta az ünnepegről szóló *Nem egymás ellen, hanem egymás mellett* című beszámolójában a *Délvidéki Magyarság* (X) jelzet mögött rejtőző tudósítója. Óbecse magyarsága a kisebbségi sorsban végzett kultúr-munkájával példát mutatott a Délvidék magyarsága számára. Nem véletlen, hogy dr. Deák Leó Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja, aki kisebbségi életünkben a Délvidék minden népét, megnyilvánulását és törekvéseit olyan kitűnően ismeri, Óbecsén a Hősök Emlékműve leleplezésénél ragadta meg az alkalmat, hogy „a megértés lélekemelő érzéseit kiöntse és megörökítse”. A főispán a katolikus és a mellette álló ortodox templom égre törő tornyára mutatva emlékeztetett arra, hogy amilyen békésen elfér egymás mellett már századok óta Isten két csendes háza, hirdetve a türelmességet és a békességet, ugyanúgy kell megférnie egymás mellett a délvidéki népeknek. Beszédében kitért a tegnapi, a megpróbáltatásoktól terhes múltra is, amely annyi szenvedést zúdított a magyarságra, ennek ellenére sem kívánja követni elnyomói gyűlölettől, elvakultságtól vezérelt eljárását. A főispán „kemény, férfias nyíltsággal követelte, hogy a gyűlöletnek még az árnyékát is távolítsa el a magyarság a háza közeléből. A délvidéki magyar, aki a kisebbségi életben annyi mindenen keresztülment, nem is lehet gyűlölködő. A magyarságot nem a gyűlölködés, nem a száguldó szenvedély tette európai kultúr-nemzetté, hanem a megértés, a jószándék, a más népekkel szembeni őszinte tisztelet és minden becsületes törekvés méltánylása.” A főispán intelmei arra tanítanak, hogy nem egymás ellenében, hanem egymás mellett van a helyünk, s amint a múltban, úgy a jövőben is ez legyen a mérvadó a mindennapi életben. „A Duna–Tisza köze népének nem egymás ellen kell fordulnia, és nem szabad hagynia magát indulatoktól elragadtatni, a legtöbbször egyéni célokat követő tanácsoktól befolyásoltatni, mert az, aki a szenvedélyre bízta magát, az

soha nem tudja, hogy lelkének felkorbácsolt vihara hová sodorja őt. Meg kell értenünk és meg kell szeretnünk egymást.” A magyarság történelme során erre mindig alkalmat nyújtott, s azok a közvetlen egyszerű szavak, amelyeket Deák Leó főispán óbecsei beszédében a megbékélés gondolatának szánt, alkalmas időben hangzottak el.

A magyarság a mai történelmi időkben is azt a régi utat követi, amelyet Szent István óta oly elszántan járnak a magyar államférfiak. A Szent István-i állameszme útba igazít, és hozzásegít a társnépek megértéséhez. Az ezeréves gondolat a nem magyar ajkú polgárok előtt sem ismeretlen, hiszen ez a szellem biztosította századokon át fennmaradásukat, kultúrájuk ápolását, nemzeti sajátosságaik megőrzését. Ha az együttélés alatt – hosszú századok során – a Kárpátok medencéjében nem ez a gondolat nyilvánult volna meg, akkor itt más nép a magyaron kívül nem maradhatott volna meg. Az idegen ajkú népek nem megtűrt, hanem kedves polgárai, egyenrangú polgárai voltak mindig Magyarországnak, s ezt érezniük is kellett. „Csiszolt, nemes szívből, érző lélekből fakadó szavak hangzottak el Óbecsén” – írta beszámolójában a *Délvidéki Magyarság* tudósítója, s hozzátette: „Mi hisszük, hogy megértik azok, akiknek szolt” (Délvidéki Magyarság 1941. október 22.).

„ITT BENN A MAGYAR NEMZET TAVASZÁT ÉRZIK AZ EMBEREK” –
AZ ORSZÁGGYŰLÉS DÉLVIDÉKI KÉPVISELŐI

A magyar miniszterelnök indítványára kinevezték az Országgyűlés délvidéki képviselőit. A képviselőház tagjaiként a következő személyeket hívták meg a képviselőházba: Bagi Pétert, Bartol Istvánt, Bogner Józsefet, dr. Deák Imrét, Dungyerszki Bogdánt, dr. Eggert Jakabot, dr. Falcione Árpádot, ifj. Fodor Sándort, Hamm Ferencet, Hartner Nándort, Vitéz Horváth Ferencet, Horváth Lajost, Kalmár Tihamért, dr. Koráni Elemért, dr. Nagy Ivánt, dr. Országh Pált, Pecsornik Ottót, Popovics L. Milánt, Schlachter Ádám dr.-t, Spreltzer Józsefet, Stuchlik Lajost, dr. Takács Ferencet, Trischler Józsefet, Vámos Jánost, ifj. Vojnits Gyulát és Vukovics Gerőt (Délvidéki Magyarság 1942. február 5.).

1942. február 9-én pompás egyenruhájában fogadta a parlamenti őrség a felszabadult Délvidék képviselőit, akik azért érkeztek, hogy ünnepélyes keretek között bekapcsolódjanak abba a munkába, amelyet az Országgyűlés az ország felépítése terén végez. „Mert az országgyűlés már évek óta tényleg hazát és országot épít, a Trianonban szétvagdalt ország részei egymás után tértek vissza a csonka hazához, és a Felvidék után Kárpátalja, majd Erdély, s most pedig a felszabadult Délvidék képviselői vonultak be a parlament pompás épületébe, hogy részt vegyenek az országépítés nagy munkájában” – írta a *Délvidéki Magyarság* munkatársa, Csuka Zoltán, *Az Országház nagy ünne-*

pe volt a délvidéki képviselők parlamenti bevonulása – Színes képek a magyar országgyűlés hétfői boldog napjáról című tudósításában. Nagy nap ez, a Délvidék egy része is visszatért, Bácsvidék, Baranya és Muraköz képviselői tartották bevonulásukat a Házba. Jelen volt dr. Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja, dr. Fernbach Péter újvidéki, dr. Reök Andor szabadkai főispán és Krámer Gyula felsőházi tag, a DMKSZ elnöke is, akik boldogan szorítottak kezet az új képviselőkkel. A behívott képviselők örömtől ragyogó sorában ott magasodott Pataki Tibor államtitkár fekete csizmás, magyar ruhás alakja, kucruc bajusza, Rákóczi délceg típusát juttatta a jelenlévők eszébe.

„Az egyik csoport közepén Nagy Iván dr. köré csoportosultak a képviselők, itt van közöttük Kovács Elemér dr., a délceg katolikus plébános, akinek ünnepi reverendáját a hadikitüntetések pompás és hosszú csillogó sora ékesíti. És itt van Vámos János gimnáziumi igazgató, a régi Magyar Párt egyik erőssége. Horváth Lajos újvidéki református lelkész, Sztuchlik Lajos, dr. Deák Imre és körülöttük majd a többiek, a szemek fénylenek, az arcok ragyognak, az ember szinte csodálkozik, hogy is bírnak el ennyi boldogságot ezek a képviselőházi folyosók. A hazatérés öröme ég ezekben az emberekben, akik most huszonhárom év kitartó munkásságáért kapják meg az elismerést, és a legnagyobb boldogságot, részt vehetnek a magyar országgyűlés munkájában. A folyosó másik részén a Volksbund három behívott képviselője közül Haumann Ferenc és Trischler József dr. beszélget, egyik padon Popovics L. Milán képviselő beszélget komoly arccal a magyar kollégáival. Ő is a Magyar Élet jelvényét hordja kabátja hajtókáján.”

Dr. Deák Leó főispán ott ült a képviselők hosszú csoportjának az élén, és boldog mosollyal az arcán elmondta:

„Kimondhatatlanul örvendek, hogy ez a nap is elérkezett, amikor délvidéki képviselőink itt megjelenhetnek és bekapcsolódhatnak az országépítés nagy munkájába. A képviselők személyeinek kiválogatásában a rátermettség és az érdem volt a vezető szempont. A délvidéki magyar képviselők egységesen tömörültek a Magyar Élet pártjában, s örvendetes, hogy a jövőben is érvényesül sorainkban az az egység, amely kisebbségi sorsban folytatott küzdelmeinkben is kifejezésre jutott.”

Majd sorra nyilatkoztak a sajtónak: Koráni Elemér, Horváth Lajos újvidéki református lelkész, Vámos János, a felső-bácskai magyarság képviselője, Hamm Ferenc, a *Deutsches Volksblatt* szerkesztője és Trischler József, a Volksbund képviselője.

Bogner József szabadkai tanító, a fiúnevelő intézet igazgatója elmondta:

„Igen nagy fontosságúnak tartom, hogy a magyar ifjúság nevelő munkáját erőteljesen kiszélesítsük, s én a magam részéről a fiúnevelő intézetben igyekszem az eddigi munkánkat magyar szempontból a mostani szabad levegőben elmélyíteni. A magyar társadalomban kifejtendő kultúrunkat is fontosnak tartom, s ezért a Katolikus Kör ifjúsági csoportjának elnökségét és más pozíciókat is igyekszem megtartani, hogy ezen a téren munkánkat gyümölcsözőbbé tegyük. De rendkívül fontosnak tartom, hogy Szabadka és Délvidék különleges problémáit is megoldáshoz segítsük, elsősorban arra kell gondolnunk, hogy a múltban okozott sebeket begyógyítsuk. Munkánk a magyarság megerősítését fogja szolgálni, de mindamelllett a hazánk és országunk idegen ajkú polgárait is fogunk gondolni. Minden igaz, és a haza javán gondoló erőt össze kell fogjunk a most meginduló építő munkába.”

Majd felhangzott a magyar *Himnusz*, és a képviselők könnybe borult szemmel énekeltek. Aztán csend lett, és ebben a csendben Tasnádi Nagy András, a képviselőház elnöke mondta el üdvözlőbeszédét, amelyre a délvidékiek nevében Nagy Iván válaszolt. Szavai egyre emelkedőbben zengtek végig a hatalmas termen. Muhiról és Mohácsról szóltak ezek a szavak, s komor arcok hallgatták a múlt megpróbáltatásaira való visszaemlékezést. De aztán a szónok felemelte szavát, s a diadalmasan küzdő, hősiességű Magyarországról beszélt.

„A délvidéki képviselők bevonultak a magyar országgyűlésre, s nem sokkal később már az első törvényjavaslatot hallgatták. Megkezdődött a munka. Odakünn a fehér Duna fölött ragyogva ömlik végig a napsugár. Tél van, kemény és szigorú tél, de fenn az égbolton ragyog a napsugár, és ragyog a napsugár itt benn a szemekben is” (CSUKA Z. 1942a).

A DÉLI VÉGEK BÁSTYÁI – IRODALOM A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG LAPJAIN

A Délvidéki Magyarság 1941. évi karácsonyi száma *Új életet ígér az alkotó munka a bácskai városoknak – Szabadka, Zombor, Újvidék és Magyarkanizsa a fejlődés küszöbén* című ünnepi írásában a Délvidék egykor gazdag kultúrárt teremtő városai elmúlt huszónhárom évének történetét tekintette át, s a szerző kénytelen volt megállapítani a magyar kultúra mérhetetlen hanyatlásának tényét. A felszabadulás azonban meghozta valamennyi bácskai város számára a fejlődés lehetőségeit, és ha sikerül valóra váltani azokat a szép terveket, elgondolásokat, amelyek máris foglalkoztatják az illetékes fórumokat, a bácskai

városok polgárai valóban boldog jövő elé tekintenek (Délvidéki Magyarság 1941. december 24.). Elszomorító képet festett a magyar művelődési egyesületek munkája, nem volt magyar oktatási program az iskolákban, a magyar pedagógusok kiszorultak a közösség kulturális életéből, a magyar lapok naponta elszenvedték a hatósági kényszereket, az egyházak szűk falak közé zárva végezték léleképítő munkájukat. A „vajdasági magyar irodalom” művelői – írók, költők, lapszerkesztők és könyvkiadók – nem érezhették az oltalmat biztosító, menedéket nyújtó kulturális intézmények védelmét. A *Délvidéki Magyarság* első számának megjelenését követően azonban íróink sorra jelentkeztek írásaikkal a lap hasábjain.

Íróink közül Majtényi Mihály – igaz, még csak M jelzéssel – volt az első, aki még a *Délmagyarország* 1941. augusztus 3-án megjelent 2. számában közölte az *Ez a kastély nem eladó* című lelkes körültekintésének élményét. A hadifogságból hazatérő katona barátját kísérte végig Szabadka utcáin, s elragadtatással szemlélte a változások felett szemlét tartó jövevény boldogságát.

„Mi részletekben kaptuk vissza a magyar Szabadkát, napok, hetek kellettek, míg lassan elcsendesedett a vihar, és eltűntek a város arcáról az idegen jelek. Barátom egyszerre cseppent ebbe az új világba átmenet nélkül, készen és egészen magyar várost látott viszont, ahelyett a régi helyett, amely huszonkét éven keresztül alakult és formálódott idegenségben. Milyen kevés idő, valójában csak percek kellettek ahhoz, hogy eltűnjék e városból minden, amit idegen urai legtöbbször erőszakkal kentek ennek a városnak a képére, de soha mélyen és igazán átformálni nem tudták.”

1918-ban az új hatalom erőszakosan, mohón igyekezett „szerbesíteni” a magyar városokat és településeket a magyar Alföld szívében. Láthatóan kevés eredménnyel, huszonkét év alatt nem tudták ősi lényéből kiforgatni, kisajátítani a lelkét, hangját tartósan megváltoztatni. Hogy mennyire nem sikerült, az akkor derült ki, amikor egyik éjszakáról a másikra eltűnt a régi hatalom.

„Mi maradt utánuk, ami jó és igazán szép, okos vagy legalább praktikus volt, ami a letűnt uraik emlékét időtállóan megőrizhetné itt, ami emlékeztetne rájuk? Alkottak-e olyasvalamit, amire azt mondhatnánk, ehhez ne nyúljunk, ne bontsuk le, mert érték, művészet vagy praktikum? Hagytak-e nyomot a szellemünkben? Itt felejtették-e népiségüknek valamilyen pregnáns jegyét, melyet nem lehet többé kitörölni e város arcvonásaiból? Nem hagytak semmit. Amit huszonkét év alatt kemény igyekezettel rákényszerítettek a városra, az önmagától lehullott, mihelyt kitették a lábukat.”

Nem cégfeliratokra, nem az utcajelző táblákra gondoltak, hanem valami másra, valami kimondhatatlan, érzéken túli jegyre, jelre, hangra vagy színre, ami több mint plakát és utcai lárma, valami, aminek itt kellett volna maradnia láthatatlanul a levegőben, a gondolkodásunkban, egy kissé a vérünkben, az életformáinkban is. De hiába a gondos körültekintés, az utcákban, a tereken, a hivatali házaikban, nyomát sem találják a régi világnak.

„Számukra, a közélet eltűnt hivatalnokai számára a »területi veszteségen« kívül ez a szellemi csőd és tehetetlenség a legfájdalmasabb – fogalmazott az író. – Látniuk kell, hogy huszonnégy év alatt csak a földünket tudták határszögekkel magukhoz kapcsolni, a lelkünkben és szellemünkben nem maradt nyom, átléptek rajtunk, sőt ránk tapostak, de mint a gumi, lábuk nyomán rugalmasan visszapattant a lélek. Hiába ostromolták szellemünket ravasz harci eszközeikkel, csak a nagyon kishitűeket, a kishasznok kis embereit tudták meghódítani, csak a féreglelkűekre tudták ráadni idegen szellemük egyenruháját, a nagy többségünkre soha.”

Kívülről gyúrták, faragták és döntötték a várost, csak kifelé mutató jelvényeikkel, ríktó színekkel aggatták tele, át akarták öltöztetni, hogy eltakarják szemünk elől igazi arcát, a lelkéig azonban sohasem jutottak el. Mindent elfújta egyetlen pillanat szélvihara, s most, alig három hónap múltán, már jóformán semmi sem emlékeztet arra, hogy itt voltak, itt jártak, itt éltek és gazdagodtak. Még a nyomuk sem maradt meg, csupán itt-ott egy felirat, egy-egy folt, de ez is el fog tűnni idővel. Az utcákat járva felidéztek magukban, hányszor képzeltek el a kedves várost új ruhában, felfrissülten, pezsgő étellel az utcákon, és most lám, megérkeztek az új idők, és szabadon lélegezhetnek a testvéreik között (MAJTÉNYI 1941a).

Majtényi Mihály a *Délvidéki Magyarság* 1941. augusztus 7-ei számában *Babits Mihály halála* című írásában a jeles magyar írótól búcsúzott, 1941. szeptember 17-én pedig *Bácskában járt Móricz Zsigmond – Őszinte portré a legnagyobb élő magyar regényíróról* című tanulmányában köszöntötte az ünnepezt író. Közben a történelmi emlékek fényében elevenedtek meg egykori zentai élményei a *Bánáti harangszó a zentai Tisza-parton – Kétszáznegyvennégy év előtt, 1697. szeptember 11-kén vívta meg a zentai csatát Jenő herceg* című 1941. szeptember 12-én közölt írásában.

„Ennek a városnak a gyökér szerepét osztotta ki a történelem. Gyökere volt a déli végek felszabadulásának a török világ összeomlásakor, amikor előbb Bácska került magyar kézre, és a karlócai békével észak–déli irányban a Tisza lett a magyar határ, mert a Temesköz, a Bánát török

kézen maradt, és csak néhány esztendő múlva tért vissza. Két századnál valamivel később a magyar élet ismét idegen járom alatt nyögött a déli végeken, és a gyökér csápjai a zentai talajban voltak a legizmosabbak.”

Az író emlékezett a Magyar Párt azóta már történelemmé lett zentai zászlóbontására, amikor megint csak úgy tűnt, ennek a városnak végzetszerű küldetésében és talajában ásta el a sors a magyar kitartás gyökereit. Az újra magyar Bácskában a zentai torony éberen figyeli a négy világtájat, mintha a történelem megdöbbenő változásain elmélkedne (MAJTÉNYI 1941b).

A *Szeged, a déli végek őrhelye* című, 1941. november 12-én megjelent írásában Majtényi Mihály a szegedi Tömörkény Társulat ünnepi ülésének szónokát idézte, akinek izzó, félig kimondott szavai Szegednek és Bácskának egyaránt szóltak: „vigyázz, magyar a végeken, erősítsd lelkedet fokozottabb fajszeretetre, több önfeláldozásra, mert itt, ahol idegen népek kultúrájának és politikai törekvéseinek keresztútjében állunk, kétszeresen van szükség nagyon erős magyar lélekre! Nincs nyugalom, nincs megállás, a lelkek ne süllyedjenek a századvég tespedésébe, még a jelszavak sem lehetnek erősebbek annál, amit az igazi magyar életérdek diktál!” Szeged már századok óta az idegen népek, a végek idegen nemzetiségei számára megemészthetetlen, küzdelemre kész vitéz. Szeged város öröksége évszázadok során kifogyhatatlan tartaléknak bizonyult. Aki bekerült ennek a Tisza-parti városnak az olvasztókemencéjébe, parázssá változott. Kitapogatható, követhető valóság ez – ha ugyan le lehet mérni a paraszt és az emberi lelket. „A déli végek magyar életének csodálkozó bátyája és menedéke volt mindig ez a város. Intézményeiből sugárzott ez a magyar erő, vagy lakóinak lelkéből, azt nehéz lenne eldönteni” (MAJTÉNYI 1941c). Szeged a nagy darab magyar élet, hátát a Tiszának és a Marosnak támasztva, Csanád, Torontál és Bácska mezsgyéjén alakította a déli végek történelmét. A hosszú, balkáni útról visszatért délvidéki magyar testvér ma kényelmes várost talál a csodálatos dómtemplom kettős tornyának tövében.

Szirmai Károly *Emlékezés Szenteleky Kornélra* című írásával a *Délvidéki Magyarság* 1941. november 7-ei számában lépett a lap íróinak sorába. Szomorúan állapította meg, mindössze nyolc éve, hogy eltemették a jeles író, irodalomszervezőt, halálának évfordulóján az ósziváci temetőbe már alig kereste fel valaki a sírját. Még a templom is csukott ajtóval fogadta az odalátogatót, s a rekviem hangjai sem búgtak fel az orgonán. Pedig a ravatalához az akkori Jugoszlávia magyarságának legjobbjai zarándokoltak, hogy részt vegyenek temetésén, melynél nagyobb s emlékezetesebb még nem jutott ezen a tájon magyarnak.

„Neve halálával csak még nagyobbra nőtt – emlékezett Szirmai Károly –, példaképe lett mindnyájunknak, irodalom, mozgalom, politika egyképp kisajátította, jelmondatai közkeletűekké váltak – reá hivatkoztak, reá esküdtek, vele tanúskodtak –, gyengének, erősnek egyaránt pajzsa lett, s még ellensége is őrzött tőle levelet, fakuló nagysága igazolására.”

Jugoszlávia határain túl, a magyar szellemi élet tájain mindenhol ismerték, s ha szó esett irodalmunkról, őt emlegették. De a mozgalom, melyet Csuka Zoltán lelkesedésén tüzet fogva, ezen a lusta tájon életre hívott, túlnőtt irodalmi művei jelentőségén, s a vajdasági irodalomén, mert átcsapva a szellem tájaira, köztudatba dobta a Délvidék minden más tájtól elütő lelkiségének problémáját, harcosan a haláláig követelve annak irodalmi kifejezését.”

Szenteleky Kornél volt az első, aki kellő határozottsággal fogalmazta meg, hogy ennek a tájnak – a Délvidéknek – érzés- és gondolatformáló ereje van, neki köszönhető, hogy tudatosította tájunk külön lelkiségének gondolatát, s még inkább, hogy „az elnyomás legfeketébb éveiben cikkeivel, hozzászólásaival és leveleivel kialakította a magyar kisebbségi öntudatot, s megmutatta nekünk az egyetlen járható utat”. Az akkori bizonytalan idők sokféle tévelygésében ez volt Szenteleky életének legnagyobb eredménye.

Pályája kiteljesedésének idején a délvidékiség – a délvidéki magyar gondolat és magatartás – megfogalmazását tekintette legfontosabb feladatának. A modern irodalmi mozgalmak, lármás programfogalmazások nem érdekelték, Szirmai Károly szerint „a zűrös, felfordult világhoz semmi köze, idegszálaival még a századelőhöz tapad, annak esztétikai műveltsége tartja fogva, magasabb, tisztultabb emberiességen csüng, s eszményeiért lelkesedik”. Legjobban akkor érezte magát, ha a valóságtól elmenekülve festői romjai közt bolyonghatott, gondjaira legfeljebb az asztalán fölhalmozott bölcséleti művekben kereste a választ. Az „édes fájdalom” hangja szólalt meg a műveiben, melynek legszebb, legpompásabb megfogalmazása az *Úgy fáj az élet...* című kötetének írásaiban olvasható. De hiába menekült a testetlen szépségek és idegen fájdalmak ernyesztő világába, s elvágódásai hiába röppentették messzi tájak felé, újra és újra vissza kellett térnie az unalmas, ostoba hétköznapi világába, „a nagy, sáros, bácskai szerb faluba, mely ősztől tavaszig nagyobb rabtartó, mint a börtön”.

Ebbe a mind szorongatóbb valóságba, a belső vívódások parttalan áradásába toppan be hozzá Csuka Zoltán az irodalomszervezés gondolatával, hogy lelkesítő terveivel végképp kiragadja őt fájdalmas magányából, melyben éveken át oly keservesen raboskodott. Szenteleky Kornél ettől fogva szívvel-lélekkel mozgalmi ember lett, s a lázas munkából jóformán csak az utolsó hetei kapcsolták ki. Mielőtt azonban végképp elmerülne, utolsó írásában, a

Felhőkben „az áhítva-áhitott, tiszta, napfényes magasságot, az Istennel való ölelkezést keresi. Így lesz katolikussá, ő, aki görögkeletinek született, s szerb származása ellenére, életével, gondolkozásával és cselekedeteivel, kisebbségi életünk magyar mintaképvé” (SZIRMAI 1941b). Szirmai Károly ezzel az írásával visszahozta Szenteleky Kornél alakját a megújuló magyar irodalmi közösségbe.

Szirmai Károly a *Délvidéki Magyarság* 1941. december 3-ai számában (sz) jelzettel megjelent *A vers ünnepe Újvidéken* című írásában az Újvidékre látogató Mécs Lászlót köszöntötte. A kiváló költőt az újvidéki Leventeotthonban 1300 versszerető, a költészetért rajongó ember üdvözölte. Szirmai Károly szerint a megjelentek újra rádöbbenhettek, hogy Mécs László valójában nagy varázsló.

„Varázslója a szónak, utánozhatatlan mestere a ritmusnak, és elbűvölő művésze az előadásnak. A szelíd gyermeki lehelettől, a viharban álló férfi indulatos kitöréséig minden árnyalat érzékeltetésére van színe a hangjának. Néha az alkonyati fuvallatban megremegő virág sóhaja, máskor a vulkán kitörése, szilaj és szelíd, nyájas és gúnyosan haragvó.”

Csoda-e, ha a közönség belezuhant abba a perzselő légkörbe, amelynek hivatalos neve a költői világ. Mécs László elragadóan kalauzolta hallgatóit lelkének virágos kertjében, emberi élményeinek dús birodalmában. Milyen más úgy hallani a verset, ahogy egy izzó lélekben, vagy szelíd szemlélődésben megszületett, mint kötetben olvasni!

Mécs Lászlót, a papköltőt Újvidék magyar közössége kitörő rajongással köszöntötte, aki verseinek legjavából válogatott színes, egész költői lényét felmutató, teljes képet adó csillogó csokrot. Verseiből az Isten, a világ, a haza, a gyermek, az anya, a jóság, a kapzsiság, a konok, a paraszt és a nyomorgó ember dübörögtek elő „a költői beszéd keresetlen szépségű öltözetében”. Szirmai Károly szerint ritkán távozott hallgatóság irodalmi estről az élmény nagyobb lázával és tovább rezonáló izgalmával, mint a versnek szép és bensőséges újvidéki ünnepéről (SZIRMAI 1941c).

Draskóczy Ede a *Délvidéki Magyarság* 1941. november 6-ai számában búcsúzott a magyar irodalom nagy halottjától, Reményik Sándortól. Emlékei szerint a költő és az egyházi méltóság magas homlokán az értelem fénye ragyogott, tágra nyílt, kék szeme a távoli végtelent fürkészte. Fejét a magasba emelte, amint a messzeségbe tekintett, mintha folyton a fölemelkedés lehetőségét kutatta volna. „Alatta köd, fölötte csillagok. Előtte végtelen.” Reményik Sándor most végre fölszállt a magasba, minden elmaradt mellőle, csak megkínzott testét vitte magával, s örökké vívódó lelkét. „Költő volt. Lázongott

és lázított, átkokat szórt, az égre kiáltott és poklokat idézett. Pap volt, az üdvösség borával és az örök étellel vigasztalta népét. Próféta volt, a húsvétot és a föltámadást prédikálta, *egy nemzetnek és két országnak. A csonkának és a csonkoltnak.* A végzet sötét jellegében meggyújtotta az örökmécsest, s testének drága olaját égette föl benne.” Száját játszi igék soha nem hagyták el, de minden ige, amit kimondott, szívének egy részét jelentette.

Draskóczy Ede a költő *Írjad poéta!* című verséből idézte: „Írjad poéta! / Ha csügged a lelked, / Nehezül a szárnyad, / Ha rajtad a kétely / Zsibbasztón elárad: / Írjad csakazértis! / Ne kérdezd; mi célból? / Ne kérdezd: mi végre? / Nem tudod te, hol vár, / Épen terád hol vár, / Egy lélek ínsége.” Egyszerre volt ez költői hitvallás és erkölcsi tanítás. Fenn a végtelen magasságban nem a részt, hanem az egészet, nem az istenit, magát az Istent látjuk. A romlatlan egészben minden hiánytalanul benne van. A költő maga az egész, szószéke immár fölöttünk, a szédítő magasban van.

Reményik Sándor „nem állott igába, nem vett magára jármokat: az útalant járta, és a végtelenbe nézett. Az ő titka volt, hogy mégis adott. Nem fényűzést, nem fűszert, nem csemeget. Egy nép szájába betevő falatot. Áldott legyen az a falat, melyben benne van az új harchoz az új erő, áldott legyen az a kenyér, mert benne van az élet. Reményik Sándor a magyar élet erdélyi prédikátora, halott.” A maga korának kínjai hozták őt el a népének, s hogy a szörnyű súlyok alatt el ne bukjon, a legmagasabbra emelkedett. S lám, alig vezetted ki népét a rabság sötétjéből, a csúcs fényességén összerogyott. „Reményik Sándor, most az utad még magasabbra visz. A lélek röppen a végtelen felé.” Végső és teljes tisztaságában áll az Isten előtt. Elment, megdicsőül. „S mégis, jólesett volna Tőled elbúcsúzni. Téged testi valódban még egyszer látni – írta a délvidéki pályatárs, Draskóczy Ede. – Sírhalmodat bácskai akácokból font tövisszorosúval megkoszorúzni. Az akác szerény rokona az erdélyi fenyőnek. Jólesett volna az utolsó utadon elkísérni, s a zúgó harangok pompájában Neked tisztességet tenni. Kolozsvárott még visszhangzanak a gyászoló harangok, s én Veled vagyok.” A halott poéta verséből idézett: „Ki tegnap élt még. Ugye furcsa ez. / Lelke szépsége reám permetez, / mint aranyharmat bús hajnali tájra. / Fürdik a lelkem áldott aranyába. / Belőle, belém árad az erő” (DRASKÓCZY 1941).

Csuka Zoltán *Végvári-Reményik Sándor – Erdély nagy költője* című, a *Délvidéki Magyarság* 1941. november 1-jei számában búcsúzott a pályatársától. A Bácska költője hallani vélte, amikor Kolozsvárott a házsongárdi temetőben megdöndültek koporsóján az erdélyi rögök, egy ország szíve dobbant tompán azon a koporsón, egy nemzet szíve, amelynek vérkeringése nemcsak a Kárpátok között, a Duna-medencében van, hanem az egész földön, mindenütt, ahol csak magyarok élnek. „Mikor közel negyed évszázad előtt a ma-

gyarság szörnyű hullása idején milliókat elkábított a fájdalom, a csöndben ott Erdély határán belül egy költő kezdett énekelni.” Reményik Sándor első versei nem könyvben jelentek meg, hanem kézzel írott papírlapokon, s ezek a papírlapok eljutottak Erdély legtávolabbi szegletébe is. Végvári volt a költő neve, akit még senki sem látott, senki sem tudta, ki rejtőzködik a fájdalom, a dac, a keserűség és a bizakodás nagyszerű erővel felcsapó sorai mögött. De nem is a személy volt a fontos, hanem a mondanivaló. És ez a rímekben, ritmusban megjelent mondanivaló „egy megalázott nemzet fájdalmát tárta fel s egy jövőben bizakodó nemzet élethitét”. A Végvári-versek Erdélyben kézzől kézre jártak, szívtől szívig jutottak, úgy keltek át az újonnan megjelölt demarkációs vonalakon, a kényszerhatárokon, mint ahogy a dal átrepül, mint ahogy a madár átszáll rajtuk. Nemsokára már mindenütt ismerték őket, ahol csak magyar élt, a Végvári-versek a nemzet szörnyű tragédiájának korszakában születtek, és a jövőbe világítottak. Abba a jövőbe, amely hosszú harc után mégiscsak elérkezett, s amely itt van most is előttünk.

„A magyarság Mohács utáni legkeserűbb korszakának, a trianoni megaláztatás huszonöt évének volt nagy dalnoka Végvári-Reményik Sándor. Felemelkedésünk esztendeit még megérte, de már egyre ritkábban szólalt meg, Isten hangszere volt, s rajta keresztül a Gondviselés mondta új igéit egy nemzet számára. Egy világ fájdalmas vajúdásának kellős közepén szállt sírba, de versei irányt mutatnak a nemzet számára. Ha ehhez igazodik, teljes lesz felemelkedése” (CSUKA Z. 1941b).

Csuka Zoltán írásai – olykor (cs. z.), máskor Cs. Z. jelzettel – gyakran jelentek meg a *Délvidéki Magyarság* lapjain, cikkei rendre időszerű irodalmi, kulturális vagy politikai témáról szóltak. 1942. május 29-én *Budapest nagy kedvvel készül az idejű könyvnapokra* című írásában lelkesen ünnepelte a rendezvényt, s jelezte: „A délvidéki írók közül Csuka János is részt vesz a sátorban, akinek *Kisebbségi sorsban* című könyve most jelent meg második kiadásban, ott lesz Herceg János, a *Kalangya* szerkesztője és Csuka Zoltán, *A visszatért Délvidék* című kötet szerkesztője” (CSUKA Z. 1942b).

Herceg János – még Herczeg Jánosként – 1942. január 24-én megjelent *Az író özvegye* című, Szenteleky Kornél emlékét idéző írásával mutatkozott be a *Délvidéki Magyarság* olvasóinak. A délvidéki magyar irodalom Szenteleky Kornél nevéhez fűződik – kezdte értekezését a szerző. „Nemcsak azért mert ő gyűjtötte meg a szellem szent tüzét ezen a vidéken, hanem azért is, mert az írók elismerték vezérségét, és halála után is az általa megjelölt úton haladtak.” A Szenteleky-kultuszt – amely az író emlékét őrzi – íróársai alakították ki, folyóirata, a *Kalangya*, halála után kilenc évvel is magán viseli az alapí-

tó Szenteleky nevét, és irodalmi társaság is született az ő emlékére. „Soha, sehol nagyobb hűséggel nem ragaszkodtak halott társuk emlékéhez írók, mint Szenteleky Kornélhoz a délvidéki magyar tollforgatók.” Ennek ellenére Szenteleky Kornél özvegye, Weimann Péterné – ismeretlen sérelmek nyomán – azt állította a sajtóban, hogy Szentelekyt elfelejtették a társai. Szenteleky Kornél, ha élne, bizonyára tiltakozna a nyilatkozat ellen. Herceg János írásában kiemelte: „Szenteleky Kornél a délvidéki magyarságé, és azé az irodalomé, amelyet ő segített világra jönni. Nincs író, aki ne ápolná azzal a szeretettel, azzal a kegyelettel, amelyet Szenteleky Kornél munkásságával kiharcolt” (HERCEG 1942).

A felszabadult Délvidék legnépszerűbb íróját, Cziráky Imrét az anyaország népe is szeretetébe fogadta, munkáit országszerte örömmel olvassák – írta a *Délvidéki Magyarság* 1941. december 17-én közölt *Cziráky Imre ünneplése* című írásában, abból az alkalomból, hogy Cziráky Fetter Imre belügyminiszteri engedéllyel felvette édesanyja nevét, és így hivatalosan – és nem csak az irodalomban – Cziráky Imrének hívják. „Az óbecsei író írásai tükrözik vissza a legkifejezöbben a délvidéki polgár lelkületét, örömét és bánatát. Minden elbeszélése olyan friss, annyi humorral van keresztülszöve, hogy felragyog benne a Délvidék minden értéke és pompája.” Cziráky Imre a felszabadulás óta már több irodalmi körúton volt, és Budapest után sorban meghódította a magyar kultúrvárosokat is. Mindenütt méltón képviselte a délvidéki magyar irodalmat, amelynek kiemelkedő képviselője. Legutóbb az Actio Catholica meghívására az érseki székvárosban, Kalocsán vendégszerepelt, ahol nagyszámú közönség előtt olvasta fel bácskai elbeszéléseit (*Délvidéki Magyarság* 1941. december 17.).

A *Délvidéki Magyarság* 1941. december 25-ei számában jelent meg a *Magyar Karácsony* című ünnepi melléklet, amely gazdag seregszemléje volt a korszak délvidéki magyar íróinak. Az irodalmi mellékletben a következő írások voltak olvashatók: Csuka János: *Szent István hűséges népe*; Dudás Kálmán: *Karácsonyi emlék* (vers); Timár Ferenc: *Magyar karácsony délen* (vers); Majtényi Mihály: *Szeghgyen nincs nádfedeles, sem zsúpfedeles ház – A bácskai németek és a magyar történelem*; Kolozsy Tibor: *Üzenet a szerb Sztapárról, amely zászlódíszben fogadta a honvédeket*; Frank István: *Vadászélet a régi Szabadkán*; Dr. Széll Sándor: *Miért van Budán az Eugén szobor?*; Stadler Aurél: *Örök karácsony* (vers); Cziráky Imre: *Balog Misa belepirul* (elbeszélés); Berényi János: *Bűnbánat a tivornya után* (vers); Lantos János plébános: *Magyar karácsony*; Kovács Sz. Zoltán: *Levél anyámnak* (vers); Batta Péter: *Ládafia*; Huszár Sándor: *Mosolyogni fog a Feszület* (vers); -tényi: *Hazudott a muzsikaszó Bácskában, de most már igazat beszél* (*Délvidéki Magyarság* 1941. december 25.: 21–38).

A *Délvidéki Magyarság* rendszeresen közölt rövid, néhány soros könyvismertetőt is. Az első, igényes, részletekbe menő írás a hírlap 1941. december 29-ei számában az akkor megjelent *A visszatért Délvidék* című kötetéről jelent meg. A budapesti Halász Irodalmi és Könyvkiadó-vállalat megbízásából Csuka Zoltán „a Délvidékről elszármazott kitűnő író”, a *Láthatár* szerkesztője, *A visszatért Délvidék* címmel készítette el azt az átfogó munkát, amely betekintést ad az elszakított Délvidék teljes kulturális, gazdasági, politikai és irodalmi életébe. Csuka Zoltán nagy körültekintéssel és hozzáértéssel végezte munkáját, amelyet megkönnyített az, hogy sokáig a Délvidéken élt, ismerte ennek a tájnak és lakóinak szokásait, értékeit, és ki tudta válogatni a könyvbe való anyagot.

A könyv előszavában a szerkesztő elmondta, milyen nehéz munka volt összegyűjteni azt az anyagot, amely a felszabadulás után kellő módon érzékelteti a Bácska jelentőségét. Szilágyi István szép képekkel illusztrált cikkében a honvédek bevonulását örökítette meg. Dr. Deák Leó Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja *Magyar iskolaügyünk a jugoszláv uralom idején* címen ismertette azt a harcot, amelyet az elszólyítotttság alatt a magyarság folytatott az anyanyelvű oktatásért. Dr. Reök Andor szabadkai főispán hozzáértő cikkében a délvidéki magyar gazda küzdelmeit taglalta. Ágoston Sándor református püspök a délvidéki reformátusok, Bácskay Lajos pedig a katolikusok helyzetét ismertette. Krámer Gyula, a DMKSZ elnöke az egyesület feladatát és munkakörét jelölte meg. Prokopy Imre nyugalmazott főispán *A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében* címmel a népszövetségi tanácsához intézett panasziratok sorsát írta meg. Dr. Völgyi János, Szabadka város polgármestere Szabadkáról írt, Csuka János, Herceg János, Csuka Zoltán, Gombos György, Kiss Lajos dr., Kührner Béla dr., Szirmai Károly, Balázs G. Árpád, Draskóczy Ede dr., Blazsek Ferenc dr., Balla Péter, Cziráky Imre, Fekete Lajos, Garai Béla, Kelemen János, Hegedűs László dr., Szentiványi Dezső, Molnár István és Szabó Péter a társadalmi, közösségi és irodalmi élet történéseit mutatta be. Nyigri Imre statisztikai adatokkal nyújtott betekintést a felszabadult Délvidék községeinek életébe, úgy, hogy közben a fejlődési folyamatot is megrajzolta. A csinos kiállítású könyv borítólapját a Bács várának kapuján talált ősi Bács megyei címer díszíti. A sok szép kép és illusztráció ünnepélyessé, hangulatossá teszi az írásokat. „Csuka Zoltán komoly és alapos munkát végzett *A visszatért Délvidék* című könyv sajtó alá rendezésével, mert ez a könyv minden időkben érzékeltetni fogja a délvidéki magyarság életterejét a kisebbségi sorsban” – foglalta össze könyvbemutatója lényegét a szerző (CSUKA 1941a: 10).

„A MAGYAR TOLL DERÉK KATONÁI” – DÉLVIDÉKI SZEMLE
VAGY KALANGYA?

A *Délvidéki Magyarság* 1941. szeptember 20-ai számában *A délvidéki írók október 5-ikén Zomborban irodalmi estet rendeznek* címmel sokat ígérő irodalmi rendezvény előkészületeiről számolt be.⁴ A cikk írója jelezte: a délvidéki magyar írók, akik a kisebbségi sorsban olyan áldozatos nemzetmentő munkát végeztek, a felszabadulás után csoportosan most állnak első ízben az olvasóik elé. Az est házigazdája Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja lesz, aki a kisebbségi sors huszonhárom éve alatt mindig együttműködött „a délvidéki magyar toll derék katonáival, támogatta őket, maga is írt lapjukba, és magától értetődő volt, hogy a felszabadulás után rendezett első délvidéki irodalmi est megnyitására őt kérték fel”. Az irodalmi est műsorát Kiss Lajos, a kiváló zenetudós délvidéki népdalgyűjteményének néhány jellegzetes darabja teszi majd színesebbé, és fellép az esten Krombholtz Károly, a kitűnő és külföldön is ismert zeneszerző és zongoraművész, aki saját műveiből fog játszani. A beszámoló szerzője jelezte:

„Értesülésünk szerint az irodalmi estet megelőzően vasárnap délután délvidéki írói ankétot tartanak, ezen az értekezleten megvitatják a délvidéki irodalom új helyzetét és új feladatait. [...] A délvidéki írók úgy érzik, hogy a felszabadulással munkájuk nem fejeződött be, ellenkezőleg, missziójukban egy új, szabadabban lélegző, szebben virágzó korszak következik, amelyben az eddigi politikai és lélektani gátlásoktól mentesen kifejtethetik tehetségüket. A délvidéki irodalom élő valóság, ezt senki sem tagadhatja le, számolni kell vele, és számítani lehet rá. Biztosra vehető, hogy a közönség érdeklődéssel fogadja ezt az irodalmi estet, amely magas nivójúnak, művészi élménynek ígérkezik” (*Délvidéki Magyarság* 1941. szeptember 20.).

Néhány nappal később a lap jelezte: az írók zombori találkozója alkalmat ad az aktuális gondok megvitatására is, melyek között az első helyen szerepelt a *Kalangya* újraindításának kérdése is. A korábban jól szerkesztett folyóirat a délszláv állam idején hű tükre volt a délvidéki magyar szellemi életnek, ugyanekkor figyelme kiterjedt a szétszórta élő magyarság életmegnyilvánulásaira is. Gyakran adott helyet erdélyi írók írásainak is, ugyanekkor ápolta az anyaországi kapcsolatokat, amelyekre nagy súlyt helyezett. Írói és újságírói körökben a Bácska anyaországhoz történt visszacsatolásának első pillanatától kezdve élénk vita folyt arról, hogy szükséges-e, van-e egyáltalán létalapja a

⁴ A zombori irodalmi találkozó időpontja később 1941. október 12-ére módosult.

Délvidéken egy irodalmi folyóiratnak. A tervezett zombori találkozón a délvidéki irodalom nagy mecénása, Deák Leó főispán is megjelenik, de meghívták Szirmai Károlyt és Draskóczy Edét, a folyóirat egykori szerkesztőit is.

„Az értekezleten mindenkinek alkalmat nyújtanak arra – írta tudósításában a *Délvidéki Magyarság* –, hogy elmondja véleményét, milyen formában és milyen feladatkörrel kívánja az irodalmi lap feltámasztását. Általános az a vélemény, hogy a Délvidéken megjelenő irodalmi lapnak jobban ki kell hangsúlyozni azt a környezetet, amelyben megjelenik. A felszabadulás után sem szűnt meg egy irodalmi lap létjogosultsága, és ha nincs is külön bácskai szellem, a bácskai élet huszonhárom éves különélése annyi sok problémát vetett fel, amelynek tárgyilagos nyilvántartására és ismertetésére szükség van, és ezt egy külön folyóirat oldja meg legjobban. Annál kívánatosabb egy ilyen lapnak a biztosítása, mert egyes lakosságú vidéken élünk, ahol a magyarságon kívül másajkú népek is találhatóak, és azok szellemi munkásságával kötelessége a magyar folyóiratnak foglalkozni” (*Délvidéki Magyarság* 1941. október 2.).

A zombori írói találkozó minden bizonnyal meg fogja találni a módját annak, hogy a Bácska irodalmi kívánságait legkielégítőbben megoldja.

Felettébb időszerű volt a *Kalangya* folyóirat újraindításának megvitatása, mert Szegedről egyre gyakrabban érkeztek hírek a *Délvidéki Szemle* című folyóirat karácsonyra tervezett megjelenéséről. A beszámolók szerint a szegedi egyetembarátok egyesülete folyóiratot alapít, amely a Délvidék különleges problémáinak, gondjainak és szellemi törekvéseinek lesz a fóruma. A szervezőbizottság elvárja, hogy a bácskai írók is csatlakozzanak a mozgalomhoz, ezért a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Baráti Egyesületének képviselői Szabadkára látogattak, hogy a Reök Andor főispán által összehívott értekezleten beszámoljanak terveikről, szándékaikról. Programjukban hangsúlyozták: „A szegedi egyetem a Magyar Dél egyetemének vallja magát, és küldetéséhez híven igyekszik bekapcsolni a művelődési vérkeringésbe a visszatért déli területet is.” A megbeszélésen Batizfalvy János egyetemi tanár elmondta, a *Magyar Szemle* példája nyomán a *Délvidéki Szemlével* olyan tudományos folyóiratot akarnak teremteni, amely a művelt nagyközönség igényeinek megfelelően tudományos alapossággal tárgyalja a délvidéki kérdéseket. A lap szépirodalmat nem közölne, tekintettel arra, hogy a délvidéki írók egykori folyóiratukat, a *Kalangyát* tervezik feltámasztani. „Elesik tehát az a lehetőség, hogy a *Kalangya* ellenlapját alapítják meg.” Közölte, örömmel fogadták, hogy a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület már kilátásba

helyezte erkölcsi és anyagi támogatását. „Szeged hivatva érzi magát erre a szerepre, amelyet most vállal, mert egyetemi város és a kultúrélete erős, komoly értékekkel rendelkezik” (Délvidéki Magyarország 1941. október 4.).

Batizfalvy János beszédére Richter Nándor, a szabadkai leánygimnázium igazgatója válaszolt. Szeretettel köszöntötte a mozgalmat, amely a délvidéki magyarok szemében is felettébb kedves, a magyar Délvidék csak hálás lehet a szegedi figyelemért és érdeklődésért. Batizfalvy programjához azonban megjegyzéseket fűzött. Feltétlenül szükséges – mondta –, hogy az új lap a Délvidéket mint szellemi alkotóerőt is bekapcsolja a mozgalmába.

„A szerkesztőség hatáskörébe bizonyos kontingenst kell biztosítani a Délvidék számára, amelynek értékei vannak. Ezek az értékek az elmúlt huszonhárom év alatt nem tudtak szóhoz jutni. A délvidéki kultúr-emberek sokan szerzetesi aszkétamunkát végeztek a megszállás alatt, anélkül, hogy ezzel hivalkodtak volna, ezért jutalomban, külső elismerésben, címekben részesültek volna. Elejét kell venni annak, hogy a mozgalomnak olyan jellege legyen, mintha szegedi kultúrimportról lenne szó. A kölcsönösség elvének kell érvényesülni a szerkesztésben is.”

Teret, fejlődési lehetőséget kell adni a délvidéki tehetségeknek is, mert mindez az elmúlt két évtized alatt hiányzott. Nem volt vállalkozó szellem, amely a délvidéki értékeket összefogta volna. Meggyőződése, hogy ilyen irányban munkálkodva, az értékek kölcsönös kicserélése útján a folyóirat mind Szeged, mind pedig a felszabadult Délvidék szempontjából hasznos eredményeket fog felmutatni.

Reók Andor polgármester felszólalásában elmondta: gazdasági, társadalmi, tanügyi, egészségügyi és kulturális téren sok olyan problémánk van, amelyek a megszállás nyomán vagy nyomása alatt merültek fel. „Hálásak vagyunk, hogy teret kapunk, hogy törődnek velünk. Minden tekintetben helyeslem azt az elgondolást.” A polgármester beszédében a védelmébe vette a délvidéki írókat és kultúrmunkásokat: „A délvidéki nívó tekintetében nem vagyok borúlátó, hiszen a Kalangya, szépirodalmi folyóiratunk színvonal tekintetében is teljesen kielégítő volt. Bízom a Délvidék kulturális erejében, ezt a bizodalmat alátámasztják a Kalangyában megjelent tudományos értekezések is.” Batizfalvy János professzor kezdeményezésére megválasztották a tervezett folyóirat háromtagú szabadkai szerkesztőbizottságát. Az értekezlet egyhangúlag Vojnits Aladárt, Szabadka város kultúratanácsosát, Richter Nándor főgimnáziumi igazgatót, a kiváló kritikust és Timár Ferencet, a *Délvidéki Magyarország* munkatársát választotta be a bizottságba. A döntés a délvidéki írói körökben hatalmas vihart kavart.

Amint a *Délvidéki Magyarság* lapjain fölmerült a délvidéki magyar írók zombori találkozájának az ötlete, heves vita bontakozott ki a kisebbségi évek magyar irodalmáról – egyáltalán az irodalmi élet lényegéről, színvonaláról, intézményes működésének értékeiről. Minden bizonnyal szerkesztői megszólítottóságából eredően elsőként – bizonyára szerkesztői érintettsége okán – Timár Ferenc vetette papírra véleményét. *A zombori irodalmi értekezlet előtt* című alapos és körültekintő írása a lap 1941. október 3-ai számában jelent meg.

„A délvidéki írókat értekezletre toborozza egy irodalmi est rendező gárdája, mert úgy érzi, hogy azoknak, akik az elmúlt két évtized alatt tollal harcoltak a déli végeken, továbbra is küldetésük van – emelte ki az irodalmi számvetés aktualitását a szerző. – A *Kalangya* ugyan szünetel egyelőre, de több jel azt mutatja, hogy a leányzó már ébredszik, élni akar.”

Zomborban talán sikerül újra életre kelteni, sőt vannak derűlátók, akik azt várják, hogy sokkal pozsgásabban, üdében fog a jövőben bemutatkozni, mint tette ezt az elmúlt évek során. Timár Ferenc szerint a délvidéki irodalmi folyóirat megjelenése azért vált szükségessé, mert Budapesten a lapok és folyóiratok szerkesztőségeiben fölényesen lekezelték a kéziratával jelentkező délvidéki írókat, aki a szemükben olyan volt, „mint a szegény rokon, akit a magyar tintarokonságnál fogva megtagadni nem lehetett”. Timár úgy vélte, ennek meg is volt az oka.

„Délvidéki irodalom erdélyi mértékkel mérve például egyáltalában nincs is – írta megdöbbenő magabiztossággal a szerző. – A múltban sem a történelem, sem a földrajz nem tudott különleges déli lélekről, levegőről, tájról, vagy legfeljebb nemzetiségi vonatkozásban tartott nyilván déli különlegességeket. Perem ez a táj, az Alföld pereme, amelynek nagyobbik része Trianon után is megmaradt magyarnak, talán ez hiányzott legkevésbé – és ez mindent megmagyaráz.”

A szerb uralom idején irodalmunkat nem különleges mondanivalók robbantották ki, nem eruptív tehetségek vajúdtak világra, hanem a napisajtó szükséglete, a rotációs gépek éhsége.

„A magyar betű előtt Kelebiánál leeresztették a sorompót, a bácskai magyarnak viszont kalendárium, újság, tárca, humoreszk, színes riport kellett, és ki tudja, talán még olyanok is voltak, akiknek hiányzott a magyar vers. Vasárnapi mellékletek szerkesztői szólították fel a bács-

kai magyarokat, hogy működjenek közre a pótáru előállításában, ők kezdtek kutatni az írástudók után, ők hívták életre ezt az irodalmat, mely azután később, ha vérszegényen, soványan és mankókkal is, de saját lábára állott. Nagy művek nem születtek, mert az írás csak mellékfoglalkozás maradt, senki sem adhatta bele szívét-lelkét, mert közben ugyanis valamiből élni is kellett. A redakcióban színes hírfejtésben, tüzes vezércikkben vetélt el az irodalmi szándék, a patikáiban kis versike lett a drámából, a rendelőben legfeljebb háromhasábos novellára futotta. Nem volt meg a kiforráshoz szükséges idő és nyugalom, nem volt szakszerű, igazán szerető és hívő irányító szellem sem kellő mértékben, különösen Szenteleky halála után, így azután karcos, savanyú lőre formájában jutott sokszor az olvasó és a kritika poharaiba.”

Mindezek ismeretében a zombori értekezleten a jövőről lesz szó, a tennivalók számbavételéről, a konferencia felett a délvidéki irodalom hamleti kérdése, a lenni vagy nem lenni lebeg. Akiben van tehetség és van bölcsesség, az a jövőben is írni fog, ehhez nem kell közgyűlési határozat.

„De eldöntetlen nemcsak bácskai, de erdélyi és felvidéki viszonylatban is, hogy szükség van-e tájirodalomra, a földrajzi fekvés szerinti csoportosításra, amikor amúgy is több a klikk, mint az igazi író. Vannak-e szempontok, célok, adottságok, amelyek a jövőben összetartják a délvidéki keretet, amely eddig sem volt túlságosan egységes. Van-e eszmei tartalma, amely létjogosultságot ad, küldetése, célja, amelybe mint egy szent archimedesi pontba belekapaszzkodva fel tud majd emelkedni” [Kiemelés – M. F.]

Ezt pedig nem lehet egy konferencia keretében eldönteni. Erre az idő fog válaszolni. Az idő, amelyről nem tudjuk – különösen a mai viharos hónapokban nem –, hogy általánosságban, és itt nálunk Bácskában melegebb ágya lesz-e a művészetnek, mint eddig volt, és születnek-e benne kiváló irodalmi alkotások.

A kisebbségi írás sajátos körülmények között született: „Kisebbségi sorsban a fuldokló magyar gondolat dióhéja volt az elnyomatás éjszakájának tengerén minden magyar vers, még a legidétlenebbeké is. *A ránk nebezedő nyomás kipréselte, kisajtolta ezt az irodalmat, majdnem azt mondtam, hogy kiizzadtuk, mert szenvedtünk érte, ha nem is lett belőle messze csillogó gyöngy. Vajjon lesz-e ilyen kohéziója a tájirodalomnak?*” Mert amit a tájirodalom eddig adni tudott, a nyelvjárási és népviseleti különlegességek, a táj, a szín és a hangulat árnyalatai már kevés alapot adnak az újjászületéshez. A zombori értekezleten bizonyára sok oldalról megvitatják a fölmerült kérdéseket. De az

bizonyos, hogy a délvidéki irodalom arculatát nem egy asztal körüli megbeszélés dönti el (TIMÁR 1941c).

Timár Ferenc írása irodalmi körökben hatalmas fölháborodást keltett – az elkövetkező hetekben sorra születtek az irodalmi múltunkról készült megnyilatkozások. Elsőként Szirmai Károly *Válasz Timár Ferenc irodalmi cikkére* című írása jelent meg a *Délvidéki Magyarság* 1941. október 9-ei számában. Rámutatott: Timár szükségesnek tartotta, hogy a zombori írói összejövetel előtt kimerítő bírálatot mondjon irodalmi viszonyainkról. Erre törekedve, okkal-oktalanul sok mindent felhánytorgatott, sajnos, nem mindig elfogulatlanul, s nem mindig kellő tárgyismerettel. Cikkében a vád is felcsattan, a felelősség kérdése is felvetődik.

„Timár bizonyára könnyített feszülésig telt lelkén, de hogy az ügynek is használt-e, kétséges. Több megjegyzése ugyanis csak arra alkalmas, hogy elült vitákat élesszen, s az egész mozgalmat nem kívánt irányba terelje. Pedig a lényeg semmiképpen sem az, ami cikkéből kicsúcsosodik. *Nem az a fontos, hogy a több-kevesebb okkal mellőzöttek belekerüljenek a Kalangyába, hanem, hogy újbóli megjelenése anyagilag biztosítassék, s ezt minőségileg is megfelelő írói csoport fedezze.* [...] Egy folyóirat-szerkesztőnek magasabb törvények parancsolnak, s nem hiányos műveltségű tömegek kívánsága. *A folyóirati fogalom magában is kirekeszt minden egyezkedést és megalkuvást. A folyóirat nem írói úródeszka, hanem a legmagasabb fok, mint ahogy az opera is csúcsa az énekművészeknek. A kisebbségi sorsban még szó lehetett engedményekről, a felszabadulással ennek minden létjogosultsága megszűnt.*”

Szirmai Károly kiemelte: a baj igazi gyökere íróink kritikai műveletlenségében s tanulásra való restségében keresendő. Ez alól csak néhány a kivétel. „Ha Timár kollégám erről cikkezne, bizonyára többet használna, mint az állítólagos szerkesztői bűnök hánytorgatásával.” Irodalmunktól, íróinktól követeljük meg az igényesség legmagasabb fokát. Ez az egyedüli helyes út. „*Aki pedig nem menetelhet az erősebbekkel, maradjon vissza, mert gyengék, nyomorékok, félben maradtak reménytelen gyógyítására egyetlen szerkesztő sem vállalkozhatik.*” Kárba vezett idő minden perc, amit ilyenekre elpazarolnak, ha kontárainknak, féltehetségeinknek nem lett volna mindenkit túlhasogó hangjuk, ma bizonyára Timárnak sem kellene keseregnie lemaradásunkért. De hát így bosszulja meg magát a mérték száműzése, s azok letaglózása, akik messzebbre tekintve, az ádáz fogcsattogató siserehaddal szemben színvonalat mertek követelni. Szirmai Károly a *Kalangyáról* elmondta: „Közömböség, műveletlenség, lustaság, sértődöttség, álnokság és megrágalmazás kísérte a szerkesztőt útjain, mert szókimondó volt, nem akart hízelegni, nem töreke-

dett népszerűsége, csupán arra, hogy a folyóirat színvonalát, kiverkedett tekintélyét megőrizze. Ezt a folyóirat határon túli népszerűsítése készítette arra is, hogy anyaországbeli íróktól is hozzon hébe-korba eredeti írásokat.”

Az újjászülető *Kalangya* olyan írásokat fog közölni, melyek megütik a mértéket, vagy komoly reményre jögszítanak. De semmi esetre sem zsenge vagy tehetségtelen kísérleteket.

„Az írás nem kaptafa. Írni senkit sem lehet megtanítani. Hogy valaki íróvá válhassék, elsősorban tehetségén múlik. Minták, utánzások mit sem segítenek. Timár tehát túl sokat követel a szerkesztőtől, mikor azt várja, hogy írók faragjon mindenkiből, akiben csak ágaskodik valami tehetségféle. Különösen sokat vár a *Kalangya* minden szerkesztőjétől, aki előreláthatólag ezentúl sem lehet szabad, független ember, hanem csak időrab, s a kenyérgond bénája” (SZIRMAI 1941a).

Lám, még össze sem ültek a délvidéki tollforgatók, s már innen és onnan is felröppennek a gondolatok, mintegy bizonyítékkal szolgálva arról, hogy a műzsák nem aluszak – írta Csuka János *Közbeszólás – A zombori íróparlament* című írásában. A közelünkben fegyverek zaja, ágyúk dörgése hallatszik, a határainkon belül azonban az élet minden vonalán termékeny alkotó munka folyik, amelyből az írók sem akarják kivonni magukat – terveket készítenek az irodalmi élet megszervezésére.

„A felszabadult Délvidéknek – írta Csuka János – kevés fényjelzett írója van. Nagyon kevés író engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy távol tartsa magát az újságcsinálás mindennapi izgalmától, és hogy kizárólag az irodalomnak éljen. Az írók nagyobb része lelkes, hivatásukért rajongó újságírókból került ki, akik azonfelül, hogy naponta gondoskodtak az újságledő mohóságának kielégítéséről, időt szakítottak arra is, hogy lelkük és szívük nemes érzelmeit elbeszélésbe, versbe foglalják. Az újságírás pedig eléggé igénybe vette az újságok rabszolgáit, a kötelesség a nemzet és a magyarság helyzete iránt. Mégis a költészet, a tiszta irodalom magaslatai felé tudta terelni őket.”

Magyar irodalom mégis létezett a Délvidéken az 1918 utáni huszonhárom esztendő idején is.

„Az irodalom, a költészet ápolása azért is szükséges volt a kisebbségi sorsban, mert egy szép versben, költői lendületű sorban ki lehetett önteni a magyar ember minden fájdalját és keserűségét.”

Ki lehetett játszani a szigorú cenzúrárt, és válogatott szavakban sóvárgó lelke mindig hazatalált. Hány pompás vers ütemes soraiból csendült ki az ott-honkeresés gyötrelmének kínja.

„A különélés alatt a Délvidék nem adott a magyarságnak Herczeg Ferenceket és Kosztolányi Dezsőket, de azok, akik az elszakítottság éveiben magyar nyelven írtak, elbeszéléseket szöttek, s rímeket öntöttek kemény vagy lágy szavakba, minden időkre belevették szürke nevüket a délvidéki magyarság történelmébe. Mindegyik a maga helyén, a maga környezetében derekas munkát végzett, ébren tartotta a szunynyadó nemzeti érzést, lelkesített és kitartásra buzdított akkor, amikor a magyarság már nagyon elfáradt és kimerült a szinte reménytelennek látszó szélmalomharcban.”

A kisebbségi újságíró és író küzdelme szélmalomharcnak látszott, hiszen kevés elismerés járt ki annak, aki vállalta a magyar írás népszerűsítését, a magyar szó terjesztését. A délvidéki magyar tollforgatók nagy szerénységével és nemzeti öntudatának magas fokú kisugárzásával magyarázható, hogy nem keresték a népszerűséget, nem törtettek elismerésért, nem keresték a vállve-regetést.

„Magyar írónak és újságírónak lenni a Délvidéken kötelességet jelentett, mint ahogy a magyar tanítónak, a magyar tanárnak, a magyar politikusnak is a helyén kellett maradnia, hogy elvégezze mindazt a munkát, amit tőle nemcsak a délvidéki magyarság nemzetszilánkjá, de az egész nemzettömb joggal és méltán elvárt. A visszatéréskor nem hoztunk magunkkal külön délvidéki szellemet, nem ismerjük az elkülönülést, és semmi okunk sincs arra, hogy most elkülönülésre, vagy önálló délvidéki magyar szellemiségre törekedjünk” [Kiemelés – M. F.].

Zomborba azzal a tudattal megyünk el, hogy testvérek hívnak bennünket, azokhoz a testvérekhez, akikkel együtt harcoltunk a kisebbségi sorsban, és akikkel együtt kell vállalnunk az elkövetkező új feladatokat is. „Ez a feladat pedig nem lehet más, mint a magyar nemzeti keresztény gondolat gondos ápolása, a délvidéki magyarság szellemi színvonalának további emelése.” Mi hisszük azt, hogy soha semmi nem választhat el bennünket az anyaországtól, amellyel máris felolvadtunk, és nem választhat el bennünket, délvidéki magyarokat egymástól semmiféle erő, divatos vagy idejétmúlt világnézet. Mindenekfelett magyarok vagyunk, és azok is maradunk. „A délvidéki magyar írók hűek maradnak múltjukhoz, és hűséggel kitartanak azok mellett is, akik

huszonhárom éven keresztül olvasták elbeszéléseiket, verseiket és munkára, alkotásra ösztönöztek minden tollforgatót.” A megújuló délvidéki magyar irodalomnak be kell bizonyítania, hogy megőriztük és magunkkal hoztuk tiszta, nemes emberi érzéseinket, minden testvérünk iránti megbecsülésünket és szeretetünket. Most úgy értünk haza, mint akik akaraton kívül egy időre elkalandoztak hazuról tapasztalatokat gyűjteni, népeket megismerni, szokásokkal, törekvésekkel tisztában lenni.

„A különélés alatt magyarként összeolvadtunk, nem ismertük a társadalmi válaszfalakat munkaadó és munkás, gazdag és szegény között, leomlott minden ellentét, és testvéri ölekezésben szilárd, felbonthatatlan anyaggá gyúrt bennünket a kegyetlen idő. Mindezeket a tulajdonságokat, amelyeket szeretnek dicsérni és kiemelni, meg akarjuk őrizni, tovább akarjuk csiszolni, hogy az egész magyar nemzet ugyanazon emberi gyökerekből táplálkozzon és fejlődjön” (CSUKA 1941d).

Timár Ferenc *Béke velünk – Szirmai Károlynak, tisztelettel* címmel a *Délvidéki Magyarság* 1941. október 12-én megjelent írásában megjegyezte: egyik írotársa a szemére vetette, hogy régi, ostoba és felesleges viták tüzet élesztgeti, szavait a megbántott író indulatával vetette papírra. Ezzel szemben az ő megjegyzése szerint „a Kalangyára a régi formájában – még külsőre is a Nyugatot szerette volna utánózni – nincs szükség. A délvidéki folyóiratnak már a neve sem volt délvidéki. A szerkesztés csak zordságában igyekezett megközelíteni a nagy magyar folyóiratot.” Nem leplezve Szenteleky Kornél iránt érzett ellenszenvét, elmondta:

„Tekintélyt, akkora tiszteletet nem kölcsönözhetett neki még délvidéki viszonylatban sem a mögötte álló irodalmi munkásság. Erdemeit, rajongó irodalmi szeretetét, írásainak nemes stílusát tiszteljük valamennyien. Magabiztos kritikáit formai szempontból méltányoljuk, de véstörvényszéke ítéleteivel nem érthetünk egyet, mert nemigen tisztelte az írói egyéniséget. [...] *Ki meri tagadni, hogy a Szenteleky-örökség bizony kissé szétmosott, sokan elkedvetlenedtek, sokakat éppen a Kalangya taglózott le. Új tehetségeket nem fedeztek fel, vagy ha kísérleteztek ilyen irányban, balul sikerült.*”

Fontosnak vélte megjegyezni: a folyóirat legutóbbi szerkesztői tudják, hogy ennek a cikknek az írója igazán nem dörömbölt a „Kalangya láncos vasajtán”. Kritikai írásaival kívülről igyekezett támogatni a folyóiratot. Timár Ferencben elszabadultak az indulatok, amikor így fogalmazott:

„Kétségtelen, hogy a Kalangya elefántcsonttoronyba zárkózott. Az életető artériák, a vitális villanyhuzalok egyrésztől a verbászi szerkesztőség, másrésztől az írók, valamint a közönség közt megszakadtak. Kritika elől nem lehet egyszerűen azzal kitérni, hogy »nyomorult gyenge kontárok« hadakoznak, vagy sértődő mimózaelkek nyögdecselnek, amit nem muszáj komolyan venni. Töredelmesen be kell ismernünk, hogy a Kalangyának egyáltalában nem volt olvasótábora. Az írók sajnálták itt megjelenő írásaikat, mert azok nem jutottak a nagyközönség elé. *Nem tudom, mekkora a Budapesten kivívott tekintély, de kétségbe vonom, hogy a színvonal ellenére, amely a délvidéki olvasó számára unalmas magasságoknak tűnt, Budapesten elolvasták ezt a folyóiratot.*”

Vagyis: Timár Ferenc szerint a *Kalangya* öröksége nem érdemli meg a föltámasztást. „Summa, summárum, az, amit kívánnék, mindössze ennyi: Ha lesz délvidéki folyóirat, hát szeresse jobban az írókat, és legyen hűséges tulajához, hozzánk, Délvidékhez, Béke velünk!” (TIMÁR 1941d).

„VÉGVÁRI FELADATAINK VANNAK” – ÍRÓPARLAMENT
ZOMBORBAN 1941. OKTÓBER 12-ÉN

1941. október 12-én – amikor Timár Ferenc Szirmai Károly írására adott válasza megjelent – Zomborban megtartották a délvidéki írók nagy érdeklődéssel várt találkozóját. „A délvidéki írók lelkesedéssel és szeretettel csatlakoznak a Szegeden meginduló Délvidéki Szemle című egyetemi lap mozgalmához, de önálló folyóiratukat is feltámasztják a bácskai szellem, a bácskai irodalmi hagyományok ápolására” – foglalta össze kétoldalas beszámolójában az értekezleten elhangzottakat Timár Ferenc *A délvidéki írók parlamentjének döntése: a Kalangyának fenn kell maradnia* című, a *Délvidéki Magyarság* 1941. október 15-én megjelent számában.

A találkozó a Délvidék szellemtörténetének kiemelkedően jelentős eseménye volt. Az értekezletet megelőző akadémiai jellegű csatározások, a részletkérdések háttérbe szorultak, amikor külső hatásra merült fel a délvidéki folyóirat hamleti kérdése: lenni vagy nem lenni. A megbeszélésen a délvidéki írók közül Szirmai Károly, Draskóczy Ede, dr. Deák Imre, Csuka Zoltán, Csuka János, Bencz Boldizsár, Szegedi Emil, Berényi János, Czakó Tibor, Illés Sándor, vitéz Hódsági Béla (Baja), Timár Ferenc, Laták István, Herceg János, Lévay Endre, Kisbéri János, Keck Zsigmond, Huszár Sándor, Cziráky Imre, Mészáros Armand, Magyar Domokos, Majtényi Mihály, Muhi János és Stadler Aurél vett részt.

Az értekezleten „a Kalangya körül, mint egy szellemi vár körül, lelkesen tömörültek még azok is, akik azelőtt különböző okok miatt kívül rekedtek a váron. A Délvidéki Szellem szívdobogását hallottuk, az elájult Kalangya szívverését, a megtépett, szenvedéseiben újjászületett délvidéki szellemiség madara röppent fel riadtan, és szárnyalt a szónokok beszédéből biztató röpttel. A »veteránok« és a »titánok« együtt szálltak síkra a lap megvédése érdekében. Ez volt a legszebb.” Szeged bizonyára nem veszi zokon, hogy a délvidéki magyar irodalom egyelőre nem akar beolvadni az ő elgondolásaiba, és bár minden tekintetben köszönettel elfogadták az együttműködésre tett ajánlatot, megpróbálják életre kelteni a saját folyóiratukat. Jelezték: hogy ez sikerül-e, az nem az írókon múlik, hanem a társadalmon, a politikai testületeken. „Nemcsak délvidéki, hanem egyetemes magyar érdek, hogy a Kalangya, illetve a délvidéki magyar folyóirat itt, Bácsvidéken fennmaradjon.”

Az értekezletet Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja nyitotta meg, aki megnyitóbeszédében üdvözölte a megjelenteket, válaszolt az értekezlet előzményeire, és ismertette a szegedi vendégek küldetését. Elmondta: Batizfalvy János professzor, a karácsonykor induló *Délvidéki Szemle* kiadója levelet intézett hozzá, és felkérte, hogy konzultálja a társadalmi és irodalmi előkelőségeket, készítsen elő egy értekezletet, mert a *Délvidéki Szemlének* a bácskai írókkal elgondolásai vannak. Ezzel az értesítéssel egy időben látogatást tett nála Mészáros Armand lelkész és Herceg János író, akik közölték, hogy a délvidéki magyar írók parlamentjét kívánják összehívni a felszabadulás után rájuk váró teendő megbeszélése érdekében. A két gondolat rokon, mert a délvidéki írók is folyóiratuk feltámasztását tervezik. Deák Leó mindenekelőtt köszönetet mondott a szegedi vendégeknek a megtisztelő figyelemért, és hangsúlyozta, hogy a szegedi tudósok nem azért jöttek a Bácskába, hogy innen valamit elvigyenek, hanem kultúrkincseket hoznak a bácskaiaknak. Amikor a délvidéki írók fel akarják újítani a *Kalangyát*, kimondottan bácskai, bácskai szellemiséget reprezentáló folyóiratot akarnak alapítani; a szegediek felvetették a kérdést, hogy nem volna-e lehetséges a két törekvést egy nevezőre hozni, együtt dolgozni. A főispán szerint két alternatíva adódik: (1) Megindul mind a két időszakos lap, az egyik a szegedi *Délvidéki Szemle*, a másik a *Kalangya*, amely eddigi hagyományai szerint a délvidéki szellemiséget reprezentálja. (2) A másik lehetőség az, hogy csak a *Délvidéki Szemle* indul meg. Ebben az esetben a szegedi szerkesztők hajlandók teret engedni hasábjaikon a bácskai irodalomnak, noha az eredeti elgondolásokban szépirodalom egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben szerepel.

Az írói hozzászólások sorozatát Huszár Sándor nyitotta meg. Lelkes szavakkal szállt síkra a délvidéki folyóirat, a *Kalangya* önállósága mellett, hangsúlyozva, hogy itt nemcsak *Délvidéki Szemlé*ről van szó, hanem a „délvidéki

eszméről”. Indítványozta, mérlegeljék azt a lehetőséget, hogy a két gondolat közé hidat verjenek, és az együttműködést a délvidéki lap önállóságának fennállásával valósítsák meg. Herceg János sem járult hozzá ahhoz, hogy a *Kalangya*t beolvasszák a most induló szegedi folyóiratba. Hangsúlyozta, hogy a *Kalangya* szellemiséget alakított ki, amelyről a délvidéki írók nem akarnak lemondani. Czakó Tibor kifejtette, hogy Szeged ma nem képviselheti a délvidéki szellemet. Ha eltekintünk egyetemeitől, és csak sajtóját nézzük, nem reprezentál olyan erőt, amely jogosult lenne a délvidéki irodalmi élet felszívására. A szegedi Egyetem Barátainak Egyesülete elég erős ahhoz, hogy a *Délvidéki Szemlét* fenntartsa.

„A szegedi akciót a Délvidék kívülről hajlandó támogatni, van azonban egy láng, egy bácskai tűz, amelyet nem lehet elvinni Szabadkáról, Zomborból vagy Újvidékről. Ebből a földből csapott fel, ide tartozik. Mi bácskaiak – mondotta –, szeretnénk megtartani magunknak azt, amit mi teremtettünk, ami a mi szívünkéből, lelkünkéből sarjadzott.”

Cziráky Imre kérte a szegedi professzorokat, hogy bővebben vázolják elgondolásaikat. Ekkor Batizfalvy professzor emelkedett szólásra. Meleg szavakkal üdvözölte a délvidéki írókat, akiknek munkásságáról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Hangsúlyozta, hogy a szegedi küldöttség úgy kerül ide, mint Pilátus a krédóba.

„Szeged – mondotta – küldetést vél teljesíteni, mikor az ismert akciót megindítja. Utalt az egyetemi város kulturális jelentőségére. Elmondta, hogy a Ferenc József Tudományegyetemnek Kolozsvárra történt hazaköltözése után több szegedi tudományos folyóirat megszűnik, illetve a szerkesztő professzorokkal együtt hazament Erdélybe. Ezeknek pótlására indítják meg a Délvidéki Szemlét, amely elsősorban az Egyetemi Barátok Egyesületére támaszkodik. Általános gyakorlat, hogy az egyetemi tanszékek tudományos folyóiratokat adnak ki, sokszor idegen, német, angol nyelven. Céljuk a tudomány továbbfejlesztése és a tudomány népszerűsítése.”

Elmondta, az Egyetemi Barátok Egyesületében hetente, csütörtökön előadásokat rendeznek, az egyetem auláját 400–500 főnyi tömeg tölti meg, hogy meghallgassa ezeket az előadásokat, amelyek tudományos egzaktussággal, de a művelt nagyközönség számára érthető nyelven tárgyalják meg a problémákat. A *Délvidéki Szemle* elsősorban ezeknek az előadásoknak a megörökítését szolgálja. Szépirodalmi elgondolásaik nem voltak. Amikor viszont hallották,

hogy a délvidéki írók megnyilvánulási lehetőséget keresnek, elhatározták, hogy felajánlják a segítségüket.

Csuka Zoltán hosszabb beszédben vázolta a délvidéki magyar irodalom kálváriás útját.

„Amikor elszakadtunk – mondotta –, művelődési kapcsolataink Budapest felé megszakadtak. A háború előtt irodalmi decentralizációról csak elvétve esett szó, 1919 után itt álltunk minden nélkül, az értelmiség jelentős hányada elmenekült, nem volt szellemi vértzetünk a nemzetiségekkel szemben, amelyek már akkor erős kulturális szervezetekkel rendelkeztek. Nem voltak irodalmi hagyományaink. Semmiből teremtette meg ezeket Szenteleky Kornél. Amit megteremtett, élő valóság, fenn akarjuk tartani. Szükség volt erre az irodalomra a nemzetiségek felé is. Érthető, hogy a bácskai író féltőn ragaszkodik saját folyóiratához, mert úgy érzi, hogy továbbra is végvári feladatok várnak reá itt a Délvidéken.”

Megjegyezte: érthető a bácskai magyar író lelkiállapota.

„Szeretettel elfogadja a Szeged felől nyújtott baráti jobbot, az önálló folyóiratról azonban nem mondhat le. Vannak délvidéki problémák, melyeket csak mi érzünk igazán át. Mi ismertük meg a megszállás alatt vívott harcokban az itt élő nemzetiségeket. Szükség van erre a folyóiratra, amelynek munkássága szervesen bekapcsolódik majd az egyetemes magyar szellembe, hogy kifejezze a sajátos délvidéki lelket, és felmutassa az anyaországnak, Felvidéknek, Erdélynek a délvidéki kincseket, a délvidéki színeket a magyar szellemi együttes tarkaságában” (Kiemelés – M. F.).

Czirák Imre is azt kívánta, hogy a bácskai irodalom továbbra is maradjon meg bácskainak, majd a múltra utalva azt fejtegette, hogy a l'art pour l'art irodalom a kisebbségi sorsban bűn volt, és nem kifizetődő. Czako Tibor áthidaló javaslatot tett. Fogadja el az írói parlament a neki felajánlott hasábkot a *Délvidéki Szemlében*, és annak szerkesztőségébe delegálja Deák Leó főispánt, Krámer Gyulát, a DMKSZ elnökét, Szirmai Károlyt és Draskóczy Edét. Ugyanekkor határozza el a *Kalangya* fenntartását is, annak szerkesztésével bízva meg Herceg Jánost, aki hívjon meg társszerkesztőnek maga mellé néhány délvidéki író. A két folyóirat viszonyát helyezzék a kölcsönösség alapjára, a *Délvidéki Szemle* vegyen át ugyanannyi példányt a *Kalangyából*, illetve annak utódjából, mint ahány *Délvidéki Szemlét* a Bácskában eladnak. Keck Zsigmond véleménye szerint a két folyóirat nem konkurálhat egymás-

sal, mert az egyik kimondottan szépirodalmi lenne, a másik pedig hangsúlyozza a tudományos jelleget.

Berényi János mellett szállt síkra, hogy az irodalom egy táj lelkeségét legalább annyira képviseli, mint a tudomány, eleven megnyilatkozása annak, míg a tudomány ezen a téren csak másodrangú szerepet játszik, csak vizsgálja a megnyilatkozásokat. Furcsának és tragikomikusnak mondta, hogy egy Csokonai és egy Petőfi nyomorgott egész életében, és az egyetemek, amelyek a költők életében azokról nem tudtak, később abból élnek, hogy mit tettek, mit írtak, hogyan nyomorogtak ezek a mellözöttek. Hangsúlyozta, hogy az irodalom nem lehet alárendeltje a tudománynak, önálló tényező, amelynek értékét és önállóságát tiszteletben kell tartani.

A szegedi küldöttség tagja, Sándor professzor nyomban válaszolt erre a megjegyzésre, védelmébe vette az irodalomtörténetet, visszautasította azt a feltevést, mintha a tudomány ezen a téren az írók nyomorából kovácsolna tőkét. Ellenkezőleg, az írók propagálását szolgálja, Csokonai és Petőfi nevét nem tudnák annyian, ha szellemüknek nem lennének intézményes végvárai, ha nem tanítanák őket az egyetemeken.

„A bácskai íróktól függ, hogy csatlakoznak-e a szegedi folyóirathoz. A mostani döntéstől függ esetleg az is, hogy a délvidéki irodalom fennmarad-e, vagy pedig kimondják felette a halálos ítéletet. A bácskai írók joggal melengetik szívükben féltő szeretettel ezt az irodalmat. Ha azonban a bácskai szív dobbanásának ritmusát át akarják vinni a nagy magyar szív és szellem áradásának ritmusába, sokkal tágabb lehetőség nyílik számukra egy olyan folyóiratban, amely az egész országban, sőt a külföld felé is elér a sugaraival” (TIMÁR 1941c: 5).

Deák Leó válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Elmondta: Bácska a bácskaiaké és mi nemcsak reprezentáljuk, de támogatjuk is a bácskai érdekeket. Bácska mint politikai közösség feltétlenül támogatni fogja a délvidéki folyóiratot. Hozzátette:

„Ami a politikai közösség támogatását illeti, azt elsősorban a délvidéki folyóirat kapja meg, a bácskai írók lapja. Kérdés azonban, hogy mekkora lesz a támogatása a társadalomnak, amely bizonyos határokon túl már nem bír el megterheléseket. Ez a támogatás – tapasztalat alapján mondhatom – fájdalmasan gyenge volt a múltban, noha a legnívósabb lapot adtuk. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy Bácskán kívül ez a lap nem számíthat túlságosan sok segítségre, az, ami a Kalangyát a múltban fenntartotta, elsősorban nem a társadalmi, hanem a politikai tényező volt.”

Deák Leó kiemelte: a szegedi ajánlat megtisztelő, a kérdést meg kell vizsgálni minden oldalról. Küldjön ki az értekezlet egy két-három tagú bizottságot, amely megkeresi a megoldást a szegedi akcióval kapcsolatban is.

Draskóczy Ede ellenezte, hogy szerkesztőbizottságot küldjenek ki a szegedi laphoz, mert hiszen az meghívhat ugyan szerkesztőket, de hozzá szerkesztőbizottságot delegálni nem lehet. „Nincs semmi szükség, hogy őt, vagy a Kalangya régi szerkesztőit odaajándékozzák a szegedi folyóiratnak, ők a Kalangyával állnak vagy buknak, felesleges letenni őket erről a pozícióról.” Draskóczy ezután igyekezett megmagyarázni azt a lelkiállapotot, amelyben a délvidéki írók most vannak. Vázolta a déli tollforgatók hősieles küzdelmét.

„Írtunk – mondotta –, irodalmat csináltunk, vagy legalábbis azt gondoltuk, hogy ezt csináljuk. Előadásokat tartottunk, áldozatokat hoztunk, kiálltunk a magyarságért, és *most, hogy ragaszkodunk a Kalangyához, nem azért tesszük, mert ez más, mint a magyarországi, hanem mert ezt mi születtük világra.* Ezen a sík vidéken összehordtunk egy kupacot, amelyre büszkén nézünk, amelyhez ragaszkodunk.”

A szegedi meghívást tisztelettel tudomásul vette, de határozottan a *Kalangya* megjelenése mellett foglalt állást.

„Szükség van a saját szervezetünkre, saját lapunkra, és az anyaországnak is szüksége van rá – hangsúlyozta felszólalásában Draskóczy Ede. – Hogy anyagilag kifizetődik-e, nem tudom, eddig mindig akadt valaki, aki harcos érzéseinket megértette, talán a jövőben is akad. Le kell szögezni, hogy mi valahogy mégis más emberek vagyunk. A huszonkét év megedzett bennünket, keményebbé tette gerincünket. Megtámasztott a kiállásra. Nem zárkoztunk el a szegedi gondolat elől, én fogok elsőnek gratulálni annak a bácsvidéki írónak, aki méltót tud írni az egyetem lapjának hasábjaira. De sajnos gyengék vagyunk, kisebbségi értékeink valahogy veszendőbe mentek. 1918-ban az értelmiség nagy része elmenekült, nem tudtunk nagyot teremteni, de amit csináltunk, azt szeretjük.”

Draskóczy ezután a délvidéki politikusok és írók viszonyáról beszélt. Úgy látta, voltak politikusok, akik nem értették meg kellőképpen, nem tudták megfelelően értékelné az írók eszméit, de volt egy délvidéki politikus, aki mindig az írók mellé állt, aki ha csüggedtek, azt mondta nekik, fel a fejfel. Gondoskodott arról, hogy a *Kalangya* fennmaradjon, és a folyóiratot nemcsak ezzel, de szellemi kincseivel is gazdagította.

„Most, amikor egy korszak lezárult – folytatta a szónok –, a délvidéki magyar írók nevében hálás köszönetet mondunk dr. Deák Leó főispánnak, az írók politikusának, aki mindig mellettünk állott, soha el nem hagyott bennünket. Neki nincs szüksége erre a dekórumra, az, amit tett, már a történelemé, mégis ki kell fejezni meleg köszönetünket.”

Csuka Zoltán, a budapesti *Láthatár* szerkesztője, felszólalásában konkrét határozati javaslatot tett. Rámutatott arra, hogy a délvidéki folyóirat fennmaradásához szükséges, hogy azt egy mozgalom támogassa, ez a mozgalom csak a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség lehet. Nem osztja az anyagi aggályokat, mert ha egy szerkesztő teljes erővel ráfekszik a munkára, az eredmény nem marad el, mint ahogy a múltban sem maradt el.

„Lépjenek be az írók testületileg a DMKSZ-be, ezennel alakítsák meg azt a bizottságot, amely a délvidéki folyóirat ügyét a hatóságok, a DMKSZ és a szegedi akció felé képviselni fogja, lehetőleg minél előbb indítsák meg a délvidéki írók önálló folyóiratát.”

Czirák Imre ehhez hozzáfűzte, támassák fel a Szenteleky Társaságot, és ennek keretében lépjenek be a DMKSZ-be. A javaslatot az értekezlet egyhangúlag elfogadta, és az írói bizottságba a következőket választotta be: Blazsek Ferencet, Draskóczy Edét, Herceg Jánost, Létmányi Istvánt, Szirmai Károlyt és Timár Ferencet (TIMÁR 1941e: 6).

Néhány nappal később, 1941. október 16-án jelent meg a *Délvidéki Magyarország* lapjain Kisbéri János *Egy el nem hangzott hozzászólás – A délvidéki írói értekezlet margójára* című értekezése, melyet érdemes teljes egészében idézni:

„Az értekezleten elhangzott felszólalásokra természetesen nekem is lett volna néhány elhallgathatatlan észrevételem. Ezeket azonban olyan formában és körülmények között kellett volna kifejezésre juttatnom, amelyeket én, emberi gyengéim tudatában, már a cél érdekében sem vállalhattam. Ezért már ott, az értekezleten elhatároztam, hogy álláspontomat utólag, írásban fogom előterjeszteni.

Ezt nagyjából a következőkben foglalhatom össze: Az értekezleten elhangzott felszólalások általában két alapvető szempont, a hogyan és a miért kérdése körül forogtak, abból a fölöttébb kézenfekvőnek és magától értetődőnek látszó feltevésből indulva ki, hogy amennyiben sikerül ezekre a kérdésekre megfelelő választ adnunk, a további tennivalónkkal is egyszer és mindenkorra tisztában lehetünk. Sajnálattal kell azonban megállapítanom, hogy ezek a válaszok éppen a kérdés

leglényesebb vonatkozásait hagyják érintetlenül, azokat, amelyekkel az egész akció áll vagy bukik. Miért van szüksége a Délvidéknek egy lelkéből keletkezett irodalmi folyóiratra, ezt a legtöbb hozzászóló a couleur lokale [couleur locale] szempontjából igyekezett megindokolni. Ezek szerint a Délvidék valami sajátosat, sajátosan délvidékit, csak általunk, délvidékiek által kifejezhető délvidéki színt, szellemet, zamatot képvisel. Különbözünk más irodalmaktól, tájlelek vagyunk, s ez a különbség egyben önállóságunk és létjogosultságunk indokolása is. Ezért van szükség az önálló délvidéki irodalom megteremtésére – hangoztatták.

Hát nem ezért, bocsánatot kérek. Az önálló délvidéki irodalomra ettől függetlenül, sőt, ennek ellenére is szükség van. A délvidéki sajátosság nem feltétel, még kevésbé kizárólagos feltétel. Az önálló délvidéki irodalomra akkor is szükség van, ha az megnyilvánulásai-
ban semmiben sem üt el az anyaországi irodalomtól, és szükség van rá akkor is, ha tartalom, színvonal és eredetiség szempontjából alatta marad az anyaországi irodalomnak, amaz egyszerű oknál fogva, hogy ez a küldetésünk. Az önállósághoz nincs szükségünk jogcímekre, még kevésbé mentségekre, mert az önállóság a cél önmagában, bármily körülmények között és feltételek árán. Ezt az álláspontomat az elmúlt huszonkét esztendő tapasztalatai alapján szögezem le. Az impériumváltozás nem azért ért készületlenül bennünket, mert nem volt sajátos délvidéki irodalmunk, hanem azért, mert semmilyen, s elsősorban önálló irodalmunk nem volt. Az volt a baj, hogy mint Délvidék, nem voltunk önálló és független szerv, hanem egy központi szerv – Budapest – függvénye, végtagja. Nem éltünk és nem éltettünk, hanem, csak élösködőink. Nem voltunk szerves alkotó tényezői az egyetemes magyar életnek, hanem csak fogyasztói. S amikor az impériumváltozás elvágta tőlünk azokat a szálakat, amelyek bennünket fogyasztói minőségben szellemi életterünkhöz, az anyaországhoz fűztek, máról holnapra a legnagyobb ínség szakadt ránk. Az volt a baj, hogy nem voltunk berendezkedve az önellátásra. Importálók voltunk.

Ha a szervezet átvészeli egy betegséget, utána még hosszú ideig túlteng oly savakban és szérumokban, amelyek e betegséggel szemben védelmezik, vagy iránta közömbössé teszik. Ilyen betegség emlékeként hatnak ösztöneinkre az elmúlt, huszonkét esztendő megpróbáltatásai is. A veszély már elmúlt, a betegségből kilábalunk, de a szervezet még mindig pesszimista, és védekezni kíván. Ösztönéletünket még mindig a veszélytudat érzése hatja át, és ez a veszélytudat arra készíti bennünket, hogy az egyszer megtörténtnek egyszer és mindenkorra elejét vegyük. Az értekezleten felzendült egy olyan megoldás terve is, hogy

a Délvidék, mint kultúrszerv, kapcsolódjék bele Szeged életterébe. Ez azonban, megítélésem szerint, ismét függő viszony lenne. Szeged – viszonylag – épp olyan messze van, mint Budapest, aminthogy az elmúlt huszonkét év alatt éppoly messze volt, mint Budapest. Szegedre támaszkodni tehát – az elmúlt huszonkét esztendő tanulságai és a számunkra egyedül irányadó szempontjai alapján – ugyanannyi, mint Budapestre támaszkodni.

A Délvidék és Szeged célkitűzései nemcsak nehezen összeegyeztethetőek, de már-már ki is zárják egymást. Szeged nem azonos a Délvidékkel. Szegedet mindössze földrajzi helyzete alapján számíthatjuk a Délvidékhez. A mi célkitűzéseinket azonban nem a földrajzi szempontok határozzák meg, és még kevésbé meritik azokat ki. A mi célkitűzéseink sajátos belső problémáinkból adódnak. Nemzetiségi vidék vagyunk, szemben a színmagyar Szegeddel, s amikor ezt leszögezzük, egyben válaszoltunk arra is, hogy mi a tennivalónk, a küldetésünk itt. Az a küldetésünk, hogy az önálló és független készenlét állapotát megteremtjük és fenntartsuk, bármi áldozatok, nehézségek és megpróbáltatások árán is, s ugyanakkor minden függő viszonyt a lehető legminimálisabbra redukáljunk. Éppen ezért tiltakoznunk kell a Délvidék erőforrásainak eltékozlása ellen, mindaddig, amíg a Délvidék elsőrendű érdekei kielégítve nincsenek. Mondjuk ki kereken, hogy nekünk nincs, nem lehet pénzünk Szeged számára mindaddig, amíg a magunk szükségleteit nem fedeztük, mert ez már oly fényűzés lenne, amelyet körülményeink közepette nem engedhetünk meg magunknak. A Délvidék erőforrásaira csak nekünk lehet elsőbbségi jogunk, aminthogy a Délvidék érdekeinek képviselőjére is egyedül és kizárólag mi vagyunk hivatottak. A kezdeményezést tehát nem adhatjuk ki a kezünkől, s a szerzett jogainkról sem mondhatunk le. A Délvidék elsősorban a miénk” (KISBÉRI 1941).

A zombori írótalálkozón elhangzott vélemények és hozzászólások nyomán joggal merült fel a kérdés: él-e még a sokat vitatott *bácskai szellemiség*, amely immár egy évszázada szolgálta a közösséget, adott célt és erőt a jövőépítéshez? A *bácskai szellemiség* ugyanis egykor képes volt sajátos színt, hangulatot és érzésvilágot kölcsönözni a táj irodalmának, kisugárzása képes volt az írói életpályák alakítására, színezésére. Ennek bemutatására vállalkozott a *Délvidéki Magyarság* az 1941. október 18-án megjelent, névvel nem jegyzett *Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság – A háború előtti egyesület feltámasztására gondolnak* című írásában. A szerző kiemelte: a helyesen értelmezett *bácskai szellemiség* útmutató, irányadó lehet abban a vívódásban, melyben a

Délvidék írói keresik „érvényesülésük és érvényességük útját”. Ez a fajta elkötelezettség ugyanis magyar műveltséget, magyar szót, gondolatot, de különösen magyar érzést keltett, ébresztett és tartott fenn ezen a vidéken, hol akkor sokféle nemzetiség kultúrája találkozott. A *bácskai szellemiség* irodalmi megjelenése megszólította Bácska magyar közönségét.

„A zombori városháza nagyterme mindig megtelt »előkelő« közönséggel, ahányszor az öreg Vértesi Károly a maga módján hazafiságra, irodalomra és magyarságra buzdító »megnyitó beszéd«-eivel körvolalazta az ünneplés célját és az irodalmi alkotások időszerű voltát.”

Mert ő volt a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaságnak nemcsak megalapítója, de lelke, lelkesítője és fáradhatatlan szolgálója is. A mai olvasó azonban legfeljebb megmosolyogja a régi könyvtárakban vagy a „művelt családok asztalán” található útirajzait és egyéb szellemi alkotásait, s elfelejti, hogy ez „a talán a kelleténél kissé hiúbb író hozta mozgásba a Bácska, sokszor az egész ország adakozó lakosait, és itt Zomborban állította fel az igazán művészi alkotást, a Schweidel szobrot, annak az aradi tizenhárom egyikének szobrát, kit ma újra nagy fénnel és büszkeséggel vallhat magáénak Bácsmegeye székhelye. Az országos nagy Rákóczi lelkesedés idején újra csak ő alkotja meg, illetve teremti meg a nagy fejedelem szobrát, mely a trianoni időkben került el valami elsötétített helyre.”

A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság hatósugara a maga korában az egész akkori nagy Bácskára kiterjedt, ébren tartotta a nemzeties gondolkodás és a nemzeti érzés tudatát. Sok volt a pártfogója, a támogatója az irodalmi egyesülésnek, mert teljesen önzetlenül, valami ábrándos, de azért nem kritikamentes szeretettel ragaszkodott az irodalmi színvonalhoz, melyet akkor még nem minden író maga állapított meg magáról, illetve munkáiról, hanem a fővárosi szentesítés, országos jelentőségű folyóiratok lapjain való megjelenés után lett általános érvényű.

A zombori írótalálkozón fölmerült az ötlet: mint visszhangját és visszfényét e sokat szenvedett földnek fel kellene támasztani a társaságot. Fel kellene támasztani azokkal az eredeti célokkal, az eredeti minőségében, kiszélesített programmal és hatósugárral.

„Ma, a lelkesedés korában, talán biztosítani tudná az egyetlen színvonalas folyóiratunk létezését, talán kiindulópontja lehetne egy áldozatos együttműködésnek írók és közönség közt. Helyet találhatna benne mindenki e vidék lakosai közül, meg tudna bizonyonnyal felelni az újabb követelményeknek is, mely talajérzést, a föld öntudatát és tudatát

hangsúlyozná. Végső elemzésben bizonyára az egyetemes magyar szellemet is tudná gyarapítani: *egy új formákba öntött, de régi lelkesedéssel működő Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság*” (Délvidéki Magyarság 1941. október 18.a).

A tervektől, véleményektől, olykor heves vitáktól hangos őszi találkozók után 1943. november 18-án jelent meg a *Délvidéki Magyarságban* (cs. z.) *Szorosabb kapcsolatok létesülnek a szegedi írók és a Szenteleky Irodalmi Társaság tagjai között* című beszámolója, melyben arról írt, hogy szorosabb kapcsolatok létesülnek a szegedi Dugonics Társaság írói és a Szenteleky Irodalmi Társaság tagjai között. A délvidéki írók 1941. szeptember első napjaiban megrendezett zombori találkozója után – ahol egyebek mellett elhatározták a *Kalangya* folyóirat további megjelenését – komoly feszültség alakult ki a Szenteleky Irodalmi Társaság és a szegedi Dugonics Társaság írói között. Szeged sérelmezte az önállósodási törekvéseket, a *Kalangyában* pedig a *Délvidéki Szemle* riválisát vélték látni. Hosszú időnek kellett elmúlnia, hogy újra fölmerüljön a kapcsolatfelvétel lehetősége, szükségessége. 1943 novemberében adódott az első alkalom, hogy a Szenteleky Társaság tagjai bemutatkozhattak a szegedi közönségnek, ugyanakkor megnyitotta az együttműködés útját a szegedi írók, a Dugonics Társaság tagjai, illetve a *Délvidéki Szemle* munkatársai és a délvidéki írók között.

A délvidéki vendégeket dr. Tóth Béla, Szeged város helyettes polgármestere üdvözölte, majd Batizfalvy János egyetemi tanár – aki a visszacsatolás óta igyekezett Szeged és a Délvidék között a kapcsolatokat bensőségesebbé tenni –, Koltay Kastner Jenő egyetemi tanár, a *Délvidéki Szemle* főszerkesztője, továbbá a Dugonics Társaság vezetői folytattak baráti beszélgetést a zomboriakkal. A Szenteleky Társaság tagjai közül Draskóczy Ede társelnök, az írói csoport vezetője, Csuka Zoltán, Herceg János és Lévy Andre vettek részt.

„Batizfalvy János professzor ez alkalommal felvetette a gondolatot, hogy a délvidéki és szegedi írók együttműködésének és szorosabb kapcsolatainak felvétele céljából igen hasznos dolog lenne, ha a Délvidék és Szeged írói közös megbeszélésre gyülekeznenek, és ezen a megbeszélésen valamennyi közös kérdésüket megvitátnák, valamint kitűznék azokat a feladatokat, amelyeket közösen kellene megvalósítani.”

A megbeszélést követően egyhangúlag úgy határoztak, hogy elérkezett az idő a további együttműködést meghatározó értekezlet egybehívására. „Ilyenképpen a szegedi felolvasó ülés a szegedi Dugonics Társaság, a Délvidéki Szemle és a Szenteleky Társaság írói között az együttműködés messzi táv-

latait nyitotta meg, s minden remény megvan arra, hogy a déli végek tájainak szellemi erői együttesen sokkal nagyobb eredményeket fognak felmutatni, mint eddig.” A találkozózt felszabadult hangulatban közös irodalmi est követte (CSUKA 1943).

A MAGYAR SZELLEMISSÉG VILÁGÍTÓTORNYA –
MEGJELENT A *KALANGYA*

A zombori íróparlament úgy döntött, hogy a délvidéki irodalom folyóiratának, a *Kalangyának* fenn kell maradnia – a folyóirat újjászületéséhez megtörténtek a kellő intézkedések – számolt be a *Délvidéki Magyarság* 1941. október 29-én megjelent *Karácsonyra megjelenik a Kalangya – Herczeg János délvidéki író kapott megbízást a folyóirat szerkesztésére – A Kalangya a DMKSZ hivatalos szemléje lesz* című írásában. A zombori értekezletről kiküldött bizottság tagjai – Blazsek Ferenc, Draskóczy Ede, Herczeg János, Szirmai Károly, Czákó Tibor és Timár Ferenc – Krámer Gyulával, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség elnökével folytatott megbeszélései meghozták az eredményt, a DMKSZ támogatja a folyóirat feltámasztását. A Zomborban újjászervezett Szenteleky Társaság mint irodalmi szakosztály belépett a DMKSZ-be, és a jövőben a szövetség keretében fogja kifejteni a működését. A DMKSZ hajlandó anyagilag támogatni a *Kalangyát* – olvasható a beszámolóban –, amely a jövőben mint a szövetség hivatalos folyóirata jelenik meg, és abban helyet kap a DMKSZ szépműves céhének és zenei osztályának az anyaga is. „A hatos bizottság Herczeg Jánosnak, az óbecsei ezüsttulipánnal kitüntetett délvidéki regényírónak adott megbízást a folyóirat szerkesztésére.” A folyóirat még karácsony előtt megjelenik.

„A felszabadult Délvidéknek különleges problémái vannak, amelyek a huszonhárom éves rabság fényéből, a nemzetiségi adottságokból adódnak. Feltétlenül szükség van arra a folyóiraatra, amely gondjainkat, bajainkat, törekvéseinket délvidéki szemmel látja. Sok olyan kérdés van, amelynek megoldásánál feltétlenül szükséges a kisebbségi sorsban szerzett tapasztalat. A *Kalangya* feltámadva, felfrissülve, ezeknek a feladatoknak szenteli hasábjait, és megérdemli, hogy nemcsak a délvidéki, hanem az anyaországbeli olvasó is bizalmat előlegezzon neki” (*Délvidéki Magyarság* 1941. október 29.).

Néhány nappal később megjelent a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség hivatalos közleménye, miszerint a *Kalangya* a jövőben a DMKSZ irodalmi és kulturális szemléje lesz.

„Krámer Gyula elnök jelentése szerint – olvasható a Délvidéki Magyarság beszámolójában – a DMKSZ intézőbizottsága által október 31-ikén tartott ülésen többek között a következőkről döntött a vezetőség: [...] 2. A délvidéki írók legutóbb értekezletet tartottak a szövetségi elnök elnökletével és elhatározták, hogy a délvidéki írók Szenteleky Társasága mint a DMKSZ alosztálya fog tovább működni, és tagja csak az lehet, aki a DMKSZ-nek is tagja. A *Kalangya* szintén mint a DMKSZ hivatalos orgánuma szerepel majd, és benne a délvidéki írók és költők művei mellett helyet kapnak a DMKSZ közleményei, ideértve a Zeneművészeti és Gazdasági Osztályok anyagát is.”

A *Kalangya* karácsonyra jelenik meg, s a szerkesztéssel Herceg Jánost bízták meg (Délvidéki Magyarság 1941. november 6.).

A hír örömmel töltötte el a délvidéki magyar írók szívét-lelkét; a *Kalangya* hat hónapja nem jelent meg – valljuk be őszintén: hiányzik.

„Szinte gyermeki lelkesedéssel vártuk minden számát, amely valahogyan agyonnyomorított életünk szikrázó darabja volt. Méghozzá nem is kicsiny, hanem jelentékeny darabja – írta Csuka János *Végvári feladatok ma és tegnap* című írásában. – Mindig találtunk oldalain friss színzuhataggal aláfestett, élénk sorokat, amelyekből szívünk és lelkünk üzenetei szóltak. A miénk volt, nemcsak a maroknyi író emberé, hanem az egész magyarságé. Az 1918-ban összetört magyar élettükör megőrzött pompás szilánkja, amely fényesen rávilágított nyomasztó sorshelyzetünkre, küzdelmeinkre, fájdalmas napjainkra. Nem is akartuk soha elhinni, képtelenek voltunk belenyugodni abba, hogy megszűnt, nincsen többé. A folyóirat csak szünetel, elmúlása nem végleges, halála látszólagos. Mások is ezt vallották, s lám, néhány szépet és jót akaró, lelkes álmodozó felébresztette a tetszhalottat. Még soha helyeslés és megelégedés nem kísért olyan egységesen és tömören irodalmi vállalkozást a Délvidéken, mint a *Kalangya* újabb szárnycsatogását. Politikusok és írók – sőt még az erősen összezsugorodott olvasótábor is – felfigyelt a *Kalangya* újabb kísérletezéseire. A folyóirat fiatalos lendülettel a növekvő harci zaj ellenére az érdeklődés homlokterébe emelkedett. A nyomában felsorakozott írók igazolni akarják: van délvidéki magyar irodalom, az írók tarsolyában még sok a mondanivaló, erejük elpusztíthatatlan, akaratuk a magyar élet tüzénél melegszik. A legutóbbi zombori írói értekezleten láttuk, mennyi rugalmas erő nyugtalanodik íróinkban, alig várva az alkalmat, hogy a magyar napsütésben állva beharsogják a világba: élni és teremteni akarnak,

erre kérnek lehetőséget és megértést. Az alkalom most újra adódott, s mi, akik huszonhárom évig hirdettük: *a Délvidék nem jólétbe fulladt, közömbös, lenézett vidék, hanem kötelességtudó, szilárd, magyar szellemű végvár*, úgy érezzük, hogy irodalmi életünk új, ragyogó fejezetét nyitjuk meg a most induló Kalangyával.”

Amikor egykori kisebbségi életünk történelmi lapjait az 1941. április 12-én hirtelen kerekedett délkeleti szélvihar összecsuksa, a *Kalangya* folyóirat felfüggesztette a megjelenését. Az addig megjelent számok azonban megőrizték kisebbségi múltunk közel negyedszázadának viharos eseményeit s gyötrő problémáit.

„A Kalangya a megrugdosott magyar múlt legyőzhetetlenségének harsogó bizonyítéka. Minden időben hirdetni fogja: ha kevesen voltak is, de mindig éltek a Délvidéken kötelességtudó férfiak. Mert voltak nehéz, szinte elviselhetetlenül nehéz idők, amikor a Kalangya volt a délvidéki magyar akarat töretlen visszaverődése. A meg nem alkuvó, áruló világnézeti színektől megszabadított magyar lelkiismeret, amely a teljes magyar életet követelte. A magyar nemzeti és keresztény gondolat volt egyedüli eszményképe. Nem alkudott, s nem hódolt divatos eszmeáramlatoknak. A magyar nemzeti és keresztény munka adott jelentőséget tevékenységének. Azért tanított, sokszor szélmalomharcot vívva a percemberekkel, akik az első barátságos invitálásra siettek mindent kitapasztalni. A magyarságot nem lehetett áruba bocsátani, abból nem lehetett sem elvenni, sem hozzátenni semmit. A magyarság több volt, mint jobb- vagy baloldali világnézet. A magyarság életcél, szent akarat, komoly feladat, amelynek vállalása tiszta jellemű, egész férfiakat követelt. Az elszakíttóság éveiben erre figyelmeztetett a délvidéki magyarság egyetlen folyóirata, s elbágyadt, elernyed izmainkat friss erővel töltötte meg. A magyarságot az egyetlen járható útra, a magyar életútra terelte, s ebben volt tulajdonképpeni jelentősége s igazi rendeltetése.

Ma, amikor újra elindul, ismerős tájakon tekinget, ismerős ajtókon kér bebocsátást. Azok, akik a nagy európai problémák gondjai mellett a magyar jövőre is kíváncsiak, s a magyar élet ígéreteit keresik, nem tévedhetnek el az oldalain. A Kalangya iránya akarat, a hangja útmutatást kell hogy jelentsen újra a számunkra. Még nem olyan régen sokat vitatkoztunk azon, helyesen fogja-e fel a Kalangya hivatását, amikor szinte makacs következetességgel a színvonal növelésével törődve elhanyagolja a mindinkább felröppenő kívánságokat. A szín-

vonal növelésével egy időben ugyanis mindinkább elfordult az irodalomtól – a könnyű, csupán pillanatnyi szórakozást, s nem maradandó élményt jelentő szépírástól –, s szívesebben kisebbségpolitikai, nemzeti, táj- és vidékismerettel foglalkozott. Olyan területre jutott el, amely népünk előtt eléggé ismeretlen volt, s előbb meg kellett barátkoznia a furcsa cikkek hangjával, tartalmával. Idő kellett, amíg megértették, mire valló a velünk együtt élő népek minden megmozdulását olyan éber figyelemmel kísérni. Mégis meglett az eredménye, összehasonlításra, értékmérésre, ismerkedésre nyújtottak alkalmat ezek az írások. Fejlesztették az olvasó érzékét, kinyitották a szemeket, amelyek a múlt vétkes örökségeként csak azt láttak, amit akartak. A Kalangya feladata volt mindent észrevenni. Mindent. A legkisebb fát, országúti kőrakást, elhúzó vándormadarat, idegen arcot, hogy ennek a tájnak minden részét és minden lakóját megismerhessük. Ne álljunk meg még egyszer a dolgok előtt olyan csodálkozással és tehetetlenül, mint 1918-ban apáink, akik jóformán csak a maguk háza táját ismerték.

A közelmúlt egyik mindjobban erősödő kívánsága volt a kimondott széppróza intenzívebb ápolása. Nagyobb teret a bácskai elbeszéléseknek, verseknek – hallatszott időnként hangosan dörömbölve a kérés. Mit tagadjam, magam is azok közé tartoztam, aki kevésbé szigorúan szerettem volna az írásokat lemérni, s fémjelezni. Azt magyaráztuk, hogy nem lehetünk többek, nem nyújthatunk jobbat annál, amink van. A fontos az, hogy ami nyomdafestéket lát, magán viselje ennek a sokrétegű földnek minden jellegzetességét. Gyökérszálai mélyen a bácskai talajba nyúljanak, hogy már az első sorok elolvasása után mindenki tisztában legyen azzal, hol jár, milyen népekkel ismerkedik. A vélemények megoszlottak, s a mai napig élesen elkülönülve megmaradtak. A szépírást – magyarázták meggyőzően – azért szorul ki a lapból, mert: 1. kevés a színvonalas, alkalmas versenyképes anyag, 2. kisebbségi sorshelyzetünkben fontosabb és szükségesebb a nemzetpolitikai írások elhelyezése, mert többszörös jelentőségük elvitathatatlan. S ma, amikor a Kalangya új kezekben, de a régi iskola szellemében, a kisebbségi múlt kötelezettségeit öntudatosan vállalva, újra megindul, a szerkesztőnek nehéz dolga lesz. El kell döntenie: hallgat-e a szépírást, az elbeszélést, a vers elszánt védelmezőire, s nagyobb teret biztosít mondanivalóik számára, mint a múltban? Kétségtelen, hogy ebben az elhatározásában senki sem kívánja befolyásolni, s csupán az lehet a kívánság, hogy minden sor, ami napvilágot lát, a miénk legyen, nélkülözze a fércmunka silányságát, hogy a bácskai irodalom nehezen kiverekedett jó hírnevén csorba ne essék.

Állítjuk, figyelő szolgálatunk nem szűnt meg. A Kalangya a magyar szellemiség világitótornya maradjon a Bácskában. Világítsa be a magyar feladatok útját, keresse meg azokat a helyeket, zugokat, ahova a magyar szellem hatósugara még nem jutott el, s kísérje érdeklődéssel a nem magyar ajkú népek szellemi síkjait is. Azt szeretnők, ha minden délvidéki magyar a nemzetiségi kérdés valóságos szakértőjének képeznék ki magát, hogy soha többé az egyoldalú nevelés, elzárkózás, a nem magyar népekkel szembeni tartózkodás politikája ne ismétlődjön meg. A Kalangya tehát teljesítse az új feladatok között is végvári megbízatását, összeegyeztetve azokat a kívánságokat, amelyek a szépírást is jobban felkarolandónak tartják” (CSUKA 1941f).

„A FERGETEG ELMOSTA A LÁBA NYOMÁT” –
BOSSZÚ ÉS MEGTORLÁS

Egyedülállóan erőteljes és színes fejezete a bácskai újságírásnak és irodalomnak a *Délvidéki Magyarság* csonka négy évfolyama. A huszonhárom évi érzelmi-lelki visszafogottság a fõl szabadulás pillanatában korábban soha nem látott pompájában bontotta ki, lobbantotta lángra a délvidékiség élményét. A mindennapi élet rendjét a hagyományok tisztelete, a történelmi emlékezet mélységeiben rejtõzködõ derû és ragyogás határozta meg. Újra félelem és szorongás nélkül lehetett szólni a magyar történelemrõl, lehetett emlékezni a magyarság sorsát alakító jeles történelmi személyiségekre, az államalapító Szent Istvántól Széchenyi Istvánon, Kossuth Lajoson és Deák Ferencen át a Délvidék sorsát alakító Hunyadiak és Zrínyiek harcainak megidézéséig, hiszen mindannyian lelkesítõ támaszai voltak a magyar életnek. Visszatért a mindennapokba a népi emlékezet derûje és fájdalma, s a Délvidék egykori szellemi öröksége újra alkotó része lett a jövõnket formáló cselekedeteknek, a „végvári feladatok” kimunkálásának. A Bácska magyarsága fénylõ tekintettel ünnepelte történelmének jelentõs fordulatait, emlékmûveket állított a magyar forradalomnak, szabadságharcnak, bukásnak és fájdalomnak egyaránt. Minden ünnepi alkalom lehetõséget biztosított a történelmi örökségünk méltatására, súlyának és jelentõségének kidomborítására.

Szabadkán az új magyar élet tág kereteibe beilleszkedõ bunyevác egyesületek munkáját ünnepelte a *Délvidéki Magyarság* névtelen szerzõje, amikor az 1941. október 18-án megjelent *A bunyevác egyesületek* címû írásában így fogalmazott: a Szent István-i szellem korszerûsége és legyõzhetetlensége fényesen beigazolódott azzal, hogy a magyarság mellett, a történelmünk során velünk élõ bunyevác közösség újra fölvirágoztathatja hagyományainak minden tartalmi értékét.

„Mit akart Szent István és mit akar az örökké élő, elpusztíthatatlan szentistváni gondolat a Duna mentén? – fogalmazta meg a kérdést a cikk írója. Az itt élő népek harmonikus együttműködésének a biztosítását, az egymás iránti tisztelet és megbecsülés kifejezésre jutását. Ezer éven keresztül Szent István békéjének áldása hatékonyan érezhető volt ezen a területen, amiről a nem magyar ajkú népeknek alkalmuk volt számtalanszor meggyőződni. A magyarság, mint a Duna völgye legerősebb, legnagyobb kultúrájú és legrégebb népe, a szentistváni tradíciókat, az ezeréves történelmi múlt emlékeit ápolva valóban testvériességre törekedett, és megadta a lehetőséget a boldogulásra, a fennmaradásra a nem magyar ajkú népek számára. A kultúrájukat, nyelvüket szabadon fejleszthették, iskolákat emelhettek, egyesületekben élhették le nemzeti életüket, nemzeti sajátosságaikat tovább fejleszthették, s mindezekért az előnyökért, juttatásokért nem kértek mást tőlük, mint hűséget. Hűséget a magyar állam, hűséget a magyar haza, hűséget a szentistváni gondolat iránt.”

A szerző rámutatott: kétségtelen, hogy a bunyevácok voltak azok, akik a nem magyar ajkú népek közül a legközelebb simultak Szent István elgondolásaihoz, a legkönnyebben értették meg, hogy mi a feladatuk a magyar állami keretben, és soha semmivel nem kísérleteztek, hogy ezt a kedvező együttműködést megzavarják. Századokon át tartott ez így, s az 1918-ban bekövetkezett államfordulat csak néhány évtizedre tudott zavart kelteni, éket verni a magyar és bunyevác közé (Délvidéki Magyarság 1941. október 18.b).

Richter Nándor, a szabadkai leánygimnázium igazgatója, 1941. október 23-án a szegedi szabadegyetemen tartott előadásában hosszan részletezte: a Délvidék felszabadulása nemcsak politikai, katonai és történelmi jelentőségű, hanem magával hozta az emberi, szellemi és morális felszabadulást is. Az eddig elnyomott magyarság lélekben és kulturális törekvésben végre egyesülhetett az anyaországgal. Az elnyomás éveiben a magyar kisebbség igyekezett megőrizni „fajának emlékeit, történelmi lángját”, lelki-szellemi erőt merített a hagyományok gazdag örökségéből. Földjét és birtokát elvették tőle, iskoláiból kizárták a magyar nyelvet, száműzték a magyar tanítókat, mindezzel erőteljesen akadályozták kulturális életének gyarodását és emelkedését. Richter Nándor elmondta:

„A hírhedt névelemzés, a magyar tanulók rendszeres üldözése az egyetlen szabadkai magyar tagozatú főgimnázium létszámát 10 év leforgása alatt 450-ről 151-re apasztotta. Ha nem jön közbe az anyaországból irányított segítő szervezés, az internátusok felállításával és a

szabadkai Olvasókör diákakciójával, oly kevés magyar jelentkező lett volna a magyar tagozaton, hogy az illetékes tényezők öröme az önmagától szűnt volna meg.”

A kulturális élet tekintetében Bácska magyarsága tiszteletre méltó tevékenységet fejtett ki. Az irodalom, művészet, színészet, zene, zsurnalisztika tényleg elsősorú tehetségeket termelt ki magából a bácskai élet.

„Szenteleky Kornél megalapította a Vajdasági Írást a 20-as években, hogy ezáltal bizonyos központi irányítást adjon a bácskai irodalomnak. Ugyanezt a szerepet töltötte be a később megindított Kalangya irodalmi lapja is. Szenteleky európai műveltségével, finom elemzőképességével, kritikai tudásával tekintélyt szerzett magának, és Széphalommá emelte Ószivácot. Korai halála után Cziráky Fetter Imre volt az, aki legtöbb bácskai levegőt, kisebbségi gondot és lelki vívódást vitt a költészetbe. A népies gondolatkört, az egyszerű reális élet ábrázolását fordultatos, friss falusi történet keretében viszi be az irodalomba, a népi szókinccs gazdag anyagával élénkítve. [...] Két kiváló lírikusa is volt a bácskai életnek: Dudás Kálmán, a bácskai föld szerelmese, és Timár Ferenc, a halk szavú líra művelője. *A kisebbségi sors legbátrabb irodalmi harcosa Csuka János, a Délvidéki Magyarság szerkesztője volt, újságcikkei és kiadott könyvei a magyar öntudatra nevelő értékűek és lélekmentők voltak. A magyar egyesületek a kisebbség kulturális életének fellendítésére törekedtek* [Kiemelés – M. F.]

Kultúrelőadásokat rendeztek, hasznos szociális intézkedéseket léptettek életbe (diáksegélyezés, felruházó akció), ébren tartották a magyar öntudatot, és nem engedték, hogy a magyar lélek elveszítse faji integritását az idegen uralom százféle nyomása alatt.” Nehéz feladat hárult a közművelődési egyesületekre, mert vigyázniuk kellett egyrészt, nehogy összeütközésbe kerüljenek a hatósági tiltásokkal, másrészt pedig, hogy „minden magyar feladatot, lélekmentést, fizikai és morális segítséget a legpontosabban végezzenek el.” A magyar zenekultúra is megőrizte korábbi színvonalát, minden városban, minden településen voltak ének- és zenekarok, és a magyar dalnak nagyon sok művelője akadt (Délvidéki Magyarság 1941. október 24.).

1944 szeptemberében a *Délvidéki Magyarság* címcímlapján egyre részletesebben számolt be a keleti frontokon dúló harcok közeledtéről: megghiúsult az oroszok átkaroló kísérlete Temesvár irányában. A légierő eredményesen támogatja Nagyváradtól nyugatra a súlyos küzdelmet vívó magyar és német hadosztályokat. Hat-hét gépesített hadosztály támad Belgrád irányában.

Pancsovánál visszavetették az oroszokat – követték egymást a beszámolók (Délvidéki Magyarság 1944. október 7.a). A frontjelentések mellett azonban teret kaptak a magyar jövőre vonatkozó tervek is.

A *Józan magyar országépítést!* című vezércikk vészterhes jövődöt jósolt a délvidéki magyarságnak. „A tépelődő magyar lélek ma illúziómentesen néz a világba. A légiriadók kora, az ágyúk dörgése, az összeomló házak falainak robaja, a pusztuló világ kataklizmája mind ott visszhangzanak a tépelődő magyar lélekben.” Elérkezett az idő, amikor magunkba nézve, saját lelkünkben kutatva számot kell vetnünk, és képet kell alkotnunk tetteink eddigi mérlegéről.

„Sok minden nem úgy történt, ahogy kívántuk és szerettük volna. Sok tényező szólott bele az itteni eseményekbe, és a délvidéki magyar számtalanszor állott érthetetlenül egyik vagy másik esemény előtt. Bennünket, délvidéki magyarokat a huszonhárom éves megszállás megtanított arra, hogy ne ringassuk magunkat szivárványszínű illúziókba, s megtanított arra, hogy a sorsfordulók szenvedélyeit higgadtan és államalkotó tapasztalattal nézzük.”

Mi bácskaiak jól tudjuk, hogy túl az alföldi magyar temperamentumon, amely vagy lakodalmat, vagy temetést tart, kell lenni, és van egy másik magyar lélek, amely ösztönösen jelentkezik a megpróbáltatást elviselő magyarságnál, és erkölcsi erejével, józan bölcsességével átsegít a zord időkön, és erőt ad a helytállásra. Mégis ezekben az órákban feltör belőlünk a kérdés, hogy vajon kellő eréllyel szálltunk-e szembe a felszabadulás után a nagyhangú pufogó frázisú, hangzatos szólamokat hirdető hazafissággal, vajon igyekeztünk-e a kisebbségi sorsban szerzett tapasztalatainknak érvényt szerezni? Ha valakinek, nekünk tudnunk kellett, hogy a veszélyben az emberek egészen más arcot mutatnak, mint amihez hozzá vagyunk szokva. „Tudnunk kellett, hogy mindenki megméretik és sokan fognak könnyűnek találatni. Tudnunk kellett, hogy bűnből és szennyből nem lehet országot építeni, és a bűnt és szennyet nem lehet a hazafisság csillogó frázisaival betakarni.”

A minden bizonnyal Bogner József szerkesztő tolla nyomán született sorok a megpróbáltatások sötét korszakát vetítik az olvasó elé.

„Ezeken a hasábokon számtalanszor szólaltattuk meg a magyar lelki ismeretet, de vajon nem kellett volna-e mindenben keresztül csak ezt hangsúlyozni, hogy minden órában és minden percben, minden magyar előtt ott álljon a nagy kérdés, az élet, a lét, a fennmaradás és a pusztulás nagy kérdése? Nem most és nem az október 6-iki gyászhan-

gulat jegyében, hanem a csillogó szabadságünnepen, március 15-én hangoztattuk, hogy minden nép boldogságát szenvedéssel kell hogy megváltsa, és ne higgye senki, hogy a megpróbáltatások ideje eltűnt, és szabadon omolhat mindenki a bűnök sötét hullámaiba. Szavunk a pusztába veszett. De ma, amikor az idők vészterhesen sötétítik el a magyar jövőt, érezze mindenki, hogy a »nagy lehetőségek magyarjának« a helyét az igazság és a bátor áldozatvállalás magyarja kell hogy elfoglalja, mert csak tőle várható a józan országépítés” (*Délvidéki Magyarság* 1944. október 7.b).

Amint utóbb kiderült, egy egész korszaktól való elköszönés sorai voltak ezek. A *Délvidéki Magyarság* 1944. október 7-én megjelent IV. évfolyamának 228. száma volt a visszacsatolás korszakának utolsó száma.

A Vörös Hadsereg és Tito velük szövetséges jugoszláv kommunista partizáncsapatái azon a napon, 1944. október 7-én Zentánál átlépték a Tisza határfolyót. Október 11-ére megszállták Bácska keleti sávját. Újvidéket október 20-án adta fel a magyar honvédség, a magyar közigazgatást és a rendvédelem egységeit evakuálták. A szovjetek és Titóék október 22-én délután foglalták el a várost. A hónap végére a teljes Bácska a birtokukba került. Muravidék és Muraköz csak 1945 tavaszán került szovjet, illetve jugoszláv kézre.

Deák Imre 1944. október első napjaiban családjával lovas kocsin menekült el Zomborból. Bácsalmáson előbb fuvarosként, majd a Pécsi Ügyvédi Kamara tagjaként, ügyvédként kezdett dolgozni. A pályatárs, Csuka János hónapokkal korábban Budapestre költözött. Timár Ferencet 1944. november elején a megtorlás heteiben a szerb partizánok elhurcolták, meggyilkolták, és a Zentai úti temető melletti tömegsírban elhantolták. 1946. május 16-án holtá nyilvánították. Majtényi Mihály, aki egy házban lakott, egy szerkesztőségben dolgozott vele, *A hónapos szobák nomádja – Arcképvázlat az elfelejtett Timár Ferencről* című írásában emlékezett a pályatársra.

„Ma is itt lehetne, alkothatna közöttünk – írta –, de elfelejtett vonatra ülni és hazautazni Gombosra, a vízimalmok világába... A sors pedig néha azt diktálja, hogy indulni kell a fergeteg elől – mindenfajta fergeteg elől –, amely (ne kutassuk most, annyi sok év után, hogy miért) elmosta a lába nyomát” (MAJTÉNYI 1970: 689).

Bogner Józsefet a titói hatalom háborús bűnösnek nyilvánította, golyó általi halálra ítélte, és kivégezték. Az indoklás szerint Bogner József az általa szerkesztett *Délvidéki Magyarság* című lapban állást foglalt a Sajkás-vidéki vérengzések és az újvidéki razzia mellett. A *Szabad Vajdaság* 1945. április 9-én

közölte az olvasókkal, hogy a hadbírótság Bogner Józsefet a népfelszabadító mozgalom, a Szovjetunió és a szabadságszerető népek „ellen elkövetett rágal-mazásokért, fasiszta propagandáért, a megszállókkal való együttműködésért, amelyet mint képviselő, újságíró és lapkiadó elkövetett, a nép ellenségének nyilvánította, és golyó általi halálra ítélte”. Sorsa ezzel bevégeztetett. Barácius Zoltán *Dr. Bogner József* című írásában idézte meg alakját. Írása szerint Bogner Józsefet 1944. október 17-én vették őrizetbe. Fia, dr. Bogner István visszaemlékezésében leírta édesapja letartóztatásának történetét:

„Mikor dörömböltek éjszaka, a kiskapun átment a konviktusba, és amikor hallotta, hogy édesanyánkat fenyegetik, visszajött. Őt őrizetbe vették, a lakást felforgatták: a kiságyban alvó másfél éves bátyám ágját is átkutatták, tanfegyvert kerestek. Bírószági tárgyalásról nem tudok, ellenben voltak kihallgatások, melyek során – rabtársai elbeszélése szerint – bántalmazták is.”

Mi lehetett a vétke a tanár úrnak? – kérdezte Barácius Zoltán.

„Politikai szerepvállalása vitathatatlan. A szabadkai hadbírótság szerint a magyar fasiszta rendszert szolgálta a bácskai szlávság megsemmisítésére irányuló politikában, cselekvő részt vállalt a fasiszta parlament munkájában stb. Bogner József súlyos betegen is felkapaszkodott a csúcásra, egzisztenciát teremtett magának, s a veszthelyen végezte. A győztes nem ismert kegyelmet ezúttal sem, a legyőzöttek semmi esélye sem volt a túlélésre” (BARÁCIUS 2009).

Életrajzát, írói-szerkesztői pályáját Mihályi Katalin *Családja is ártatlanul bűnhődött – 60 éve végezték ki dr. Bogner Józsefet, a délvidéki magyarság kiemelkedő egyéniségét az Aracs* című folyóiratban megjelent tanulmányában foglalta össze (MIHÁLYI 2005).

Deák Leót Újvidéken a III. Jugoszláv Hadsereg hadbírószága 1945. november 1-jén háborús bűnösnek halálra ítélte, és 1945. november 26-án reggel 6 óra 30 perckor kivégezték. Deák Leó főispán osztozott Timár Ferenc, Bogner József és író-társai sorsában – életét áldozta a délvidéki magyarság föl-szabadításáért.

IRODALOMJEGYZÉK

- B. Z. [BARÁCIUS Zoltán] 2009. Vajdasági kincsestár. Dr. Bogner József. In: *Hét Nap*, 24., 33.
- BOGNER József 1942. Magyarabb magyart, igazabb magyart! In: *Délvidéki Magyarság*, 105., 1.
- BOGNER József 1942. Szerkesztés és felelősség. In: *Délvidéki Magyarság*, 98., 5.
- CSUKA János 1941a. Hétköznap délután. In: *Délmagyarország*, 1., 4.
- CSUKA János 1941b. Dolgozzunk együtt. In: *Délvidéki Magyarság*, 31., 3.
- CSUKA János 1941c. Magyarország a béke és a nyugalom irigyelt szigete. In: *Délvidéki Magyarság*, 51., 3.
- (csj.) [CSUKA János] 1941d. Közbeszólás. A zombori íróparlament. In: *Délvidéki Magyarság*, 58., 3.
- CSUKA János 1941e. Az irredenta gyertyatartó. In: *Délvidéki Magyarság*, 72., 4.
- CSUKA János 1941f. Végvári feladatok ma és tegnap. In: *Délvidéki Magyarság*, 107., 5.
- CSUKA János 1995. *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Kiadó, Budapest
- CSUKA Zoltán (szerk.) 1941a. *A visszatért Délvidék*. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest
- CSUKA Zoltán 1941b. Végvári-Reményik Sándor. Erdély nagy költője. In: *Délvidéki Magyarság*, 77., 8.
- CSUKA Zoltán 1942a. Az Országház nagy ünnepe volt a délvidéki képviselői parlamenti bevonulása. Színes képek a magyar országgyűlés hétfői boldog napjáról. In: *Délvidéki Magyarság*, 32., 3.
- (cs. z.) [CSUKA Zoltán] 1942b. Budapest nagy kedvvel készül az idei könyvpokra. Állandóan növekszik a magyar könyvek iránti kereslet. In: *Délvidéki Magyarság*, 120., 5.
- (cs. z.) [CSUKA Zoltán] 1943. Szorosabb kapcsolatok létesülnek a szegedi írók és a Szenteleky Irodalmi Társaság tagjai között. In: *Délvidéki Magyarság*, 261., 7.
- DEÁK Imre, dr. 1939. A vajdasági katolikus ifjúsági mozgalom elméleti és gyakorlati alapjai. In: *Reggeli Újság – Egyesületi Közlöny*, 1939. július 30. 48–49.
- [dr. d. i.] [DEÁK Imre, dr.] 1941. A szentistváni gondolat. In: *Délvidéki Magyarság*, 16., 1.
- DEÁK Imre 1943. A Délvidék ipara, kereskedelme és a bezdán–kisköszegi híd. In: *Kalangya*, 6., 241–246.
- DEÁK Leó, dr. 1941a. A szegedi szellem jegyében [vezércikk]. In: *Délmagyarország*, 2., 1.
- DEÁK Leó, dr. 1941b. A hazatértek karácsonya [vezércikk]. In: *Délvidéki Magyarság*, 121., 1.

- Délmagyarország 1941. augusztus 2. = A szerkesztő: Köszöntő. In: *Délmagyarország*, 1., 3.
- Délmagyarország 1941. augusztus 3. = (X): A délvidéki magyarság...
In: *Délmagyarország*, 2., 3.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 5. = Délmagyarország helyett Délvidéki Magyarság. In: *Délvidéki Magyarság*, 3., 7.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 6. = (X): A nemzeti gondolat katonái.
In: *Délvidéki Magyarság*, 4., 5.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 15. = Dr. Deák Leót nevezték ki Bácsmegye és Zombor főispánjának. Szabadka város főispánja dr. Reök Iván, Újvidék főispánja dr. Fernbach Péter. In: *Délvidéki Magyarság*, 12., 1–2.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 19. = Dr. Deák Leó vármegyei főispán kötelességtudó, lelkiismeretes, munkaszerető tisztviselőket akar a Délvidéken.
In: *Délvidéki Magyarság*, 15., 3–4.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 20. = (X): Szent István. In: *Délvidéki Magyarság*, 16., 10.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 23. = (X): Emlékek szárnyán. In: *Délvidéki Magyarság*, 18., 4.
- Délvidéki Magyarság 1941. augusztus 31. = Az újság és az olvasó. Fiók szerkesztőséget állítottunk fel Baján, Zomborban és Újvidéken. In: *Délvidéki Magyarság*, 25., 6.
- Délvidéki Magyarság 1941. szeptember 11. = Tisztelgő látogatások dr. Deák Leó zombori főispánnal. A szerbek hűségükről biztosították a főispánt. In: *Délvidéki Magyarság*, 33., 5.
- Délvidéki Magyarság 1941. szeptember 20. = A délvidéki írók október 5-ikén Zomborban irodalmi estet rendeznek. A bevezető beszédet dr. Deák Leó vármegyei főispán mondja. Október 5-ikén délután délvidéki írói ankét ül össze a megyeszékhelyen. In: *Délvidéki Magyarság*, 41., 7.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 2. = Délvidéki irodalmi ankét Zomborban. Megvitatják a délvidéki folyóirat kiadási ügyét is. In: *Délvidéki Magyarság*, 51., 3.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 4. = Karácsonykor megindul Szegeden a Délvidéki Szemle. In: *Délvidéki Magyarság*, 53., 6.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 16. = Magunkról. In: *Délvidéki Magyarság*, 63., 6.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 18.a = Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság. A háború előtti egyesület feltámasztására gondolnak. In: *Délvidéki Magyarság*, 65., 4.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 18.b = A bunyevác egyesületek. In: *Délvidéki Magyarság*, 65., 5.

- Délvidéki Magyarság 1941. október 21. = Dr. Deák Leó megyei főispán jelenlétében leplezték le az óbecsei Hősök Emlékművét. In: *Délvidéki Magyarság*, 67., 5.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 22. = (X): Nem egymás ellen, hanem egymás mellett. In: *Délvidéki Magyarság*, 68., 3.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 24. = Magyar sors a déli végeken. Richter Nándor, a szabadkai leánygimnázium igazgatója előadást tartott a szegedi szabadegyetemen. In: *Délvidéki Magyarság*, 70., 5.
- Délvidéki Magyarság 1941. október 29. = Karácsonyra megjelenik a Kalangya. Herczeg János délvidéki író kapott megbízást a folyóirat szerkesztésére. A Kalangya a DMKSZ hivatalos szemléje lesz. In: *Délvidéki Magyarság*, 74., 6.
- Délvidéki Magyarság 1941. november 6. = A Kalangya mint a DMKSZ irodalmi és kulturális szemléje. Hivatalos közlemény. In: *Délvidéki Magyarság*, 81., 5.
- Délvidéki Magyarság 1941. december 12. = (X): Mindenáron megőrizzük függetlenségünket. In: *Délvidéki Magyarság*, 111., 3.
- Délvidéki Magyarság 1941. december 17. = Cziráky Imre ünneplése. In: *Délvidéki Magyarság*, 115., 6.
- Délvidéki Magyarság 1941. december 24. = Új életet ígér az alkotó munka a bácskai városoknak. Szabadka, Zombor, Újvidék és Magyarokizsa a fejlődés küszöbén. In: *Délvidéki Magyarság*, 121., 4–6.
- Délvidéki Magyarság 1941. december 25. = Magyar karácsony [A *Délvidéki Magyarság* ünnepi melléklete]. In: *Délvidéki Magyarság*, 121., 21–38.
- Délvidéki Magyarság 1942. január 7. = (X): Az első barátságos hang. In: *Délvidéki Magyarság*, 4., 3.
- Délvidéki Magyarság 1942. január 22. = Dr. Faluhelyi Ferenc egyetemi tanár előadása Szabadkán. In: *Délvidéki Magyarság*, 17., 3.
- Délvidéki Magyarság 1942. február 5. = Megtörtént a délvidéki képviselők behívása. A németek, a szerbek és bunyevácok is képviseletet kaptak a parlamentben. Huszonhat délvidéki képviselő került a parlamentbe. In: *Délvidéki Magyarság*, 28., 1.
- Délvidéki Magyarság 1944. október 7.a = A keleti front déli szakaszán megélenkültek a harcok. In: *Délvidéki Magyarság*, 228., 1.
- Délvidéki Magyarság 1944. október 7.b = Józan magyar országépítést! In: *Délvidéki Magyarság*, 228., 1.
- DÉVAVÁRI Zoltán 2024. Elfeledett mártírunk. Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispánsága (1941–1944). In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Veritas Évkönyv 2023*. Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 302–338.
- DRASKÓCZY Ede 1941. Reményik Sándor. In: *Délvidéki Magyarság*, 80., 7.
- HERCZEG János [HERCEG János] 1942. Az író özvegye. In: *Délvidéki Magyarság*, 19., 8.

- KALAPIS Zoltán 2002. *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. I. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- Képviselőházi Napló 1942. = *Az 1942. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIII. kötet*. Athenaeum r.-t. könyvnyomdája, Budapest, 542–543.
- KISBÉRI János 1941. Egy el nem hangzott hozzászólás. A délvidéki írói értekezlet margójára. In: *Délvidéki Magyarország*, 63., 5.
- KOLOZSI Tibor 1979. *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- M. [MAJTÉNYI Mihály] 1941a. Ez a kastély nem eladó. In: *Délmagyarország*, 2., 8.
- MAJTÉNYI Mihály 1941b. Bánáti harangszó a zentai Tisza-parton. Kétszáznegyvennégy év előtt 1697. szeptember 11-kén vívta meg a zentai csatát Jenő herceg. In: *Délvidéki Magyarország*, 34., 6.
- MAJTÉNYI Mihály 1941c. Szeged, a déli végek őrhelye. In: *Délvidéki Magyarország*, 86., 4.
- MAJTÉNYI Mihály 1941d. Timár Ferenc: Rongyos madár. In: *Délvidéki Magyarország*, 95., 15.
- MAJTÉNYI Mihály 1970. A hónapos szobák nomádja. Arcképvázlat az elfelejtett Timár Ferencről. In: *Híd*, 6., 684–689.
- MIHÁLYI Katalin 2005. Családja is ártatlanul bűnhődött. 60 éve végezték ki dr. Bogner Józsefet, a délvidéki magyarság kiemelkedő egyéniségét. In: *Aracs*, 1., 94–97.
- ROMSICS Ignác 2023. *Magyarország története a XX. században*. Helikon Kiadó, Budapest
- SZIRMAI Károly 1941a. Válasz Timár Ferenc irodalmi cikkére. In: *Délvidéki Magyarország*, 57., 6.
- SZIRMAI Károly 1941b. Emlékezés Szenteleky Kornélfra. In: *Délvidéki Magyarország*, 81., 3.
- (sz) [SZIRMAI Károly] 1941c. A vers ünnepe Újvidéken. In: *Délvidéki Magyarország*, 104., 9.
- TIMÁR Ferenc 1941a. Vasat gyűjtenek. In: *Délmagyarország*, 1., 8.
- TIMÁR Ferenc, dr. 1941b. Déli diákok. In: *Délvidéki Magyarország*, 26., 3.
- TIMÁR Ferenc 1941c. A zombori irodalmi értekezlet előtt. In: *Délvidéki Magyarország*, 52., 4.
- TIMÁR Ferenc 1941d. Béke velünk. Szirmai Károlynak, tisztelettel. In: *Délvidéki Magyarország*, 60., 7.
- TIMÁR Ferenc 1941e. A délvidéki írók parlamentjének döntése: a *Kalangyának* fenn kell maradnia. In: *Délvidéki Magyarország*, 62., 5–6.
- TIMÁR Ferenc 1941f. Magyar karácsony délen. In: *Délvidéki Magyarország*, 121., 23.

ABSTRACT • The study examines the history of the daily newspaper “*Délvidéki Magyarság*” between 1941 and 1944, situating it within the political, social, and intellectual-historical context that followed the reannexation of Délvidék (Southern Territories) to Hungary. It presents the newspaper’s predecessor (“*Délmagyarország*”), the circumstances of its change in title, its editorial and publishing structure, as well as the changes in the composition of its editorial staff (Imre Deák, János Csuka, Ferenc Tiller-Timár, József Bogner). The paper analyses the programmatic writings of the journal, its ideological self-definition, and its interpretation of the “Idea of Saint Stephen”, while also exploring how it constructed the identity and historical role conception of the Délvidék community “liberated” from minority status. – The author pays particular attention to the transformation of the press experience acquired during the minority years into rhetorical and moral capital, as well as to the ways in which nation-building, the Christian-national ideological framework, and the question of coexistence with national minorities appeared in the columns of the newspaper. Adopting both press-historical and intellectual-historical approaches, the study investigates the operation of “*Délvidéki Magyarság*” and contributes to a more nuanced understanding of the history of the Hungarian public sphere in Bácska during the Second World War.

KEY WORDS • *Délmagyarország*, *Délvidéki Magyarság*, *Délvidék* press history, minority existence, reannexation, Christian-national ideology, Idea of Saint Stephen, nation-building, 1941–1944.

SAŽETAK • Studija ispituje istoriju dnevnog lista „*Délvidéki Magyarság*” u periodu između 1941. i 1944. godine, smeštajući je u politički, društveni i istorijsko-idejni kontekst nakon ponovnog pripajanja Vojvodine (*Délvidék*) Mađarskoj. Predstavlja prethodnika lista („*Délmagyarország*”), okolnosti promene naziva, uređivačke i izdavačke strukture, kao i promene u sastavu redakcije (Imre Deak, Janoš Čuka, Ferenc Tiler-Timar, Jožef Bogner). Rad analizira programske tekstove lista, njegovu ideološku samodefiniciju i tumačenje „Svetostefanske ideje”, te razotkriva način na koji je konstruisan identitet i istorijsko shvatanje uloge vojvodanskih Mađara „oslobođenih” iz manjinskog položaja. – Autor posebnu pažnju posvećuje pretvaranju iskustava stečenih u godinama manjinskog položaja u retorički i moralni kapital, kao i načinu na koji su se na stranicama lista pojavljivale teme izgradnje nacije, hrišćansko-nacionalnog idejnog sistema i suživota sa drugim narodnostima. Studija, oslanjajući se na pristup istorije štampe i istorije ideja, razmatra delovanje lista „*Délvidéki Magyarság*” i doprinosi nijansiranjem razumevanju istorije mađarske javnosti u Bačkoj tokom Drugog svetskog rata.

KLJUČNE REČI • Délmagyarország, Délvidéki Magyarság, istorija štampe Délvidék-a, manjinski položaj, ponovno pripajanje, hrišćansko-nacionalna ideologija, Svetostefanska ideja, izgradnja nacije, 1941.–1944.

Beérkezés időpontja: 2025. szeptember 22.

Elfogadás időpontja: 2025. október 10.